

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD HAVVÂ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

İBRAHİM HALİL ÇATAR

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Şanlıurfa
2024

**T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD HAVVÂ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

**İBRAHİM HALİL ÇATAR
(215230010)**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Tez Danışmanı: Prof. Dr. ALİ TENİK**

**Şanlıurfa
2024**

TEZ ÖNERİSİ VE TEZ YAZMA YÖNERGESİNE UYGUNLUK BEYANI

ewrwrew

..... / /.....

İmza

İBRAHİM HALİL ÇATAR

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında kıymetli bilgi ve birikimleriyle bana yol gösteren, her türlü desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danıőmanım Prof. Dr. Ali TENİK'e, yüksek lisans eğitimim boyunca derslerindeki engin fikir ve gürüşlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Abdulvahab YILDIZ'a, akademik hayatım boyunca bana yol gösteren, desteğini esirgemeyen Araştırma Görevlisi Mehmet Nurullah AYDIN'a ve her zaman yanımda olan tezimde ciddi katkıları olan değerli meslektaőım Şanlıurfa İl Vaizi İőhak İSLAMOğLU ile Tunceli Mazgirt İlçe Müftüsü Abdulęafur AKSAN'a teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ŞEKİLLER DİZİNİ	iii
ÇİZELGELER DİZİNİ	iv
KISALTMALAR	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	2
1.2. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı	2
2. BÖLÜMLER	4
2.1. BİRİNCİ BÖLÜM	4
2.1.1. SAİD HAVVÂ'NIN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ	4
2.1.1.1. İsmi ve Nesebi	4
2.1.1.2. İlmî Kişiliği	5
2.1.1.3. Hakkında Yapılan Çalışmalar	6
2.1.1.3.1. Türkiyede Yapılan Çalışmalar	7
2.1.1.3.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar	8
2.1.1.4. Eserleri	10
2.1.1.4.1. Usul Serisi	10
2.1.1.4.2. el-İslam	11
2.1.1.4.3. el-Esâs Serisi	11
2.1.1.4.4. Terbiye, Tezkiye ve Sülûk Serisi	12
2.1.1.4.5. Fıkhü'd-da'veve'l-amelü'l-İslâmî serisi	13
2.1.1.5. Yaşadığı Siyasi Ortam ve Hapishane Dönemi	14
2.1.1.6. İnziva Dönemi ve Vefatı	15
2.1.1.7. Oğulları Muhammed ile Ahmed'in Babaları Hakkındaki Görüşleri	15
2.2. İKİNCİ BÖLÜM	19
2.2.1. SAİD HAVVÂ'NIN TASAVVUF ANLAYIŞI	19
2.2.1.1. Saîd Havvâ'nın Kendi Dönemindeki Tasavvufî Yaşantıya Getirdiği Tenkitler	19
2.2.1.2. Seyr İlâllah	21
2.2.1.3. Seyr İlâllahın Kapsamı	24
2.2.1.4. Kalbin Seyr-i İlâhideki Mahiyeti	25
2.2.1.5. Seyr İlâllahın Mertebeleri	27
2.2.1.6. Mişkât Âyeti	28
2.2.1.7. Vird	34
2.2.1.8. Günlük Virdler be Rûhî Devreler	35
2.2.1.9. Saîd Havvâ'nın Rûh Anlayışı	38
2.2.1.10. Saîd Havvâ'nın Nefs Anlayışı	41
2.2.1.11. Mücâhede ve Rükünleri	46
2.2.1.12. Uzlet	51
2.2.1.13. Saîd Havvâ'ya Göre Keşf	58
2.2.1.14. İlham	63

2.2.1.15. Şeyh	69
2.2.1.15.1. Biat	75
2.2.1.16. Mürşidin Karşılaştığı Bazı Problemler ve Çözüm Önerileri	77
2.2.1.17. Mürşidin Bazı Âdâpları	81
2.2.1.18. Hakka Vuslatta Mürîdin Bazı Âdâpları	85
2.2.1.19. Nefsin Sıhhat ve Hastalık Basamakları	89
3. SONUÇLAR	96
KAYNAKLAR	98
ÖZGEÇMİŞ	101

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SAİD HAVVÂ VE TASAVVUF ANLAYIŞI

İBRAHİM HALİL ÇATAR

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Tez Danışman: Prof. Dr. ALİ TENİK

Yıl: 2024, Sayfa : 101

Bu çalışmanın ana konusu, İhvân-ı Müslim teşkilatının Suriye'deki önemli bir temsilcisi olan Saîd Havvâ olacaktır. Çok yönlü bir İslam âlimi olan Saîd Havvâ, tasavvufî yönüyle de öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, daha önce tasavvufî yönü ele alınmamış olan Saîd Havvâ'nın hayatı ve tasavvufî yönü incelenecektir.

Saîd Havvâ, yaşadığı dönemde Müslümanların İslami kimliğini inşa ederken her bir Müslümanın İslami kültürü hayatına aktarması gerektiğini vurgulayan önemli bir mütefekkindir. Günlük yaşantısında ruh terbiyesi ve nefsin tezkiyesinin önemine dikkat çekmiştir. Saîd Havvâ, aynı dönemde Müslümanların karşılaştığı sorunları tespit etmiş ve bu sorunların çözümü için bir dizi eser kaleme almıştır. Eserlerini yazarken, her Müslümanın görevi olan ruhun terbiyesi ve nefsin tezkiyesi, yani tasavvufî seyr ü sülûk ile ilgili konulara yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmamızda, Saîd Havvâ'nın tasavvuf üzerine ele aldığı Terbiyetü'l-Rûhiyye ile el-Müzekkirât fî Menâzili's-Şiddikîn ve'r-Rabbâniyyîn eserlerini inceledik. Bu eserlerinde, tasavvuf ilminin ana meseleleri olan ruh, kalp, nefis, akıl, seyrillâh, ruhi devreler, şeyh, biat gibi tasavvufun hemen hemen tüm konularını ele almıştır.

Saîd Havvâ, tasavvufu yeniden yorumlamadan, günümüzdeki uygulanaşına ve sûfîlerin yoluna odaklanır. Bu çalışmamızda da bu bakış açısıyla tasavvufu inceledik.

ANAHTAR KELİMELER: Saîd Havvâ, Tasavvuf, Seyr, Nefs terbiyesi., uzlet, Şeyh, Zikir, Rûh

ABSTRACT

MASTER THESIS

SAİD HAVVA AND HIS UNDERSTANDING OF SUFİSM

İBRAHİM HALİL ÇATAR

HARRAN UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
BASIC ISLAMIC SCIENCES

Thesis Supervisor: Prof. Dr. ALİ TENİK

Year: 2024, Page : 101

The main subject of this study is Saîd Havvâ, an important representative of the Muslim Brotherhood organization in Syria. Saîd Havvâ, a versatile İslâmîc scholar, also stands out with his Sufî aspect. In this study, the life and Sufî aspect of Saîd Havvâ, whose Sufî aspect has not been discussed before, will be examined.

Saîd Havvâ is an important thinker who, in the century he lived in, emphasized that every Muslim should transfer İslâmîc culture to their lives while building the İslâmîc identity of Muslims. He drew attention to the importance of spiritual education and purification of the soul in daily life. Saîd Havvâ identified the problems faced by Muslims in the same period and wrote a series of works to solve these problems. While writing his works, he focused on the subjects of spiritual education and purification of the soul, which is the duty of every Muslim, that is, the Sufî path.

In this study, we examined Saîd Havvâ's works on Sufism, Terbiyetü'l-Rûhiyye and el-Müzekkirât fî Menâzili's-Şiddikîn ve'r-Rabbâniyyîn. In these works, he dealt with almost all the subjects of Sufism, such as the soul, heart, nafs, reason, seyrillâh, spiritual cycles, sheikh, and allegiance, which are the main issues of Sufism.

Saîd Havva focuses on its current application and the path of the Sufis, without reinterpreting Sufism. In this study, we examined Sufism from this perspective.

KEYWORDS: Said Hawwa, Sufism, Spiritual Journey, Self-discip, takeoff, Sheikh, Dhikr, Soul

KISALTMALAR

b. : İbn(oğlu)

bkz. : Bakınız

çev. : Çeviren

DİA : TDV İslam Ansiklopedisi

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

Hz. : Hazreti

ö. : ölüm tarihi

r.a. : Radıyallâhu anh

s. : Sayfa

s.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

t.y. : Basım târihi yok

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

ts. : Tarihsiz

vb. : Vebenzeri

Vd. : Ve diđerleri

y.y. : Basım yeri yok

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyıl, İslam dünyası için köklü değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Batı'nın etkisiyle ortaya çıkan yeni fikir akımları, geleneksel İslam düşüncesini sorgulamaya ve yeni yorumlar getirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde yetişen İslam alimleri hem geleneksel değerleri koruma hem de modern dünyanın getirdiği sorunlara çözümler üretme çabası içerisinde olmuşlardır. İşte bu isimler arasında öne çıkanlardan biri de Saîd Havvâ'dır.

Çok yönlü bir ilim adamı ve mütefekkir olan Saîd Havvâ, İhvan-ı Müslimin hareketindeki aktif rolü ve kaleme aldığı sayısız eserle İslam dünyasında derin izler bırakmıştır. el-Esâs fi't-tefsir, el-İslâm ve el-Esâs fis-sünne ve fikhîhâ gibi eserleriyle tanınan Havvâ, İslam düşüncesinin farklı alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur. Onun düşünce dünyasını anlamak, modern İslam düşüncesinin gelişimini ve dönüşümünü kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

Saîd Havvâ'nın düşünce dünyasının önemli bir parçasını da tasavvuf anlayışı oluşturur. İslam tarihinde köklü bir yere sahip olan tasavvuf, sâlikin gelişimini ve Hakk'a yakınlaşmasını hedefleyen bir yoldur. Nefs terbiyesi, kalp tezkiyesi, seyr ilâllah ve Hakka vuslat gibi temel prensipleriyle tasavvuf, yüzyıllar boyunca İslam toplumlarının manevi hayatını zenginleştirmiştir. Ancak modern dönemde, tasavvufun yeri ve işlevi konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kimileri tasavvufu çağ dışı ve hurafelerle dolu bir inanç sistemi olarak görürken, kimileri de onu İslam'ın özüne ulaşmanın en etkili yolu olarak kabul etmiştir.

Saîd Havvâ, tasavvufu İslam'ın özünden ayrı bir disiplin olarak görmez, aksine onun tamamlayıcısı ve derinleştiricisi olarak kabul eder. Ona göre tasavvuf, insanın fitratına dönüş yolculuğudur; nefsin terbiye edilmesi, kalbin arındırılması ve ruhun Hakk'a yöneltilmesiyle gerçekleşen bir olgunlaşma sürecidir. Bu süreçte ilim, amel ve zikir olmazsa olmaz unsurlar olarak karşımıza çıkar. Havvâ, tasavvufun sadece bireysel bir yolculuk olmadığını, aynı zamanda toplumsal bir dönüşümün de temeli olduğunu vurgular. Ona göre tasavvuf, adil ve huzurlu bir toplumun inşasında önemli bir rol oynar.

Bu çalışmada, Said Havva'nın tasavvuf anlayışını, temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet ışığında ve önde gelen sufi şahsiyetlerin görüşlerine dayanarak incelenecektir. Onun tasavvufa dair özgün yorumlarını ve vurgularını ortaya koyarak hem Saîd Havvâ'nın düşünce dünyasına hem de İslam düşüncesinde tasavvufun

yerine dair daha kapsamlı bir anlayış sunmayı amaçlanmaktadır.

1.1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Bu tez çalışmasının temel amacı, Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışını derinlemesine incelemek ve değerlendirmektir. Özellikle "el-Müzekkirât fi menâzili's-sıddikîn ve'r-rabbâniyyîn " ve "Terbiyetünâ'r-rûhiyye " adlı eserleri üzerinden, onun tasavvufa yaklaşımını şekillendiren temel dinamikleri anlamaya çalışacağız. Bu bağlamda, hem klasik tasavvuf anlayışıyla olan ilişkisini hem de kendi dönemindeki tasavvufî pratikleri nasıl eleştirdiğini analiz edeceğiz..

Saîd Havvâ, modern dönemde yetişmiş önemli bir İslam düşünürüdür ve tasavvuf konusundaki görüşleri, hem geleneksel yaklaşımlara bağlılığı hem de eleştirel bakış açısıyla dikkat çekicidir. Bu tez çalışmasıyla, onun tasavvuf anlayışının özgün yönlerini ve günümüz tasavvuf çalışmaları için taşıdığı potansiyel katkıları ortaya koymayı hedefliyoruz.

Özetle, bu tez, Saîd Havvâ'nın tasavvuf düşüncesine yeni bir bakış açısı sunmayı ve onun bu alandaki zengin mirasını daha iyi anlamayı amaçlamaktadır.

1.2. Araştırmanın Yöntem ve Kapsamı

Bu çalışma, Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışını "Müzekkirât fi menâzili's-sıddikîn ve'r-rabbâniyyîn" ve "Terbiyetünâ'r-rûhiyye" eserleri bağlamında inceleyen nitel bir araştırmadır.

Çalışmada, öncelikle bu iki eser derinlemesine incelenecek ve içerik analizi yöntemiyle Havvâ'nın tasavvufufla ilgili temel kavramları, düşünceleri ve eleştirileri tespit edilecektir. Ardından, elde edilen bulgular, klasik tasavvuf anlayışı ve modern dönem tasavvuf çalışmaları ile karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Bu süreçte, Havvâ'nın kendi dönemindeki tasavvufî pratikleri nasıl eleştirdiği ve klasik kaynaklara dayanarak nasıl özgün bir tasavvuf anlayışı geliştirdiği ortaya konulacaktır.

Araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak için, birincil kaynakların yanı sıra, Saîd Havvâ'nın diğer eserleri, biyografiler ve akademik çalışmalar da incelenecektir. Ayrıca, alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurulacaktır.

Bu yöntemle, Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışına ilişkin kapsamlı ve

derinlemesine bir inceleme sunulması hedeflenmektedir.

2. BÖLÜMLER

2.1. BİRİNCİ BÖLÜM

2.1.1. SAİD HAVVÂ'NIN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

2.1.1.1. İsmi ve Nesebi

Saîd Havvâ, asıl künyesi Saîd b. Muhammed Dib b. Mahmud Havvâ en-Naîmî olup Saîd Havvâ ile meşhur olmuştur. 1935 senesinde Suriye'nin Humus şehrinde dünyaya gelmiştir. el-Âlilât mahallesinde dünyaya gelen Havvâ, nesebi, yine aynı mahallede ikamet eden bir aileye dayanmaktadır. Rivayet olunur ki her iki ailenin büyükleri, soylarının Hz. Peygamber'in (sav) ailesine ulaştığını beyan etmişlerdir.¹

Saîd Havvâ'nın hayatı, küçük yaşlardan itibaren zorluklarla doluydu. Henüz bir yaşındayken annesini kaybetti. Babasıyla da yaşadığı ayrılıklar, çocukluk dönemini derinden etkiledi. Mahallelerindeki anlaşmazlıklar ve düşmanlıklar nedeniyle babası defalarca hapse girdi. Bu sebeple Said Havva, iki, yedi ve on yaşlarında olmak üzere üç kez babasından uzun süreli ayrılık yaşamak zorunda kaldı.²

Bu koşullar altında, Saîd Havvâ, amcası ve büyükannesinin ciddiyeti ve eğitimine verdiği büyük önemle büyüdü. Büyükannesi, Kur'an'ı öğrenmesi için onu ilk önce Kur'an'ı ezberleyen 'amâ bir kadın olan "Şeyha"ya gönderdi. Kısa sürede Kur'an'ı hıfzetti ve daha sonra tekrar büyükannesi tarafından ilkokula kaydettirildi. Ancak, Saîd Havvâ burada uzun süre kalmadı; çünkü babası, hapisten çıktıktan sonra, ailesinin yoksulluğu ve yardıma ihtiyacı olduğu için okuldan aldı. Sekiz yaşında bir çocukken, babasıyla birlikte sebze pazarında aracı olarak çalışmaya başladı. Babası, ona bu işte ustalık kazandırmak için çok çaba harcadı; böylece muhasebe, vergi toplama, para işleri, yazı ve hesaplama gibi işlerde yetkinlik kazandı.³

Oğul ile baba arasındaki sık sık ayrılıklara rağmen, babasının Saîd Havvâ üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Çünkü Saîd Havvâ, babasının değerlerini ve

¹ Saîd Havvâ, Hâzihîtecribetî ve hâzihîşehâdetî (Mısır: Mektebetu Vehbe, 1987), 7.

² Havvâ, Hâzihîtecribetî ve hâzihîşehâdetî, 7-14.

³ Havvâ, Hâzihîtecribetî ve hâzihîşehâdetî, 16.

prensiplerini içselleştirmede büyük bir çaba göstermiştir. Babasının, Saîd Havvâ'nın hayatına büyük etkisi olmuş ve onun kişiliğini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Babası, ona birçok değer ve anlamı kazandırmak için büyük bir çaba harcamıştır. Bu değerler arasında, itibar ve şerefi koruma, insanların mallarına ve kamusal maldan uzak durma, emaneti koruma ve okumaya olan tutku gibi önemli ilkeler yer almaktadır.¹

2.1.1.2. İlmi Kişiliği

Saîd Havvâ, on bir yaşında ilkokulu bitirdi. Ortaokula başladığında ise okumaya olan tutkusu giderek arttı. Bu dönemde birçok önemli uluslararası kitap okudu ve dünya çapındaki figürler hakkında derinlemesine okumalar yaptı. Bu okumalarına, Hama'daki Mezar Camii'nin kütüphanesinden faydalanarak devam etti. Bu çalışmalar, yazma becerisine güç kattı ve ona yaşının çok ötesinde bir yazma kabiliyeti kazandırdı. Ayrıca, hızlı kavrama yeteneği gelişti. Tüm bunlar, Saîd Havvâ'nın daha sonra yazdıklarını etkiledi. Ancak, onun dini eğitimine büyük bir etkisi olan ve hayatının dönüm noktası olacak süreç İbn Rüşd Lisesi'ndeki eğitimci Muhammed el-Hamid'le tanışmasıdır.² Bu tanışma, Saîd Havvâ'yı Sultan Camii'ndeki ilim derslerine yönlendirdi ve burada onun öğrencisi oldu. Hamid'in öğrencilerini âlimlerden faydalanmaya teşvik etme yaklaşımı, Saîd Havvâ'yı ilimden faydalanmak amacıyla hocalar arayışına yöneltti ve bu amaçtan sadece zor durumlar dışında vazgeçmedi.³

Liseye başladığı zaman, Hama şehrinde Muhammed el-Hamid'in kurmuş olduğu Müslüman Kardeşler grubuna⁴ katılan Saîd Havvâ, hayatında başka bir dönüm noktası yaşadı. Bu gruba katılması, Saîd Havvâ'nın bilgiye olan ilgi ve odaklanmasında köklü bir değişime yol açtı. Felsefe kitaplarına ve şiirlerin ezberlenmesine duyduğu ilgiyi bir kenara bırakıp, benilgiyle rabbânî hakikatlere yönelmeye başladı. Allah'ın rızısını kavuşmak arzusu artık kendisi için bir dönüm noktası oldu. Bu arayış kendisi için önemli bir yol ayrımıydı. Ayrıca ilâhî marifet üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Bu dönemde, onun zihninde Kur'an'ın vahdet teorisi kök saldı ve daha sonraki yıllarda kaleme aldığı "el-Esâs" adlı tefsirini bu temele

¹ Havvâ, Hâzihîtecribetî ve hâzihîşehâdetî, 10.

² Muhammed mahmud el-Hamid, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti (Darul-Beşir, 2008), 823-833.

³ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 37.

⁴ el-Hamid, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 276.

dayandırdı.¹

Liseden mezun olduktan sonra, 1965 yılında Şam Üniversitesi'nde Şeriat Fakültesindeki eğitimine başladı ve akademik bilgisini sadece fakülte hocalarıyla sınırlamadı, aynı zamanda üniversite dışında birçok âlimden de istifade etti. Muhammed el-Hamid'den ahlak, tasavvuf, fıkıh, sünnet, siyer ve tefsir ilmini aldı. Muhammed el-Haşimi'den tasavvuf ve kelim ilimlerini öğrendi ve bu iki âlimin onun hayatında büyük etkileri oldu. Kur'an tilaveti ilminde yerel okuyuculardan eğitim aldı ve ayrıca Kur'an, tasavvuf ve Hanefî fikhî alanlarında birçok âlimden dersler aldı. Şam Üniversitesi'nde Mustafa al-Saba'i, Mustafa el-Zerkâ, Muhammed el-Mübârek, Ma'ruf ed- Devâlibî, Favzi Fayzullah, Mustafa el-Hân ve diğer âlimlerden eğitim aldı ve dini ilimlerde birçok sözlü ve yazılı icazet aldı.²

Saîd Havvâ, anayasa olayları nedeniyle tutuklandı ve bu tutukluluk dönemi, onun için değerli bir fırsat haline geldi. Hapishanede, daha önce yazmayı düşündüğü birçok eseri kaleme aldı ve Kur'an üzerinde yoğunlaştı. Ayrıca eğitim alanına büyük katkılarda bulundu; Suriye içinde ve dışında öğretmenlik yaptı ve beş yıl boyunca Suudi Arabistan'da eğitim faaliyetlerine devam etti.³

2.1.1.3. Hakkında Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de Saîd Havvâ ve eserleri hakkında şu ana kadar en kapsamlı akademik çalışma, Musa Bilgiz tarafından Atatürk Üniversitesi'nde hazırlanan "Sûreler ve Âyetler Arasındaki Tenâsüb ve İncicâm Açısından Saîd Havvâ'nın "el-Esâs fi't-Tefsîr"i" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma daha sonra "Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet Saîd Havvâ Örneği" adıyla kitap olarak da yayınlanmıştır. Ancak Saîd Havvâ'nın Tasavvuf alanında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nde Hilal Görgün tarafından kaleme alınan "Saîd Havvâ" maddesi de önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde Saîd Havvâ ve eserleri hakkında lisansüstü çalışmalar da bulunmaktadır:

Halil İbrahim İnak, "Saîd Havvâ ve Hadisçiliği" (Doktora Tezi, 2023)

¹ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 30.

² Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 26-38; el-Hamid, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 276.

³ el-Hamid, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 282.

Mehmet Zeki Çelik, "Saîd Havvâ'nın Tefsirin'deUlûmu'l-Kur'ân" (Yüksek Lisans Tezi)

Mustafa Uğraş, "Saîd Havvâ ve Tefsirdeki Metodu" (Yüksek Lisans Tezi)

İbrahim İşler, "Saîd Havvâ'nın el-Esas fi't-Tefsir Adlı Eserinde Din ve Toplum" (Yüksek Lisans Tezi, 2020)

Zeynel Abidin Alptekin, "Saîd Havvâ ve El-EsâsFi't-Tefsîr" (Doktora Tezi) 2020'de Yapılan çalışma

Othman Abdulrahman Fathullah, "Saîd Havvâ'nın el-Esâsfi't-Tefsîr'inde Müslüman kişiliğin özellikleri (Bakara Suresi örneği) (Yüksek Lisans Tezi, 2023)

Said Davut Süleyman , "Saîd Havvâ'nın el-esas adlı tefsirindeki röresans öğeleri" (Yüksek Lisans Tezi)

2.1.1.3.1. Türkiyede Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de Saîd Havvâ ve eserleri hakkında şu ana kadar en kapsamlı akademik çalışma, Musa Bilgiz tarafından Atatürk Üniversitesi'nde hazırlanan "Sûreler ve Âyetler Arasındaki Tenâsûb ve İncicâm Açısından Saîd Havvâ'nın "el-Esâs fi't-Tefsîr"i" başlıklı yüksek lisans tezidir. Bu çalışma daha sonra "Ayetler ve Sûreler Arası Münâsebet Saîd Havvâ Örneği" adıyla kitap olarak da yayınlanmıştır. Ancak Saîd Havvâ'nın Türkiyede Tasavvuf alanında herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bunun yanı sıra, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan İslâm Ansiklopedisi'nde Hilal Görgün tarafından kaleme alınan "Saîd Havvâ" maddesi de önemli bir kaynaktır. Ayrıca, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde Saîd Havvâ ve eserleri hakkında lisansüstü çalışmalar da bulunmaktadır:

Halil İbrahim İnak, "Saîd Havvâ ve Hadisçiliği" (Doktora Tezi, 2023)

Mehmet Zeki Çelik, "Saîd Havvâ'nın Tefsirin'deUlûmu'l-Kur'ân" (Yüksek Lisans Tezi)

Mustafa Uğraş, "Saîd Havvâ ve Tefsirdeki Metodu" (Yüksek Lisans Tezi, 2019)

İbrahim İşler, "Saîd Havvâ'nın el-Esas fi't-Tefsir Adlı Eserinde Din ve Toplum" (Yüksek Lisans Tezi, 2020)

Zeynel Abidin Alptekin, "Saîd Havvâ ve El-EsâsFi't-Tefsîr" (Doktora Tezi) 2020'de Yapılan çalışma

Othman Abdulrahman Fathullah, "Saîd Havvâ'nın el-Esâsfi't-Tefsîr'inde Müslüman kişiliğin özellikleri (Bakara Suresi örneği) (Yüksek Lisans Tezi, 2023)

Said Davut Süleyman , "Saîd Havvâ'nın el-esas adlı tefsirindeki röresans öğeleri" (Yüksek Lisans Tezi, 2021)

2.1.1.3.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

İslâm dünyasında da Saîd Havvâ ile ilgili birçok akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, Saîd Havvâ'nın ilmi çalışmalarındaki çok yönlülüğü nedeniyle farklı alanlara yayılmıştır. Öne çıkan bazı çalışmalar şunlardır:

Said Ahmed Zeydan'ın (1993) çalışması, "Saîd Havvâ ve Menhecühü fi't-Tefsîrihi" başlığı altında yüksek lisans çalışması olarak, Bağdad Üniversitesi'nde Prof. Dr. Muhsin Abdulhamid danışmanlığında, yapılmıştır. Bu çalışma Saîd Havvâ'nın yaşamının ve ilmi mirasının belirlenmesini amaçlamıştır. Ardından, tefsirde takip ettiği kaynaklar ve yöntemler hakkında açıklamalarda bulunarak, tefsirdeki metodunu ele almıştır. Çalışma, rivayetle tefsir yapma konusunu, Kur'an'ı Kur'an ile tefsir etme, sahih hadislerle, sahabenin görüşleriyle ve farklı âlimler arasındaki görüş ayrılıklarıyla ilgili olarak ele almıştır. Ayrıca, Saîd Havvâ'nın dilbilimsel yönüne, okumalara ve tasavvufa olan yaklaşımına ve diğer konulara da değinmiştir. Saîd Havvâ'nın çağdaş düşünsel konulardaki görüşleri de ele alınmıştır; Allah'a davet metoduna, yönetim sistemine ve İslâmî cemaate olan yaklaşımı gibi.

Ömer Salih Muhammed Ahmed Visâbî, "Menhecü Saîd Havvâ fi Tefsirihi el-Esâs" (Yüksek Lisans Tezi, 2006), (Saîd Havvâ'nın El-esas Tefsir Metodu) çalışması; Saîd Havvâ'nın dönemini, hayatını ve El-esas tefsirini detaylı bir şekilde ele almaktadır. El-esas adı, özellikleri, amaçları, kaynakları ve diğer unsurlar açısından incelendikten sonra, araştırmacı, Saîd Havvâ'in tefsir yöntemine odaklanmıştır; Rivayetle tefsir ve Görüşle tefsir konularına değinmiş ve ahlak bilimi, görüşle tefsir bölümü içinde yer alan unsurlardan biri olarak davranış bilimini incelemiştir. Ayrıca Kur'an birliği teorisi de ele alınmış ve araştırmacı, bu çalışmada

betimleyici yöntemi kullanmış ve sonuçlarını çıkarmıştır.

Cemile Mûcârî, "Nazâriyetü Vahdeti'l-Kur'âniyeti fî Tefsîri Saîd Havvâ" (Yüksek lisans tezi. 2001) başlıklı bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada, Saîd Havvâ'nın Kur'an vahdet teorisine genel bir bakış sunulmuş, bu teorinin analizi yapılmış ve araştırmacı, Saîd Havvâ'in Kur'an vahdet teorisine eleştirel bir bakış açısı sunarak çalışmasını tamamlamıştır. Araştırmacı, betimleyici-analitik ve derlemeci yöntemler kullanmış ve çeşitli sonuçlara ulaşmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Kur'an'ın konu birliği, çeşitli şekillerde ve yorumlarla ortaya çıkar ve Saîd Havvâ'nın Kur'an'ın konu birliği teorisi, Kur'an'ın uygunluğu meselesiyle ilgili görüşler arasına yeni bir bakış açısı ekler.

- "Kur'an'ın Konu Birliği Teorisi", Kur'an'ın konu birliğine daha detaylı ve titiz bir bakış sunar. Bu konuda ilk açıklama yapan kişi Muhammed Mahmud Hicazi olsa da Saîd Havvâ bu konuda daha cesur bir tavır sergilemiştir.

Dr. Ahmed b. Muhammed el-Şarkâvî, "Nazâriyetü Vahdeti'l-Mevdu'iyetili'l-Kur'âni'l-Kerîm'i min "Hılâli'l-Kitâbi'l-Esâs fî'-Tefsîri'l-Şeyh Saîd Havvâ" (Makale) başlığı altında, Saîd Havvâ'nın yaşamı hakkında konuşmayı, tefsirin amaçlarını ve yöntemini açıklamayı, konu birliği araştırmanın önemini ve kategorilerini, konu birliği ve surenin konu birliğine değinmeyi amaçlamıştır. Çalışma, Saîd Havvâ'nın vahdet teorisini genel prensipleri açısından incelemiş, bu teori hakkındaki gözlemlerini, özelliklerini ve diğer detayları ortaya koymuştur.

Muhammed Derrâcî, "el-Fikru'l-Harekiyyu 'Inde Saîd Havvâ" (Saîd Havvâ'nın Hareket Düşüncesi) adlı bir çalışma gerçekleştirdi. Bu çalışma, modern çağdaki en önemli tefsir eğilimlerini açıklamayı, Saîd Havvâ'yı ve eserlerini tanıtmayı, onun tefsirini ve metodunu ve kaynaklarını ele almaya yönelikti. Ardından Saîd Havvâ'nın tekfir meselesine, Müslüman Kardeşler meselesine ve son olarak Saîd Havvâ'nın İslâm fihhına bakış açısına değinildi.

Saîd Havvâ'nın davranış metodolojisine dair hazırlanan araştırmalardan biri, tasavvuf ve eğitim alanlarındaki diğer eserlerinde yer alan bir çalışmaydı. Bu çalışma, Ahmed'in (2001) amacının Saîd Havvâ'yı, hayatını ve ilmi mirasını tanıtmak ve onun davranışındaki mânevî metodolojiyi ortaya çıkarmak olduğu; Allah'a seyrin konularını, insan rûhunu, cihadı, kalbi ve zikirleri, makamları ele alarak Saîd

Havvâ'nın mânevî metodunu ve eğitim metodunu açığa çıkarmayı hedeflemiştir. Araştırma ayrıca biat, ilim ve âlimler, caminin eğitim, ahlak ve adab üzerindeki rolü konularını ele alarak Saîd Havvâ'nın eğitim metodunu ortaya koydu.

Selim Hilâlî, "Müellefâtü Saîd Havvâ Dirâseten ve Takvimen" (1983)

Saîd Ahmed Zeydan, "Saîd Havvâ ve Menhecühüfi't-Tefsîrihi" (Yüksek Lisans Tezi, 1993)

İman Halil Musa Cerâdât, "el-Menhecü Terbeviyyü 'Inda Saîd Havvâ fi Tefsîrihi el-Esâs" (Yüksek Lisans Tezi, 2015)

Ahmed Yusuf Hammâd, "Menhecü Saîd Havvâ fi'l 'Akîdetive'd-Da'veti" (Yüksek Lisans Tezi, 2016)

Muhammed Nâhîd Faysal Berbah, "Kadaye'l-Kasîdeti 'Inda Saîd Havvâ" (Yüksek Lisans Tezi, 2013)

Bu çalışmalar, Saîd Havvâ'nın düşünce dünyasının ve eserlerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

2.1.1.4. Eserleri

Saîd Havvâ, eserlerini "Usul", "Esâs", "Terbiye", "Tezkiye ve Sülûk", "Fıkhü'd-da'veve'l-amelü'l-İslâmî" adlarıyla seriler halinde yayınlamıştır. Türkçeye çevrilen kitaplarından bazıları şunlardır:

2.1.1.4.1. Usul Serisi

"Allah cellecelâlüh" (Beyrut 1969)

Faruk Yılmaz tarafından "İslâm İncında Allah'a İnanmak" adıyla Türkçeye çevrilen bu eserde, Saîd Havvâ, Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği hakkındaki şüpheleri gidermek ve insanları Allah'ın rızasına ulaştırmak amacıyla yazdığını belirtir.¹ Kitapta, kısaca şu konu başlıklarına değinilir: Kâinatın yaratılış delili, irade delili, hayat delili, hidâyet delili, hikmet delili, isti'ane delili, birlik delili. Bu deliller

¹ Saîd Havvâ, İslâm İncında Allah'a İnanmak, çev. Faruk Yılmaz (İstanbul: Yenda Dağıtım, ts.), 7.

Kitapta, kısaca şu konu başlıklarına değinilir: Kâinatın yaratılış delili, irade delili, hayat delili, hidâyet delili, hikmet delili, isti'ane delili, birlik delili. Bu deliller aracılığıyla Allah'ın varlığını, zatında ve sıfatlarında tek olduğunu ispat etmeye çalışır.

"er-Resûlsallallâhu aleyhi ve sellem" (I-II, Beyrut 1969; Kahire 1986; Beyrut 1988)

Bu eseri Halil Gönenç "Allah Resûlü Hazreti Muhammed (s.a.v.)", Ankara 1979) ve Harun Ünal "er-Resûl Hazreti Muhammed", (İstanbul 1987) adlarıyla türkçeye çevirmiştir. Saîd Havvâ, bu kitapta Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şahsiyetini ortaya koymaya ve Peygamberliğini ispat etmeye çalışmıştır.

İnkârcı ve materyalistlerin insanlara Allah'ı unutturmaya ve Allah düşüncesini köreltmeye çalışmaları, Saîd Havvâ'nın usul serisini meydana getirmesinde önemli bir etken olmuştur. Çünkü müellifin yaşadığı dönemde, Müslümanları saran materyalist akım, Müslüman devletlerin ekonomisini, siyasetini ve sosyal hayatını yönlendirecek bir duruma gelmişti.²

2.1.1.4.2. el-İslam

Saîd Havvâ tarafından telif edilmiş olup, dört ciltten oluşmaktadır. Kenan Gültürk ise bu eserin ilk cildini Türkçeye tercüme etmiştir. Gültürk'ün tercümesi olan bu eser, "İmanın İlkeleri: Şehadet" adıyla 1990 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. Saîd Havvâ'nın usul serisinin ilk iki kitabında iman konularını ele alarak okuyucuları ikna etmeye çalışırken, üçüncü serisi olan "el-İslâm" eserinde ise artık inanmış olan kişilere yani mü'minlere hitap ederek İslâm'ı tüm yönleriyle anlatmaya çalışmıştır. Bu eser, inanç, ibadet, yasalar gibi konuları içermektedir.

2.1.1.4.3. el-Esâs Serisi

Müellif, bu eserinde "Esâs" terimini kullanma nedenini şu şekilde açıklar: "Bu üç bölümün içinde 'Esâs' kelimesini kullanarak bu seriye 'el- Esâs' adını vermemin nedeni, Müslüman kardeşlerime, üzerine inşa edebilecekleri bir temel sağlamaktır. Okuyucu, bu serinin yardımıyla, Kur'an'ı anlama, Sünnet'i ve onun fikhını kavrama konusunda nasıl bir temel sunulduğunu görecektir."

² Mustafa Uğraş, Saîd Havvâ ve Tefsirindeki Metodu (Harran Üniversitesi, 2019), 27.

1. Tefsir alanındaki önemli eserlerden biri olan "el-Esâs fi't-tefsir", Saîd Havvâ tarafından telif edilmiştir. Bu eser, ilim, davet, terbiye ve cihad konularını ele alan bir kitap olarak nitelendirilmiştir. Saîd Havvâ, Necmeddin en-Nesefî ve Seyyid Kutup'un tefsirlerinden yararlanarak bu eseri kaleme almıştır. Metin, M. Beşir Eryarsoy ve Abdüsselam Arı tarafından Türkçe 'ye çevrilmiştir ve 1989-1992 yılları arasında İstanbul'da yayımlanmıştır.

2. Diğer bir eser olan "el-Esâs fi's-sünne ve fikihiha" ise İslâm'ın temel prensiplerini ve fikihi konularını ele alan bir eserdir. Bu eser, Kahire'de 1989 yılında yayımlanmıştır. Hadislerden yola çıkarak Peygamber Efendimiz'in hayatını incelediği birinci bölüm dört ciltten oluşmaktadır. Akaid konuları ve itikadî mezhepleri işleyen ikinci bölüm üç cilt, ibadet ve cihad konularını ele alan üçüncü bölüm ise yedi ciltten oluşan bir yapıya sahiptir.²

2.1.1.4.4. Terbiye, Tezkiye ve Sülûk Serisi

Terbiyetünâ'r-rûhiyye (Kahire 1979; Beyrut-Dımaşk 1979):

İbrahim Sarmış ve M. Sait Şimşek tarafından kaleme alınan bu eser, Türkçe'ye "Rûh Terbiyemiz (İslâm Tasavvufu)" adıyla çevrilmiştir. Cengiz Yağcı tarafından da aynı isimle İstanbul'da 1996 yılında çevrilen kitap, şu sebeplerle yazılmıştır:

- a) İslâm'a hizmet eden insanlar için rûh terbiyesinin önemini vurgulanması.
- b) Ehli Sünnet ve'l-Cemaat inancı ve bu inanç doğrultusunda yazılmış tasavvuf kitaplarının azlığı.
- c) Bu alanda eser verenlerin tasavvufu belirli bir kesime ait bir bilgi haline getirmesi.
- d) Tasavvuf ilmine zamanla birçok hurafenin karışması.³

el-Müzekkirât fi menâzili's-sıddıkîn ve'r-rabbâniyyîn (Kahire 1986):

² Hilal Görgün, "Saîd Havvâ", TDV İslâm Ansiklopedisi (TDV Yayınları, İstanbul, 1999), 35:560-562.

³ Saîd Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu (Kayıhan Yayınları, ts.), 7-8.

İbn Ata'ullah el-İskenderî'nin el- Hikem eserine dayanan bu kitap, seyir, uzlet, müridlik, evrad ve zikir gibi tasavvufî konuları ele almaktadır. Bu eser Türkçeye çevirisi henüz yapılmamıştır.

el-Müstahlas fi tezkiyeti'l-enfus (Kahire 1983):

Gazzali'nin İhyâu Ulûmi'd-Din eserinden özetlemeler içeren bu eser, nefis tezkiyesi (nefsin arındırılması) konusunu işlemektedir.¹ Bekir Ali Bilgiç tarafından "İslâm'da Nefis Tezkiyesi" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

2.1.1.4.5. Fıkhü'd-da'veve'l-amelü'l-İslâmî serisi

Cündülla sekâfeten ve ahlâkan (Beyrut 1971):

Saîd Havvâ'nın siyasi hedeflerini ve bunlara ulaşma yollarını ortaya koyan bu eser, ridde, Hizbullah, İslâmî devlet, hilafet ve dünya İslâm devleti gibi konuları içermektedir.² Harun Ünal tarafından "Allah Erinin Ahlak ve Kültürü" adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

el-Medhal ila da'veti'l-ihvani'l-müslimin (Amman 1979, 1998):

Müslüman Kardeşler hareketine giriş niteliğindeki bu eser, M.Saîd Şimşek ve Ramazan Nazlı tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Fi afâkı't-teâlim: Dirâse fi afâkıda'veti'l-üstaz el-Benna (Kahire 1980):

Abdulillah Yıkılmaz tarafından "Eğitim Risalesi" adıyla Türkçeye çevrilen bu eser, biat ve mücahit kardeşin vecibeleri gibi konuları ele almaktadır.

Hâzihi tecribetî ve hâzihi şehâdetî (Kahire 1987):

Saîd Havvâ'nın otobiyografisi olan bu eser, modern dönem Suriye tarihi ve Suriye İhvan-ı Müslimin Teşkilatı hakkında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

"el-Müzekkirat fi Menazili's-Sadikin ve'r-Rabbaniyyin" İbn Ataullah

¹ Saîd Havvâ, İslâm'da Nefis Tezkiyesi, çev. Bekir Ali Bilgiç (İstanbul: Yenda Dağıtım, 1997), 16.

² Görgün, "Saîd Havvâ", 35/560-562.

el-İskenderi'nin eserlerine dayanılarak hazırlanan bu eser, seyr, uzlet, müridlik, evrad ve zikir gibi tasavvufî konuları ele almaktadır.

Saîd Havvâ'nın eserleri, İslâmî düşünce ve hareketin anlaşılması için önemli bir kaynak oluşturmaktadır.

2.1.1.5. Yaşadığı Siyasi Ortam ve Hapishane Dönemi

Saîd Havvâ, Suriye tarihinde önemli olaylarla dolu bir siyasi ortamda yaşamıştır. On yaşındayken Suriye-Fransa Savaşı'na şahit olmuş ve bu savaş Fransızların çekilmesiyle sonuçlanmıştır.¹

Saîd Havvâ, Hama'daki İhvan-ı Müslimin faaliyetlerine aktif olarak katılmış ve 1958'de Mısır ve Suriye arasındaki birliğin kurulmasıyla İhvan-ı Müslimin'in dağıtılmasına kadar hareket içinde çeşitli görevler üstlenmiştir.² Siyasi faaliyetlerin azalmasıyla birlikte, Saîd Havvâ, tamamıyla tasavvufa yönelmiş, zikir halkalarına ve ilim meclislerine katılmaya başlamıştır.

1961'de Suriye ve Mısır arasındaki birliğin sona ermesiyle İhvan-ı Müslimin hareketi daha da güçlenmiş ve İslâm, tüm alanlarda baskın bir unsur haline gelmiştir.³ Saîd Havvâ, Hama ayaklanmasının önde gelen liderlerinden biri olmuştur. Genel bir greve öncülük etmiş, ayaklanmaya silah sağlamak için Irak'a ve ardından Ürdün'e gitmiştir. Gıyabında idam cezasına çarptırılmış olsa da ayaklanmanın sona ermesi ve hükümetle anlaşmaya varılması sonucu kendisi ve arkadaşları için genel af çıkarılmıştır.⁴

Saîd Havvâ, anayasa taslağına karşı çıkan hareketin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Anayasaya muhalefet eden bildiri ve fetva fikri ona aittir ve bu bildiri, Şeyh Hasan Habenneke tarafından kaleme alınarak Suriye'deki tüm âlimler tarafından imzalanmıştır. Saîd Havvâ, muhalefet hareketinin İhvan-ı Müslimin ile ilişkilendirilmemesi için bu rolünü gizli tutmaya çalışmıştır. Ancak buna rağmen, istihbarat tarafından sorgulanmış ve Mezze Askeri Cezaevi'nde hapsedilmiştir. Başlangıçta Hafız Esad tarafından idam cezasına çarptırılmış, ancak daha sonra bu

¹ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 15.

² Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 141-146.

³ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 32-36.

⁴ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 70-76.

ceza ömür boyu hapse çevrilmiştir. 1978'de, Esad'ın ikinci kez cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle çıkan olaylar sırasında genel af ilan edilmiş ve Saîd Havvâ serbest bırakılarak Ürdün'e yerleşmiştir.¹

Saîd Havvâ, Ürdün'deki İhvan-ı Müslimin ile resmi bir ilişki kurmaya özen göstermiş, buna rağmen ilişkileri oldukça zayıf kalmıştır.² Ancak Suriye'deki İhvan üyeleriyle iletişimini sürdürmüş ve bu dönemde Pakistan, İran gibi çeşitli ülkelere seyahatler yapmıştır.³ Pakistan'da Mevdudi ile, İran'da ise Humeyni ve dönemin dışişleri bakanı İbrahim Yazdi ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde İran Devrimi ve İhvan-ı Müslimin'in devrimle ilgili beklentileri ve sorumlulukları ele alınmıştır.⁴

2.1.1.6. İnziva Dönemi ve Vefatı

Saîd Havvâ, diyabet, tansiyon, göz, kalp, damar sertliği, ayak şişmesi ve böbrek hastalıkları gibi birçok rahatsızlıkla mücadele etmiştir. 1987 yılının mart ayında kısmi felç geçirmiş ve hastaneye kaldırılmıştır. Doktorlar ona tam istirahat önermiş ve Saîd Havvâ da hayatını bu inzivaya göre düzenlemiştir. Artık sadece iki tür işle meşgul olabilmekteydi: Kendisini ziyarete gelenlere nasihat etmek ve eserler telif etmek.⁵ 14 Aralık 1988'de komaya girmiş ve 9 Mart 1989 Perşembe günü öğle saatlerinde Ürdün, Amman'daki İslâmî hastanede vefat etmiştir.⁶

2.1.1.7. Oğulları Muhammed ile Ahmed'in Babaları Hakkındaki Görüşleri

Röportaj: Dr. Muhammed Havvâ

-Saîd Havvâ'yı kısaca tanıtır mısınız?

Dr. Muhammed Havvâ: Selamün aleyküm ve rahmetullahi ve berekatühü. Allah'ın selamı üzerinize olsun. Şeyh Saîd Havvâ, Hama şehrinde dindar bir aile ortamında doğdu ve büyüdü. Hama şeyhi merhum Muhammed Hamid'in yanında yetişti. Allah ona ve diğerlerine rahmet etsin. Daha sonra şeyhinin yönlendirmesiyle Müslüman Kardeşler'in şeyhleri ve davetçileriyle tanıştı. Bunların başında Hama'da

¹ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 108-118.

² Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 133.

³ el-Hamîd, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 136-137.

⁴ el-Hamîd, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 43-55.

⁵ Havvâ, Hâzihî tecribetî ve hâzihî şehâdetî, 157-158.

⁶ el-Hamîd, Min A'lami d-dâveti vel-Hâreti l-İslâmîyeti l-Muâsireti, 285-286.

bulunan merhum Mustafa el-Sırfi geliyordu. Ardından Şeriat Fakültesi'ne girdi. Böylece hem Muhammed Hamid'den ilim ve terbiye, hem Mustafa el-Sırfi ve Müslüman Kardeşler cemaatinden davet ve hareket, hem de Şeriat Fakültesi'nden akademik bilgi almış oldu.

Şeyh Said Havva sıradan bir ilim talebesi değildi. Çok okur, araştırır, geniş bir kültüre sahipti. Genç yaşta yazmaya başladı ve ilk eserlerini 70'li yıllarda, yani 30-40 yaşlarında yayımladı. Allah ona rahmet etsin. Hareket, terbiye ve şeriat alanlarında birçok eser kaleme aldı. "el-esâs fi's-sünne", "el-esâs fi't-tefsir" gibi alanında uzmanlık gerektiren eserler verdi. Son yıllarında hastalık onu yatağa düşürdü ve uzun yıllar hastalıkla mücadele etti. Belki de en zor dönemi, hapisanede geçirdiği beş yıldır. Hastalığın etkileri vefatına kadar devam etti. Ömrünün sonuna doğru, 1989 yılında Amman'da vefat etti.

-Saîd Havvâ'nın tasavvufi yönünü bize anlatır mısınız?

Dr. Muhammed Havvâ: Dedğim gibi, Şeyh Saîd, Muhammed Hamid'den ilim aldı. Muhammed Hamid sıradan bir şeyh değildi. Evet, Nakşibendi tarikatına mensup bir mutasavvıftı. Ancak tasavvufla birlikte disiplinli bir şer'i eğitim de veriyordu. Muhammed Hamid'in yönlendirmelerinin Şeyh Saîd'in doğru yolda ilerlemesinde büyük etkisi oldu. Şeyh Saîd, "Muhammed Hamid olmasaydı sapıttırıldık" derdi. Yani bu açıdan bir mutasavvıftı ama Kur'an ve Sünnet'e bağlı disiplinli bir tasavvuf anlayışına sahipti. Bunu "Terbiyetüna er-rûhiyye" kitabından başlayarak diğer eserlerinde de belirtmiştir.

Şeyh Saîd tasavvufu geleneksel anlamda görmüyordu. Ona göre tasavvuf hareketli olmalıydı. Zira peygamberliğin görevi tezkiyedir ve her ilim talebesi, her Müslüman bu tezkiyeye ihtiyaç duyar. Şeyh Saîd de şer'i ilmine ek olarak, ehil kişilerden tezkiye ilmini almıştır. Önce Muhammed Hamid'den, sonra da Şam'daki birçok şeyhten Allah hepsine rahmet etsin. Şeyh Saîd, tasavvuf ilminin veya tezkiyenin İslâmî hareketin içinde, genel olarak Müslüman gençler arasında yayılmasının gerekliliğini savunuyordu. Bu nedenle "Terbiyetüna er-Rûhiyye" gibi eserler kaleme aldı. Bunu kendi üslubuyla sundu. Ayrıca "el-Müzekkirat fi menazili's-sadikin ve'r-Rabbaniyyin" ve tasavvufla ilgili üçüncü bir kitap daha yazdı. Bu kitapta İbn Atâullah el-İskenderi'nin Hikem'ini şerh etti ve müslümanların terbiye ve tezkiye alanında ihtiyaç duyduğu birçok faydalı bölüm ekledi. İşte Şeyh Saîd'in tasavvuf anlayışı buydu. Geleneksel anlamda bir köşeye çekilip müritlerin gelmesini bekleyen bir anlayış değildi. Bilakis hem mutasavvıf hem davetçi hem de dinini ve ilmini

yaşayan bir âlimdi. İnsanlara ulaşır, onları Allah'a davet eder, bu uğurda sıkıntılara katlanırdı. Hatta bu yüzden hicret etmek zorunda kaldı. Bütün bunları yaparken ilmini, tasavvufunu ve davetini de beraberinde götürdü.

-Saîd Havvâ'nın etkilendiği ve etkilediği kişiler kimlerdir?

Dr. Muhammed Havvâ: Babam birçok mutasavvıf şeyhten ilim aldı. Ama ilki ve en önemlisi Hama'daki şeyhi Muhammed Hamid el-Hamevi'ydi. Allah ona rahmet etsin. Başkalarından da ilim almaya özen gösterirdi. Kur'an ve Sünnet'e bağlı güvenilir şeyhlerden ve tarikat ehli kişilerden ilim alırdı. Muhammed Hamid'den sonra şeyhi olarak gördüğü kişi Vehbi Süleyman Gavajı el-Arnavudi idi. Bu arada, Nakşibendi, Şazeli ve Rifa'i tarikatlarına intisabı vardı. Şam'da bulunan Muhammed Haşimi'den de ilim almıştı. Faslıydı ama Şam'da yaşıyordu. Ondan ve başkalarından da ilim aldı. Ayrıca Hasan Habanneka el-Meyadini ve onun bazı öğrencileriyle de görüştü ve onlardan istifade etti. Allah onlara rahmet etsin.

Şeyh Saîd'in kimleri etkilediğine gelince, geleneksel yöntemle bir tasavvuf köşesinde oturmuyordu. Bu ilmi ve daveti hareketli bir şekilde yayıyordu. Tasavvuf alanında az önce bahsettiğim üç kitabı yazmaya özen gösterdi. Bu kitaplar öncelikle İslâmî hareketin mensuplarına, İslâmî saflara ve genel olarak Müslümanlara yönelikti. Dolayısıyla bu kitapları okuyan ve onun yönteminden istifade eden İslâmî hareket mensuplarının çoğunu etkilediğini söyleyebiliriz. Bazı tasavvuf gruplarında görülen sapma ve aşırılıkları engelleme, bunlara karşı uyarıda bulunma ve tasavvufta doğru yolu gösterme konusunda da etkili oldu. İslâmî hareket mensupları ve Allah'ın kitaplarından faydalanan birçok müslüman ondan istifade etti. Allah ona rahmet etsin.

Saîd Havvâ'nın hangi tarikata intisabı vardır?

Dr. Muhammed Havvâ: Daha önce de dediğim gibi ilk şeyhi Nakşibendi tarikatından Muhammed Hamid olsa da Şazeli tarikatından Abdülkadir İsa gibi şeyhlerden de ilim aldı. Allah ona rahmet etsin. Rifa'i tarikatına da intisabı vardı. Şam'da bulunan Şeyh Hâşimi'den de bahsetmiştim. Ama şu an onun hangi tarikata mensup olduğunu hatırlamıyorum.¹

¹ Havvâ, Dr. Muhammed, Kişisel Görüşme, 30 Ekim 2024

Röportaj: Dr. Ahmed Havvâ

-Hocam, babanız Şeyh Saîd Havvâ'yı nasıl hatırlıyorsunuz? Bize biraz kişiliğinden bahseder misiniz?

-Babam, her şeyden önce ilim adamlarına derin bir saygı besleyen biriydi. Onların yanında son derece edepli ve mütevazı davranırdı. Hatta bu saygısı, beşinci sınıftayken tanık olduğum bir olayda açıkça görülebilir. Babam hapisten yeni çıkmıştı ve Hama'dan seksen yaşında bir şeyh onu ziyarete gelmişti. Evimiz ikinci kattaydı ve babam, yaşlı şeyhi görünce hemen aşağı inerek "Biz size geliriz" dedi. Ancak şeyh yukarı çıkmakta ısrar etti. Babamın bu tavrı, ilim adamlarına verdiği değeri gösteriyordu.

- Peki, babanızın farklı düşüncelere sahip insanlara karşı tutumu nasıldı?

-Babam, farklı görüşlere sahip insanlarla da iyi geçinmeyi bilen biriydi. Irak'taki İslâmî Halk Konferansı'ndan dönerken uçakta Şeyh Muhammed İbrahim Şakra ile birlikteydi. Aralarında geçen bir sohbet babam, Şeyh Şakra'ya esprili bir dille "Sizinle bir ateşkes anlaşması imzalamalıyız!" demişti. Şeyh Şakra ise "Aramızda savaş mı var?" diye cevap vermişti. Bu olay, babamın mizah anlayışını ve farklı düşüncelere karşı hoşgörülü yaklaşımını gösteriyor. Hatta babamın vefat ettiği gün Şeyh Şakra gelerek babamın cenazesinin kendi camisinde ykanıp namazının kılınmasını istemişti.

- Babanızın cömertliği hakkında neler söyleyebilirsiniz?

-Babam para konusunda asla titiz davranmaz, her zaman cömert ve yardımsever olurdu. Şam'da bir konferanstayken yanında fazla parası olmadığını fark edince, arkadaşı Ömer Efendi'den borç almış ve bu parayı ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştı. Konferanstan döndüğünde borcunu ödemeyi teklif etmiş, ancak Ömer Efendi bunu kabul etmemişti.

- Babanızın hayatında unutamadığınız bazı olaylar var mı?

-Elbette. Babam hapisteyken, hapishane müdürü ona serbest bırakılması için cumhurbaşkanına dilekçe yazmasını söylemiş. Ancak babam sadece kendisi için değil, hapisteki herkesin serbest bırakılması için dilekçe yazmış ve bu nedenle talebi reddedilmiş. Ayrıca, hayatında bazı kerametlere de şahit olmuştuk. Bir keresinde

ehliyetsiz olarak kardeşimle arabayla gezerken babam bizi yürütmekte ısrar etmişti. Sonradan anladık ki, eğer arabayla gitseydik polis kontrolüne takılacaktık. Bir diğer olayda ise, babamın bir arkadaşına gönderdiği para, tam da o arkadaşının eşinin doğum yapacağı ve parasız kaldığı bir anda yetmişti.

- Babanızın vefatı öncesinde yaşadığı dönem nasıldı?

-Vefatından önce koma ve felç geçirmişti. Hastanede kaldığı dönemde, ezan okunduğunda parmaklarıyla şehadet getirdiğini hemşireler fark etmişler. Bu olay, babamın imanının gücünü gösteriyor.

- Hocam, değerli vaktinizi ayırdığınız için teşekkür ederim. Babanız Şeyh Saîd Havvâ'yı daha yakından tanıma fırsatı bulduk.

-Ben teşekkür ederim.¹

2.2. İKİNCİ BÖLÜM

2.2.1. SAİD HAVVÂ'NIN TASAVVUF ANLAYIŞI

2.2.1.1. Saîd Havvâ'nın Kendi Dönemindeki Tasavvufî Yaşantıya Getirdiği Tenkitler

Saîd Havvâ, tasavvufun önemini ve günümüzdeki gerekliliğini vurgularken, aynı zamanda bu alandaki sorunlara ve yanlış anlamalara da dikkat çekmektedir. Saîd Havvâ'ya göre, İslâmî hareketin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için tasavvuf ve rûh terbiyesi alanında sağlam bir bakış açısına ihtiyaç vardır. Bu bakış açısı sâliki hem aşırı tasavvufî akımlardan hem de tasavvufu reddeden akımlardan korunmayı ele almaktadır. Özellikle günün Müslümanları için rûh terbiyesi, diğer İslâmî ilimler kadar önemli ve gereklidir.²

Saîd Havvâ mevcut bazı tasavvuf kaynakların kaynaklardaki problemlere değinmektedir, bu kaynakların “ehli sünnet” akidesine ve fıkıh mezheplerine uygun olmayan unsurlar bulunduğunu belirtir. Bu kitaplarda mesnetsiz rivayetler, aşırı

¹ Havvâ, Dr. Ahmed, Kişisel Görüşme, 29 Ekim 2024

² Saîd Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, çev. İbrahim Sarmış (Kayıhan Yayınları, ts.), 7.

ifadeler ve tutarsızlıklar görülebilmektedir. Bu durum, tasavvufu anlamak ve doğru bir şekilde uygulamak isteyen sâlik için büyük bir engel oluşturmaktadır.¹

Saîd Havvâ'ya göre tarihsel süreçte tasavvuf, diğer İslâmî ilimlerden daha fazla değişikliğe ve yozlaşmaya uğramıştır. Bazı kişiler, tasavvufu sadece belirli bir zümreye aitmiş gibi göstererek, onun evrensel mesajını gölgelemişlerdir. Ayrıca, tasavvufu Kur'an ve Sünnet'ten bağımsız, hatta onlara aykırı bir şekilde yorumlayanlar da olmuştur. Bu tür yanlış anlamalar ve uygulamalar, tasavvufun gerçek özünden uzaklaşmasına ve hatta İslâm'a zarar vermesine neden olmuştur.²

Saîd Havvâ, dönemindeki birçok tasavvufçunun İslâmî tasavvurlarının kısır anlayışlarının dar olduğunu belirtir. Bu kişilerin, kendi asırlarından ve günün Müslümanların bilmesi gereken temel İslâmî hakikatlerden uzak olduklarını ifade eder. Ona göre, tasavvufun sadece bu kişilerin elinde kalması, Allah'a ulaşma çabasında olanların bulanık ortamlarda bırakılması anlamına gelir. Saîd Havvâ, döneminde hem aşırı müridlik hem de tasavvuf karşıtlığı gibi iki uç görüşün bulunduğunu ifade eder. Aşırı müridler, tasavvuf erbabının her sözünü ve davranışını mutlak doğru kabul ederken, tasavvuf karşıtları ise tasavvufun adını ve mensuplarını bile kabul etmemektedir. Saîd Havvâ, bu iki uç görüşün de yanlış olduğunu ve ümmetin âlimlerinin bu tür insanları ancak hak ve doğru sözlerle ikna edebileceklerini vurgular. Aynı zamanda Saîd Havvâ, bazı dönemlerde cahil müridler ve cahilce tasavvuf anlayışının cihat davasının unutulmasında rol oynadığını belirtir. Ona göre, tasavvufun tabii merkezine dönerek cihat davasına hizmet etmesi gerekmektedir.³

Saîd Havvâ, tasavvufu sahih kaynaklara dayandırarak ve günümüz insanının anlayabileceği bir dil kullanarak anlatmayı hedeflemektedir. Saîd Havvâ, tenkitlere karşı olarak yaptıkları çalışmaları hem tasavvuf erbabı hem de tasavvufa mesafeli olanlar için ortaya koyduğu bir rehber niteliği taşıdığını ifade eder. Saîd Havvâ'nın amacı, okuyucuların tasavvuf kitaplarını doğru bir bakış açısıyla okuyabilmelerini ve bu kitaplardaki faydalı bilgileri özümseyebilmelerini sağlamaktır.⁴

Saîd Havvâ, çağdaş İslâmî hareketin de tasavvufa ihtiyaç duyduğunu

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 7.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 8.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 9-10.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 8.

vurgular. Özellikle yaşadığı dönemde insanların yaşadığı psikolojik sorunların doğurduğu problemlere ve mü'mince bir hayatın yozlaşmasına karşılık, tasavvufun sunduğu rûh terbiyesi ve ahlakî değerler büyük önem taşımaktadır.¹

Sonuç olarak Saîd Havvâ, yanlış anlamaların ve sorunların önüne geçmesi için tasavvufun önemini, günümüzdeki gerekliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Saîd Havvâ, tasavvufu sahih kaynaklara dayandırarak ve çağdaş bir bakış açısıyla ele alarak hem tasavvuf erbabına hem de tasavvufa mesafeli olanlara yol göstermeyi amaçlamaktadır. Onun için, tasavvufun gerçek özünü anlamak ve yaşamak isteyen herkes için tasavvufun İlahî murada ve Hz. Peygamber'in yaşadığı rabbânî çizgisine bağlı, şeriatın esaslarına uygun ve herkesin anlayabileceği bir tasavvuf anlayışının olmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Saîd Havvâ dönemindeki tasavvufi problemleri dile getirdikten sonra sâlikin en başta "seyr ilâllah" yani Allah'a yolculuğun gerekliliğe vurgu yapmaktadır.

2.2.1.2. Seyr İlâllah

Saîd Havvâ'ya göre seyr ilâllah/Allah'a yolculuğu insanın sahip olduğu nefis, rûh, akıl ve kalp gibi çok yönlü yapısı nedeniyle bir zorunluluktur. Bu çok yönlü insan yapısı, ancak Allah'a doğru bir yolculukla anlaşılabilir. Seyr ilâllah, bireyin kendi benliğini tanıması için gereklidir. Bu yolculuğu bilmeyen kişi, nefisini ve benliğini tam olarak anlayamaz.²

Saîd Havvâ, insanın Allah ile ilgili sağlam bir bilgiye ve şuurlu bir bağa sahip olmasının yolu, seyr ilâllah/Allah'a yolculuktan geçtiğini vurgular. Bu yolculuk olmadan, kişi yaratıcısı hakkında tam ilim sahibi olamaz. Teorik inanç ile yaşanan, Hakk'ın muradı arasında büyük bir fark vardır. Bu da insanı seyr ilâllah'a yönelten esas sebeptir.

Saîd Havvâ'ya göre, nefis, hastalıklara açık bir yapıya sahiptir ve bu hastalıklardan ancak Allah'a yönelişle kurtulabileceğine dikkat çeker. Kişinin güzel ahlaka sahip olması da kurtuluşunun bir parçasıdır ve bu da ancak Allah'a doğru bir yolculukla elde edilebilir. Bu sebepler, seyr ilâllahın önemini ve gerekliliğini göstermektedir.³

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 9-12.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 29.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 30-35.

Sonuç olarak, seyr ilâllah, bireyin ilâhî potansiyelini gerçekleştirmesi ve Allah'a yaklaşması için kaçınılmaz bir yolculuktur. Bu yolculuk, bireyin kendini ve içindeki karmaşık yapıyı anlamasını sağlar, Allah'a dair sağlam bir bilgi ve şuurlu bir bağlantı kurmasına yardımcı olur. Kişinin nefsini terbiye etmesi, güzel ahlak kazanması ve nihayetinde kurtuluşa ermesi için seyr ilâllah şarttır.

İnsanı Allah'a yaklaştıran, olgunlaşma ve arınma yolculuğu olan seyr ilâllah, tasavvufun merkezinde yer alan önemli bir konudur. Saîd Havvâ'ya göre, seyr ilâllah'ın ne anlama geldiğini, bu yolculuğun temel basamaklarını ve başlangıç noktası ele alınmaktadır. Ayrıca, bu kavram etrafında oluşan bazı yanlışlıklara ve tartışmalara da değinilmektedir. Seyr ilâllah, bireyin gerçekleştirdiği bir dönüşümle, Allah'a olan kurbiyeti artırma çabasıdır. Bu yolculukta amaç, nefsin arındırılması, kalbin mâsivâdan saflaştırılması ve benliğin Allah ile hemhâl olma yolculuğudur. Bu tasavvufî terbiye sürecinde sâlik, kötü huylarından arınarak ilâhî ahlak sahibi olur, şeriata uygun bir anlayış geliştirir ve Allah'ın rızasını kazanmaya odaklanır.²

Seyr ilâllah kavramı tarih boyunca farklı yorumlara ve yanlış anlamalara da konu olmuştur. Bazıları bu yolculuğu sadece belirli bir hal ve makama ulaşma olarak görürken, bazıları ise şeriata sınırlarını aşan, hatta İslâm'ın temel inançlarıyla çelişen yorumlar getirmiştir. Bu nedenle, seyr ilâllahın doğru anlaşılması ve bu konudaki yanlışlıklardan kaçınılması büyük önem taşır. Saîd Havvâ, seyr ilâllahın özünü ve temel prensiplerini ele alarak, bu kavram etrafındaki tartışmalara ışık tutmayı ve okuyuculara bu yolculuk hakkında daha derin bir anlayış sunmayı amaçlamıştır.

Seyr illallah: Arapçada, Allah'a doğru yolculuk etmektir. Sâlik zikrederek Allah'a doğru yükselir.³ Tasavvuf terminolojisinde ise seyr ilâllah", bireyin Allah'a doğru yaptığı yolculuğu ifade eden bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu Allah'a yolculuk, bireyin iç dünyasını keşfetmesi, mânevî potansiyelini geliştirmesi ve Allah'a yaklaşması sürecini kapsar. Diğer bir deyişle seyr ilâllah, sSûfnin nefsini arındırma, kalbini Hakk'a yöneltme ve nihayetinde O'nunla birleşme çabası olarak da tanımlanır. Bu yolculuk, bireyin Allah'a yaklaşma ve O'nunla bütünleşme arzusuyla çıktığı bir içsel yolculuktur.⁴

² Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye (Kahire: Darusselam, 1999), 62-63.

³ Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve deyimler Sözlüğü (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 565.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 109.

Sûfî, âlim ve mutasavvîf kişiliğiyle bilinen İmâm-ı Rabbânî, (ö.1034/1624) seyr ilallah'ı daha basit bilgilerden başlayarak daha yüksek ve derin bilgilere doğru sürekli bir ilerlemeyi yani ilimde sürekli yükselmeyi ifade eder. Bu yolculukta, yaratılmışlarla ilgili tüm bilgiler elde edildikten sonra, nihai hedef olan Allah'ın ilmüne yani mârifetullah'a ulaşılır. Bu noktaya ulaşıldığında, yaratılmışlara dair bilgiler önemini kaybeder ve unutulur.¹ Yine aynı şekilde büyük bir sSûfî olan Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ise Seyr İlâllah'ı, Simurg'a ulaşma yolculuğuna çıkan kuşların hikayesi üzerinden sembolik bir anlatımla sunar. Bu yolculukta kuşlar, nefislerini ve dünyevi bağlarını terk ederek, zorlu aşamaları geçer ve nihayetinde Simurg'a, yani Hakk'a ulaşırlar.²

Saîd Havvâ'ya göre ise seyr ilâllah, sâlikin seyri sulûk yolunda, arınmamış bir nefisten arınmış bir nefse, şeriata uygun olmayan bir akıldan şeriata uygun bir akla, inançsız, ikiyüzlü veya günahkâr bir kalpten sağlıklı ve huzurlu bir kalbe, Allah'ı unutan bir rûhtan O'nu bilen ve ibadet eden bir rûha, bedenin Allah'ın müradına aykırı davranışlarından Hakk'ın iradesine uygun davranışlara geçiş yapmasıdır. Kısacası, seyr ilâllah; eksik ve kusurlu bir halden, Hz. Peygamber'in örneğinde Allah'a kurbîyet yani yakın bir hale doğru ilerleme hali olduğunu belirtir. Saîd Havvâ, mutasavvîfların bu terimi geniş bir yelpazede tanımladığını, ancak özünde seyrilâllah'ın Allah'a doğru bir yolculuk olduğunu belirtir. Bazıları bu yolculuğu sadece belirli bir mertebeye ulaşmak olarak sınırlasa da bu aslında seyr ilâllahın sadece bir yönüdür. Saîd Havvâ'ya göre seyr ilâllah, çok daha kapsamlı bir ilâhî benlik dönüşüm ve gelişim sürecini ifade eder.³

Saîd Havvâ'ya göre seyr ilallah, bireyi yalnızca düşüncelerinde değil, aynı zamanda ahlakî yapısında da köklü bir dönüşüm yaşamasını hedefler. Bu dönüşüm, nefsin terbiye edilmesi, kötü ahlaklardan arınma ve güzel ahlaklarla donanma şeklinde gerçekleşir. Nihai hedef, bireyin Allah'a karşı tam bir teslimiyet ve samimi bir kulluk bilinciyle yaşamasıdır. Saîd Havvâ, seyr ilâllah sadece belirli bir tarikat veya zikir şekline bağlı olmadığını Allah'a ulaşmanın birçok yolu olduğu her birey kendi kabiliyetine ve istidadına uygun bir şekilde bu yolu takip edebilir. Önemli olan, bu yolculuğun İslâm'ın temel ilkeleriyle uyumlu olması ve bireyi Allah'a yaklaştırmasıdır.⁴

¹ Ahmed-i Fârûki Serhendi İmâm Rabbânî, Mektûbât, çev. Hüseyin Hilmi Işık (İstanbul: Hakikat Kitabevi, 2014), 183.

² Feridüddin Attar, Mantıku't-tayr (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1998), 99-100.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 109-110.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 110-112.

2.2.1.3. Seyr ilâllahın Kapsamı

Seyr ilâllah, nefsin karanlıklarından sıyrılıp Hakk'ın nûruna kavuşmak, gaflet uykusundan uyanıp marifet şafağında dolaşmak yolculuğudur. Bu yolculukta, Hakk'a yabancı bir kalp, O'nun aşkıyla çarpan bir kalbe dönüşür; kayıtsız bir beden, her zerresiyle O'nun dileklerine teslim olur. Bu yolculuk, Hakk'ın sonsuz varlığını ve birliğini daha derinlemesine idrak etmeyi, O'nun sıfatlarını ve fiillerini daha iyi anlamayı sağlar. Seyr ilâllah'ın nihai hedefi, zâhirde ve bâtında yani görünen ve görünmeyen her yönüyle, Hakk'ın istikâmetinde ve Peygamberimiz'in (s.a.v.) izinde yürümektir. Bu yolda ilerleyen sâlik, nefsinin isteklerini dizginleyerek, kalbini arındırır ve rûhunu Hakk'a yöneltir. Böylece, anlayışı derinleşir ve kavrayışı artar. Bu yolculuk, bireyi yaratılış gayesine uygun bir hayata, yani Hakk'a yakınlaşmaya ve O'nun rızasını kazanmaya götürür.¹

Saîd Havvâ, seyr ilâllahın iki rûknü olduğunu belirtir: bunlar da ilim ve zikir. İlim, seyr ilâllah yolculuğunda bireye rehberlik eden bir ışıktır. Zikir ise yolun azığı ve tarakkî aracıdır. Bunlar olmadan seyr ilâllah mümkün değildir. Burada şart koşulan ilim, Kur'an, Sünnet ve seyr ilâllah sırasında ihtiyaç duyulan tasavvufî ilâhî ilimle kazanılan hâl ve makamlardır. Zikir ise, gaflete girmeden yakaza hâliyle Hakk'ı unutmamak kaydıyla sürekli yaşamaktır. Bellilafızların ötesinde Allah'ın kendi kitabında ifade buyurduğu üzere her an O'nun muradına göre yaşamaktır.²

Saîd Havvâ, seyr ilâllahın başlangıç noktası ise himmet ve irade ile samimiyet ve âzimet olduğunu ifade eder. Seyr ilâllah, bireyin Allah'a yönelme isteği ve çabası olan "himmet" ile başlar. Bu, sâlikin iradesini Allah'a teslim etmesi ve O'nun rızasını kazanmak için çaba göstermesi anlamına gelir. Samimiyet ve azimet ise bu yolculukta büyük önem taşır. Sâlik, Allah'a yönelişinde samimi olmalı ve karşılaştığı zorluklar karşısında azmini kaybetmemelidir.

Saîd Havvâ, seyr ilâllahı, sâlikin Allah'a yakınlaşma çabası ve bu çaba sürecindeki benlik yolculuğu olarak tanımlar. Bu yolculuk, keşfedilen Hakk'ın ilmidir, hikmetidir, bizden diledikleridir. Seyr ilâllahın iki temel rûknü olan ilim ve

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 113-114.

² Ali Tenik, Vahit Göktaş, Allah'la Varolmanın Yolu Zikir (İstanbul: Erkam Yayınları, 2015), 18, 35.

zikir, bu yolculukta âlike rehberlik eder ve onu Allah'a yaklaştırır.¹

Sonuç olarak seyr ilâllah, bireyin Allah'a yakınlaşma ve O'nunla bütünleşme çabasıdır. Bu yolculuk, sâlikin benliğiyle gerçekleştirdiği bir dönüşümle, Allah'a olan yakınlığını artırma çabasıdır. Bu yolculukta amaç, nefsin arındırılması, kalbin saflaştırılması ve rûhun Allah'a yöneltilmesidir. Bu benlik terbiye sürecinde sâlik mâsivâdan arınarak güzel ahlak sahibi olur, şeriata uygun bir anlayış geliştirir ve Allah'ın rızasını kazanmaya odaklanır. Bu dönüşüm, sâlikin sadece sözlerinde değil, aynı zamanda ahlakında da kendini gösterir.

2.2.1.4. Kalbin Seyr-i İlâhideki Mahiyeti

Sâid Havvâ, kalbin yolculuktaki (Seyr İlâllah) önemini ve bu yolculuğun nasıl gerçekleştiğini derinlemesine inceler. Kalbi yani idraki tamamıyla Hakk'a has kılma yolculuğu/seyr yolunda merkezi bir rol oynadığını vurgular ve bu süreçte karşılaşılan zorlukları ve hataları da ele alır.

Sâid Havvâ hiç kuşkusuz tasavvufun her alanında hadislerle uygunluğunu dile getirir bu konuda da hadislerde belirtildiği gibi, kalpler dört farklı halde olabileceğini belirtir:

Pürüzsüz kalp, mümin kişinin kalp hâlidir. Saf ve aydınlıktır çünkü bu kalbe hiçbir mâsivâ kiri bulaşmamıştır. Zira sûfilere göre kalp, insanı sevk ve idare eden merkezdir. Oraya Hakk'ın muradı dışında herhangi bir beşerî mülâhaza nüfuz ederse Allah'ın oradaki hâkimiyeti biter.²

Örtülü ve Bağlı Kalp: Kafirin kalbi, hakikatlere kapalıdır.

Tersine Çevrilmiş Kalp: Münafiğin kalbi, önce imanı kabul edip sonra inkâr edenin kalbidir.

Zırlı Kalp: Hem iman hem de nifak barındıran kalp, sürekli bir iç mücadele içindedir. Bu kalp durumunu Kur'an bu kalbe sahip olanların durumunu "levâmme" olarak tanımlar. Sufiler de bu idrak hali için "gel-git" yaşayan benlik olarak tarif

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 120-124.

² Ali Tenik, Sûfî Kişilik ve Ahlak (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 213.

ederler. Bazen Hakk'ın muradı baskın olur bazen de mâsivânin tesiri hâkimdir.¹

Tasavvufun amacı, kalbi yani idrak merkezini mâsivâdan arındırarak buraya her an Allah'ın hâkimiyetine hazır tutmalıdır ve onu pürüzsüz yani sâlim bir kalbe dönüştürmektir. Bu süreç, özellikle içinde iman kırıntıları bulunan, ancak hastalıklara da açık olan "zırhlı kalpler" için büyük önem taşır.²

Saîd Havvâ'ya göre kalp; kibir, haset, dünya sevgisi gibi nefsi hastalıklara karşı savunmasızdır. Bu hastalıklar, insanın Allah'a olan bağlılığını zayıflatır ve benlik gelişimini engeller. Kalbin tedavisi, Önce Allah'a teslimiyet ve bütün mâsivâyı yok etmekle mümkün olur. Ondan sonra ilim, zikir ve amelle takviye edilir. Nedeni de kalp, insanın hayatını yönlendiren düşünce ve haldir. İlim, insanın doğruyu yanlıştan ayırt etmesini sağlar. Amel, öğrenilenleri hayata geçirerek kalbi arındırır. Zikir ise Allah'ı unutmamak şartıyla sürekli O'nun muradına göre yaşama ve kalbi O'nun sevgisiyle doldurma halidir.³

Saîd Havvâ, kalbin ıslahında İslâm'ın hayati bir rol oynadığını vurgular. Kalbin takviyesinde yanan kişinin izan ve idrakinin Allah'ın hakimiyetine geçmesi için O'nun muradına göre yaşaması gerekir, sâlikin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sağlıklı bir hayat sürmesini sağlar. Bu emir ve yasaklara uymak, kalbin tezkiyesine ve Allah'a kurbiyetine yardımcı olur.⁴

Saîd Havvâ, tasavvuf alanında yapılan bazı hatalara da dikkat çeker. Bazı kişilerin, seyr ilâllahı sadece zikir ve ibadetlerle sınırlı olduğunu düşünerek, İslâm'ın diğer emirlerini ihmal ettiklerini belirtir. Özellikle toplumunun savunulması ve güçlendirilmesi gibi önemli bir görevin göz ardı edilmesinin, kalbin ıslahını engellediğini vurgular.⁵

Sonuç olarak Saîd Havvâ'ya göre, kalbin seyr ilâhî'deki mahiyeti, onun Allah'a ulaşma yolunda merkezi bir rol oynamasıdır. Bu yolculukta kalp, ilim, amel ve zikirle terbiye edilmeli, İslâm'ın emirlerine tam bir bağlılıkla sarılmalı ve Allah'ın rızasını kazanmak için çaba göstermelidir. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve hatalar, mürşidin yardımı ve sâliklerin kendi çabalarıyla aşılabılır. Ancak bu şekilde,

¹ Tenik, Sûfi Kişilik ve Ahlak, 90.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 125.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 125-127.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 130-132.

⁵ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 135-137.

kalp gerçek anlamda ıslah olabilir ve insan, Allah'a yakınlaşarak kemale ulaşabilir.

2.2.1.5. Seyr İlâllahın Mertebeleri

Saîd Havvâ, Allah'a ulaşmanın O'nu gerçek anlamda bilmekten geçtiğini ve bu bilginin kalpte yeşerdiğini ifade eder. Bu kalp bilgisine giden yol, yaratılan bütün varlıklar üzerinde tefekkür ederek, onlardaki ilâhî ilmi idrak etmek gerçeğine dikkat çeker.¹

Saîd Havvâ, İbn 'Atâ'ullâh'ın sözlerinden yola çıkarak Allah'ın eserlerinin, O'nun isimlerine, isimlerinin de sıfatlarına ve nihayetinde zatına işaret ettiğini belirtir. Yani, yarattığı her şey, Allah'ın varlığının ve niteliklerinin birer yansımasıdır. Bu nedenle, evreni dikkatle gözlemlemek ve anlamak, Allah'ın isimlerini ve sıfatlarını tanımamıza yardımcı olur.² Evren, Allah'ın sonsuz kudretinin, ilminin, iradesinin ve diğer sıfatlarının birer tezahürüdür. Güneşin doğuşu ve batışı, mevsimlerin değişimi, canlıların çeşitliliği, hepsi Allah'ın varlığının ve kudretinin birer kanıtıdır. Bu nedenle, evreni "Allah'ın adıyla" okumak, O'na ulaşmanın ve O'nu daha iyi tanımanın yollarından biridir. Nitekim Kur'an'da Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) ilk emredilen şey de "oku" olmuştur.³

Saîd Havvâ, konuyla ilgili anlayışını ortaya koyarken Şeyh İbn 'Atâ'ullâh'ın "seyr illah'ın" mertebelerine dair görüşlerine dikkat çeker. Şeyh'e göre seyr, iki yönlü bir yolculuktur: Aşağıdan yukarıya, yani masîvâdan Hakk'a doğru bir yükseliş ve yukarıdan aşağıya, yani mânevî dünyadan maddî dünyaya doğru bir iniş olduğunu açıklar. Bu iki yönlü yolculuğun farkında olmayanlar, kendi mânevî hallerini anlamayabilir ve başkalarının mânevî durumlarını küçümseyebilirler. Bu ise tehlikeli bir yanılğı olduğunu ifade eder.⁴

Saîd Havvâ, Şeyh İbn 'Atâ'ullâh'a atıfta bulunarak bu konuyu özellikle vurgulamaktadır çünkü Allah yolcularının, yani zikir ehli ve velilerin değerini ancak âlemin inceliklerini bilenler takdir edebilir. Bu, tıpkı gökyüzündeki yıldızların güzelliğinin ancak karanlık çökünce ortaya çıkması gibidir.⁵

¹ Saîd Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn (Beirut; Amman, 1989), 620.

² Ahmed Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, çev. Tahir Galip Seratlı (İstanbul: Sufi Kitab Yayınları, 2022), 2/253.

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 620-621.

⁴ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 621.

⁵ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 621.

Cahiller, genellikle zikir, velayet ve seyr gibi konulara değer vermez veya bu halleri küçümserler. Saîd Havvâ, bu durumu onların sünnet konusundaki bilgisizliğine bağlar. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v.), "Allah'ı o kadar çok zikredin ki, insanlar size deli desin"¹ buyurarak zikrin önemini vurgular. Başka bir hadiste ise, "Müfredûn (tek başına kalanlar) öne geçti" buyurur ve müfredûnların Allah'ı çok zikreden erkekler ve kadınlar olduğunu açıklar.²

Saîd Havvâ insanın, beden ve rûhtan oluşmasıyla hem maddi hem de mânevî dünyayla bağlantılıdır. Bu nedenle insan, "küçük âlem" olarak adlandırılır. İnsan, melekler ve melekût aleminin arasında bir köprü gibidir; hem şehadet âleminin (görünen dünya) hem de gayb âleminin (gizli dünya) sırlarını taşıdığına vurgu yapar.³

Saîd Havvâ, İbn 'Aţâ'ullâh'ın görüşlerini esas alarak, mânevî yolculuğun iki yönlü bir süreç olduğunu vurgular. Hem bireyin çabasıyla Allah'a yükselme hem de Allah'ın lütfuyla mânevîyatın derinleşmesi, bu yolculuğun ayrılmaz parçalarıdır. Bu anlayış, tasavvufun sadece bireysel çabayla sınırlı olmadığını, aynı zamanda ilâhî inayet ve lütufla da desteklendiğini gösterir. Bu nedenle, hakka yolculukta hem çaba göstermek hem de Allah'a teslim olmak önemlidir.

Saîd Havvâ, insanın benlik yapısı ve bu yapıda gerçekleşen ilâhî tecellileri daha iyi anlamak ve kalbin Allah'ın nûruyla aydınlatmak için nûr süresinin 35. Mişkât ayetinde benzetmeler yaparak tasavvufi bir bakış açısıyla seyr ilâllahı, yani Allah'a yolculuğun özünü kavramak için önemli açıklamalarda bulunur. Saîd Havvâ, bu ayeti yorumlayarak seyr ilâllah yolculuğunun temel unsurlarını açıklığa kavuşturuyor. Ona göre, bu yolculukta ilim, zikir ve şeriat vazgeçilmez bir öneme sahiptir. İlim, bireye yol gösteren ışık, zikir ise bu yolda ilerlemesini sağlayan mânevî güçtür. Şeriat ise, kalbin nûrunu sürekli kılan ve besleyen kaynaktır. Kişinin virdi, yani düzenli ibadetleri, kalbindeki nûru artırır ve onu ilâhî lütuflara daha açık hale getirir. Bu anlayış, seyirilâllahın sadece teorik bir bilgi edinme süreci değil, aynı zamanda sâlikin ahlakî ve gelişimini de kapsayan bir dönüşüm süreci olduğunu gösterir.

2.2.1.6. Mişkât Âyeti

¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, el-Müsned İmam b. Hanbel, ed. Şuayb Arnavut (Müessesetü'r-Risale, 2010), 1/499.

² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, el-Câmi'u's-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, (Kâhire: Matbaâtü İsâ el-Bâbî el- Halebî, ts.), Kitabüz-Zikr, (No: 2676).

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 621.

Nur Suresi'ndeki mişkât (hücre) benzetmeleri, insanın Allah'a olan seyrinden ve bu seyrinde kalbin önemini vurgular. Bu benzetmeler, sâlikin nefsindeki potansiyeli ve bu potansiyelin hâkikat ve sûfî terbiye ile nasıl gerçekleşebileceğini gösterir. Burada kalp, bir hücre, bir kandil ve içindeki nur da bir lamba olarak tasvir edilir. Bu, insanın içindeki ilâhi ışığın, yani ruhun, dış dünyanın karanlıklarından korunarak nasıl parlatılabileceğini sembolize ediyor. Bu süreçte şeriat, kalbi aydınlatan ve ona güç veren bir yakıt gibidir. Kişi, şeriata uyarak ve mânevî terbiye ile kalbini arındırarak, içindeki ilâhi nuru parlatabilir ve Allah'a yakınlaşabilir.

Sûfilere göre bu ayet, seyrilâllah yolculuğunun sadece bir hayal veya felsefi bir düşünce olmadığını, aksine insanın yaratılış gayesine uygun bir şekilde, kalbini ve ruhunu tezkiye ederek Hakk'a yakınlaşma çabası olduğunu göstermektedir. Bu çaba, aynı zamanda insanın kendi nefsindeki güzellikleri keşfetmesi ve bu güzellikleri Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşaması anlamına da gelmektedir.

Saîd Havvâ, seyr ilâllah yolculuğunun temel unsurları olan ilim, zikir ve şeriata bağlılık üzerinde duruyor. Ayrıca, bu yolculukta nefsi terbiyenin ve kalbin arınmasının önemini vurguluyor. Vird, vârid ve zikir gibi kavramların bu süreçteki rollerini işleyerek, seyr ilâllahîlâllahın sadece teorik bir bilgi değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi olduğunu gösteriyor. Nitekim ona göre,

"Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun misali, içinde lamba bulunan bir kandillğe benzer ki, o lamba da bir billur içindedir. O billur da sanki inci gibi parlayan bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya nispet edilemeyen mübarek bir zeytin ağacından tutuşturulur. (Zeytin ağacının) yağı, neredeyse ateş dokunmasa bile ışık verir. Nur üstüne nurdur. Allah, dilediğini nuruna iletir. Allah insanlar için misaller verir. Allah her şeyi hakkıyla bilendir."¹ ayetinin tasavvufî tefsiri, seyr ilâllah, yani Allah'a yolculuğun özünü kavramak için derin bir bakış açısı sunar. Bu ayette geçen "mişkât" (hücre), "sırr içindeki kandil" ve "kandil içindeki lamba" benzetmeleri, insanın mânevî yapısı ve bu yapıda gerçekleşen ilâhi tecellileri sembolize eder. Bu benzetmelerin özünde, sâlikin özündeki ilâhi nurun, yani ruhun, nasıl parlatılıp Hakk'a yaklaştırılacağı meselesi yatar.²

Ayetteki benzetmede, hücre sâlikin vücudunu, lamba kalbini, kandil nur ise

¹ Nur Sûresi, 24/35.

² Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 146.

kalbi kuşatan ve koruyan ilâhi nuru temsil eder. Bu nur, müminin Allah'a olan imanının ve Kur'an'la olan bağının bir yansımasıdır. Bu benzetme, kalbin Allah'ın nuruyla aydınlandığında, tıpkı bir kandil gibi çevresine ışık saçacağını gösterir.¹

İmâm Rabbâni'ye göre Nur Suresi'ndeki ışık benzetmesini, insanın benlik/nefs yapısı ve bu yapıda gerçekleşen ilâhi tecellileri anlamak için kullanır. Bu benzetmede, insan bedeni "hücre", kalp "kandil" ve kalpteki ilâhi nur da "lamba" olarak tasvir edilir.² Bu, kalbin, Allah'ın nurunun tecelli ettiği ve sâlikin ruhi dönüşümünü yaşadığı kutsal bir mekân olduğunu vurgular. Kalp, bu nurla aydınlandıkça kişi, doğru yolu bulur ve Hakk'a yakınlaşır. İmâm Rabbâni'ye göre, kalbin nurunu sürekli kılan ve besleyen şey, Allah'ın şeriatıdır. Şeriat, saf zeytinyağı gibi kalbi arındırır, onu ilâhi feyizlere açık hale getirir. Bu nedenle, seyirilâllah yolculuğunda hakkın hakikatlerine sıkı sıkıya bağlı kalmasının esas olduğunu ortaya koyar.³

Tüsteri'nin (ö. 283/896) Nur Suresi'ndeki "nur" kavramına yaklaşımı da tasavvufî bir derinlik taşır. Ona göre nur, sadece fiziksel bir ışık değil, aynı zamanda kalbin aydınlanmasıdır. Bu aydınlanma, Kur'an'ın rehberliğinde, samimiyet ve ibadetlerle beslenerek elde edilir. Tüsteri, "nur"u bir lambaya benzetir. Bu lambanın yakıtı samimiyet, fitili farz ibadetler, yağı ise Allah'a olan bağlılıktır. Samimiyet ve ibadetler arttıkça, kalpteki nur da parlar ve sâlik Allah'a yakınlaştıracakını ortaya koyar.⁴

"Allah göklerin ve yerin nurudur..." Sülemî (ö. 412/1021) bu ilâhi kelamın, kalplerimizi aydınlatan bir hakikat meşalesi olduğunu ortaya koyar. Bu nur, sadece dış dünyayı aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda iç alemimizde nurlandırır. Bu ayet, tasavvuf erbabının gönül dünyasına ışık tutan bir kandil gibidir. "Onun nurunun misali, içinde bir kandil bulunan bir kandillik gibidir..." Bu misal, sâlikin kalbini bir kandillik benzetir. Kandillik, kalbin saf ve temiz halini temsil ederken, içindeki kandil ise ilâhi nurun kalpteki tecellisidir. Kandil, cam fanusla korunur gibi, kalp de dünyevi arzulardan ve kötü huylardan korunmalıdır ki, içindeki nur parılsın.⁵

¹ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 147.

² İmâm Rabbâni, Mektûbât, 487.

³ İmâm Rabbâni, Mektûbât, 487.

⁴ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus Tüsterî, Tefsîrû't- Tüsterî (Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2002), 111-112.

⁵ Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, ed. Seyyid İmrân (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1437), 2, 45.

"Cam fanus sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır..." Bu benzetme, kalbin saflığını ve nurun parlaklığını vurgular. Kalp, inci gibi parladığında, ilâhi nurun yansımaları daha da belirginleşir. Bu parlaklık, sâlikin hakka olan yolculuğundaki ilerleyişini gösterir. "O kandil, doğuya da batıya ait olmayan mübarek bir zeytin ağacından yakılır..." Bu zeytin ağacı, Hz. İbrahim'in (a.s.) kalbini temsil eder. Onun kalbi, tıpkı Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kalbi gibi, ilâhi nurla doludur. Bu nur, coğrafi sınırlarla sınırlı değildir; evrensel ve sonsuzdur. "Onun yağı, neredeyse ateş değmese de ışık verir..." Bu ifade, ilâhi nurun kendiliğinden parıldayan doğasını vurgular. Bu nur, herhangi bir dış etkene ihtiyaç duymadan parlar. Bu, insanın içsel potansiyelini ve ilâhi kaynağa olan bağlantısını gösterir.¹

"Nur üstüne nurdur..." Bu tekrar, ilâhi hidayetini sürekliliğini ve artan yoğunluğunu ifade eder. İnsan, mânevî yolculuğunda ilerledikçe, kalbi daha fazla nurla dolar ve bu nur, hayatının her alanını aydınlatır. "Allah dilediğini nuruna iletir..." Bu cümle, ilâhi hidayetini Allah'ın iradesine bağlı olduğunu hatırlatır. İnsan, ne kadar çabalarsa çabalasın, hidayete ermek ancak Allah'ın dilemesiyle mümkündür. "Allah insanlar için misaller verir..." Bu ayet, Kur'an'ın insanlara anlaşılır örnekler sunarak ilâhi hakikatleri kavramalarına yardımcı olduğunu gösterir. Bu misaller, kalpleri yumuşatır ve insanları doğru yola yönlendirir. "Allah her şeyi bilir..." Bu son cümle, Allah'ın sonsuz ilmini ve her şeyi kuşatan bilgisini vurgular. O, kalplerimizdekini de bilir ve bize en uygun hidayeti verir.²

Sülemî, Nur Suresi'ndeki bu ayetin, müridin hakka olan yolculuğunun bir haritasını sunar. Kalp, bu yolculuğun merkezidir ve ilâhi nur, bu yolculuğun mürşididir. Bu nur, sâliki karanlıklardan aydınlığa, cehaletten bilgiye, dünyadan ahirete taşır. Bu ayet, aynı zamanda sâlikin ilâhi aşka olan özlemini de dile getirir. Kalp, ilâhi nurla dolduğunda, sâlik gerçek huzuru ve saadeti bulur. Bu nur, sâliki Allah'a yaklaştırır ve O'nunla olan bağını güçlendirir. Nur Suresi'ndeki bu ayet Sülemîye göre tasavvuf anlayışının temel ilkelerini yansıtır. Bu ilkeler, sâlikin dünyasını keşfetmesine, kendi potansiyelini geliştirmesine ve Allah'a kurbiyetine vesile olacağını ortaya koyar. Bu ayet, her dönemde sâliklere ilham kaynağı olmuş ve olmaya devam edeceğini ortaya koyuyor.³

¹ es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 2,46.

² es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 2,46.

³ es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 2,47.

Saîd Havvâ, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) tefsirine dayanarak, Nur Suresi'ndeki "nur üstüne nurdur" ifadesini, ateş ve yağın birleşerek ışık vermesine benzetir. Bu benzetme, Kur'an ve iman nurunun da birlikte var olduğunda gerçek anlamını bulduğunu ifade eder. Ona göre, Kur'an ahkamıyla amel etmek, kalbi besleyerek sürekli bir hidayet hali sağlar. Bu hidayet, insanın kalbini aydınlatır ve vücudunu da bu nurla parlatarak başkalarına da yol gösterici kılar. Bu yorum, şeriatın kalbin nurlanmasındaki önemini vurgular. Şeriata uygun ameller, kalpteki ilâhi nuru besler ve bu nur, kişinin hem kendisinin hem de başkalarının hidayetine vesile olur.¹ Böylece, İbn Kesîr'in yorumuna paralel olarak, Saîd Havvâ da Kur'an ve imanın birlikteliğinin, kalbin aydınlanmasında ve hidayetin gerçekleşmesindeki temel unsur olduğunu ortaya koyar.²

Saîd Havvâ, ayette geçen "mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır" ifadesini, kalbin nurunu besleyen kaynağın Allah'ın şeriatı olduğunu belirterek yorumlar. Şeriat, tıpkı saf zeytinyağı gibi, kalbi arındırır ve nurlandırır. Bu nur sayesinde kalp, ilâhi hakikatlere açık hale gelir ve kişi, Allah'ın rızasına uygun bir hayat sürme yolunda ilerler. Bu, tasavvuftaki "vird" (düzenli ibadetler) ve "vârid" (kalbe gelen ilâhi feyizler) kavramlarıyla da bağlantılıdır. Kişinin virdi, kalbindeki nuru artırır ve onu vâride, yani ilâhi lütuflara daha açık hale getirir.³

Saîd Havvâ bu ayetin metaforik yorumunu Allah'a yolculuk olarak ifade eder. Bu yolculukta kalp, müminin en değerli hazinesidir. Bu hazine, ilâhi nurla aydınlanır ve yolunu bu nurla bulur. Tıpkı bir kandilin içindeki lamba gibi, kalp de nurunu barındırır ve bu nur sayesinde hakikati görür.

Ancak bu nur nereden gelir? Nasıl sürekli parlar? İşte bu sorular bizi daha derin bir anlayışa götürür. Kalbin nuru, mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Bu ağaç ne doğuda ne de batıdadır, tam ortada yer alır. Bu, bize kalbin nurunun kaynağının hem dünyevi hem de uhrevi olduğunu gösterir. Zeytin ağacı hem bereketi hem de sağlamlığı temsil eder. Kalbin nuru da tıpkı zeytin ağacı gibi sürekli ve asla tükenmez. Bu nur, müminin kalbini aydınlatır ve ona doğru yolu gösterir. Bu yolculukta kalp, nur ve zeytin ağacı birbiriyle iç içe geçer. Kalp, nurun evidir. Nur,

¹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'azîm, ed. Sami Selame (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012), 1334.

² Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 147.

³ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 147-148.

kalbi aydınlatır. Zeytin ağacı ise nurun kaynağıdır. Bu üçlü, müminin mânevî yolculuğunun temelini oluşturur. Unutmayalım ki bu yolculuk sadece bilgiyle değil, aynı zamanda gönülle de yapılır. Kalbin nurunu yakmak için samimi bir niyet ve çaba gerekir. Ancak o zaman hakikati görebilir ve ilâhi aşka ulaşabiliriz.¹

Saîd Havvâ, mişkât ayeti yorumlarken, ilâhi hakikatin kalbin nurlanması için vazgeçilmez bir kaynak olduğunu vurgular. Ona göre, hakikatlere uygun bir hayat yaşamak, kalbin ilâhi hakikatlere açılmasını ve kişinin Allah'a yakınlaşmasını sağlar. Bu anlayış, tasavvufu İslam'ın temel ilkelerinden ayırmayan ve onu bid'atlardan koruyan bir yaklaşım olarak ortaya koyar.²

Saîd Havvâ Nur Suresi'ndeki ışık benzetmesinin derin anlamlarını vurgulamaktadır. Ona göre, bu ayetler, şeriata uygun amellerin (vird) kalbi nasıl arındırdığını ve nurlandırdığını (vârid) açıklar. Bu nur, sâlikin mânevî yolculuğunda (seyrilâllah) ilerlemesine ve Allah'a yakınlaşmasına vesile olur.³

Saîd Havvâ, zikir ve amel olmadan kalbin nurlanmasını beklemelerinin yanlış olduğunu belirtir. Ona göre, gerçek mânevî aydınlanma ancak Allah'ın rızasına uygun amellerle mümkün olabilir. Bu noktada özellikle mescitlere bağlılık, bol zikir ve tesbih, namaz kılma, zekât verme ve ahiretten korkma gibi amellerin önemini vurgular. Bu ameller, kalbi arındırarak onu ilâhi feyizlere açık hale getirir. Saîd Havvâ, zikir ve amel olmadan kalbin nurlanmasını umanları "evlere kapılarında varamayan" kişilere benzetir. Bu benzetmeyle, sadece teorik bilgiyle yetinmenin ve eylemden uzak durmanın mânevî gelişimi engellediğini ifade eder. Ona göre, gerçekte terakki etme ancak şeriata uygun amellerle desteklenen bir kalp ile mümkündür.⁴

Sonuç olarak Saîd Havvâ Nur Suresi'ndeki mişkât ayetini, sâlikin Allah'a vuslatının seyrinin istikametini belirlediğini ortaya koyar. Bu benzetmeler, kişinin nefsindeki potansiyeli ve bu potansiyelin şeriat ve Sûfî terbiye ile nasıl gerçekleşebileceğini gösterir. Kalbin bir hücre, bir kandil ve içindeki nurun bir lamba olarak tasvir edilmesi, insanın içindeki ilâhi ışığın, yani ruhun, dış dünyanın karanlıklarından korunarak nasıl parlatılabileceğini sembolize eder. Bu süreçte

¹ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 146-148.

² Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 149.

³ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 152.

⁴ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 152.

Allah'ın hükümleri, kalbi aydınlatan ve ona güç veren bir yakıt gibidir. Sâlik Hakk'ın muradını gerçekleştirerek benlik terbiye ile kalbini arındırarak, içindeki ilâhi nuru parlatabilir ve Allah'a yakınlaşabilir.

Saîd Havvâ'ya göre mişkât ayeti, tasavvuf anlayışında kalbin önemini ve seyrilâllah yolculuğunda hakkın emirlerine uyma, hayati rol oynadığını vurgular. Bu yolculukta başarı, ancak kalp temizliği, nefsin terbiyesi ve hakikatlere tam bir bağlılıkla mümkündür. Bu sayede sâlik, içindeki ilâhi nuru parlatarak Hakk'a yakınlaşabilir ve mânevî mertebelerde yükselebilir. Bu aynı zamanda insanın asli haline, yani yaratılış gayesine uygun bir şekilde yaşaması anlamına da gelir.

Bu âyet-i kerîmeler ve onların tasavvufi yorumları, bize seyrilâllah yolculuğunun sadece bir hayal veya felsefi bir düşünce olmadığını, aksine insanın yaratılış gayesine uygun bir şekilde, kalbini ve ruhunu arındırarak Hakk'a yakınlaşma çabası olduğunu göstermektedir. Bu çaba, aynı zamanda insanın kendi içindeki güzellikleri keşfetmesi ve bu güzellikleri Allah'ın rızasına uygun bir şekilde yaşaması anlamına da gelmektedir.

Seyr ilâllah yolculuğunda başarı, ancak samimi bir niyet, sürekli bir çaba ve Allah'a tam bir teslimiyetle mümkündür. Bu yolda ilerleyen sâlikler, nefislerini terbiye ederek, kalplerini arındırmalı ve her daim Allah'ın rızasını gözetmelidirler. Böylece hem dünya hem de ahiret saadetine ulaşmayı umabilirler¹

2.2.1.7. Vird

Sûfiler, seyri sulûkta "vird" ve "vârid" kavramlarına büyük önem verirler. Vird, kişinin Allah'a yakınlaşmak için yaptığı ibadetler. Vârid ise bu çabaların karşılığı olarak Allah'ın kalbe lütfettiği feyizlerdir.² Vârid, kalplere gelen, kişinin ilâhî kurbîyetle elde ettiği hâllerdir. Aynı şekilde, hatıralar sınıfına girmeyen şeyler de vâridir. Ayrıca, vârid Hak'tan veya ilimden de olabilir.³

Saîd Havvâ, İbn Atâullah el-İskenderî'ye (ö. 709/1309) atıfta bulunarak, "Ahvalin vâridatı değişik olduğundan amellerin çeşitleri de değişiktir" der. Yani her

¹ Havvâ, Ruh Terbiyemiz İslam Tasavvufu, 145-155.

² Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürcanî, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitâbü't-Ta 'rîfât, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1993), 244,248.

³ Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, thk. Yusuf Ali Bidîvî (Dımaşk; Beyrut: Darul Hayr, 1435), 85.

amelin kalpte farklı bir etkisi vardır ve kalbin ıslahı için çeşitli ameller gereklidir. Bu nedenle hem farzları yerine getirmek hem de nafile ibadetlerle sulûk eğitimini güçlendirmesi önemlidir. Ancak farzları ihmal ederek sadece nafilere yönelmek doğru değildir.

Saîd Havvâ, cenâb-ı hakkın virdlerle ikame ettiği ve uzun vâridatla ona müdavim kıldığı birini görürsen. Allahın ona lütfettiği şeyleri hor görme" der. Yani vird, vâridin kapısını açar ve kişi ister farkında olsun ister olmasın, yaptığı ibadetlerin karşılığını mutlaka alır.

Saîd Havvâ, Hakka vuslat yolunda ki sâlik için zikir büyük öneme sahip olduğunu vurgular. Kalp, zikirle nûrlanır ve Allah'a yakınlaşır. İbn Atâullah, "Kalbi nûrlansın diye zikreden zakirdir" der. Zikir, gafleti uzaklaştırır ve kalbi ilâhî vâridata açar.¹

Sonuç olarak Saîd Havvâ, vird, vârid ve zikri, seyr ilâllahın temel taşı olarak ortaya koyar. Bu seyirde hem farzları yerine getirmek hem de nafile ibadetlerle rûhunu güçlendirmek önemlidir. Zikir ise kalbi arındırır ve Allah'a yakınlaştırır. Bu yolda samimiyet ve sebat gösterenler, hakkın hakikatlerine vasıl olacağını ortaya koyar.

2.2.1.8. Günlük Virdler be Rûhî Devreler

Sözlük Anlamı: "Devre", bir şeyin etrafında dönme, bir noktadan başlayıp aynı noktaya geri gelme anlamına gelir. "Rûhi" ise rûhla ilgili anlamları taşır.

Tasavvufta rûhi devreler, sâlikin seyru sulûkta geçirdiği farklı hâller, makamlar ve mertebelerdir. Bu devreler, nefsin terbiyesi, kalbin arınması ve Allah'a yaklaşma sürecinde yaşanan tecrübeleri ifade eder.²

Vird Kur'an-ı Kerim'den, Hadislerden yani Hz. Peygamber'in duaya ait sözlerinden derlenmiş, düzenlenmiş olan ve belirli zaman dilimlerinde okunan sözlerin tümüne denir.³

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 152-155.

² Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, Risale-i Kuşeyrî, çev. Ali Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1980), 325.

³ Ali İbn Muhammed es- Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü Kitâbü't-Ta'rîfât, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1993), 248.

Tasavvufta günlük virdler, Hak ile hemhâl olmanın neticesinde her an O'nun hâkimiyetinde yaşamaktır. Bu virdler, seyr u sulûkta sürekliliği sağlar, kalbi Allah'a bağlar ve beşerî nefsin arzularından uzaklaştırır.¹

Sâid Havvâ'ya göre, sâlik için günlük rûhi bir gıda, yani farzları yerine getirmek ve kalbi besleyen amellerle meşgul olması esastır. Bu günlük virdin bir asgari miktarı olmalı ve imkân oldukça artırılmalıdır. Tembellik veya usanma hissedildiğinde, nefsi ıslah edecek yöntemler uygulanmalı ve telafi edilmelidir.²

Sâid Havvâ'ya göre çalışan bir sâlikin de günlük özel virdleri olmalıdır. Herhangi bir amel için mendup olan şeyler de araştırılıp uygulanmalıdır. Hz. Peygamber'in hadisleri de sâlikin gücü nispetinde günlük ameller edinmesi gerektiğini göstermektedir.

Sâlik için günlük virdler, kendisini Hakk'a bağlayan enerjinin kaynaklarıdır ve ihmal edilmemelidir. Bu virdler, farz ve nafil namazlar, kuşluk ve gece namazları, namaz teşbihleri, Kur'an tilaveti gibi ibadetleri içerebilir. Günlük istiğfar, salat-ü selam getirme, tehlil, tesbih, belirli vakitlerde yapılan ameller, İlim öğrenmek, oruç tutmak ve belirli vakitlere bağlı virdler de hesaba katılmalıdır.³

Her sâlik, gücü ve kalbinin ihtiyaçları doğrultusunda bu virdlerden bir kısmını seçip uygulayabilir. Örnek bir günlük vird programı şu şekilde olabilir: Cemaatle namaz kılmak, sünnetler ve tesbihat. Gece ve kuşluk namazları. En az yüz defa istiğfar etmek. Yüz defa "lâ ilâhe illâllah..." duasını okumak. Yüz defa salat-ü selam getirmek. Üç ihlas okumak. Bir cüz Kur'an okumak. Yemek, yatmak gibi işlerle ilgili duaları okumak. İstiğfar, salat-ü selam, tehlil, tevbe, tesbih ve tahmid gibi zikirleri yapmak Bu virdler, Peygamber Efendimiz'in sünnetine uygun olarak düzenlenmiştir ve hadislerle de desteklenmektedir. Bu şekilde bir program, sâlikin gelişimine büyük katkı sağlamaktadır.⁴

Sonuç olarak, sâlik seyru sülûkta kendisine verilen virdlerle terbiyesini alarak Allah'a olan vuslatını gerçekleştirme seyrinde pişerek günlük, haftalık, aylık ve yıllık virdler edinerek nefsinin tezkiye etmelidirler. Bu sayede Allah'ın rızasına

¹ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, İhyâu Ulûmid-Din çev. Ali Arslan (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), 4/156.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 175.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 183.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 178-179.

kavuşabilirler. İlim, rûhi devreler ve günlük virdler, bu amaca ulaşmak için gerekli olan nefsin gıdaları sağlar. Hakikat yolcusunun gönlü, ilim ve amelin ahenkli buluşmasıyla yeşerir. İlim, amele rehberlik eden nûrdur, amel ise ilmin hayat bulmuş şeklidir. Bu kutlu yolda yürüyen sâlik, ilim öğrenirken aynı zamanda mânevî terbiye için de çaba göstermelidir. Bu çaba, riyazetle kalbi arındırmayı, virdle de gönül bahçesini sulayıp yeşertmeyi içerir.

Seyr yolunda sâlikin takip etmesi gereken adımlar:

1.Hedefi belirlemek: Müslüman, hedefi Allah'a yakınlaşmak olan, kapsamlı bir İslâmî kültürü öğrenmeyi amaç edinmelidir.

2.Sağlam bir temel: Sâlik, mâsivanın tesirinde kalmadan, sağlam bir araştırma yöntemiyle bilgiye ulaşmalıdır. Hakikat arayışında taassuptan kaçınmalı, kişilerin sevgisi yerine Allah sevgisini ön planda tutmalıdır.

3. Kur'an ve sünnet ışığında ilerlemek: Ne kadar ilim öğrenirse öğrensin, sâlik daima Kur'an ve Sünnet'i rehber edinmeli, bu iki kaynağı doğru anlamalıdır. Kur'an ve Sünnet'ten ezber yapmak da bu yolda önemli bir adımdır.

4. Faydasız bilgilerden sakınmak: Kişi, ilimden soğutan veya onu asıl hedefinden uzaklaştıran faydasız bilgilerden kaçınmalıdır. Ne kadar dindar olursa olsun, cahil insanların sözlerine kulak asmamalıdır. Dindarlık, bir kişinin mânevî rehberlik yapma ehliyetini göstermez. Kişi, kalbini ancak gerçek bir rehberle teslim etmelidir.¹

Sâlik, gelişimi için hayatında belirli riyazet dönemlerine ayırmalıdır. Bu riyazet dönemleri, mümkünse kırk gün kadar sürebilir; imkân varsa daha da uzatılabilir. Ayetler üzerinde tefekkür ederek Hakk'ın ilmini ve hikmetini idrak etmeye gayret ederler. Riyazetler, sâlikin seyr u sulûkta terakki etmesini sağlar. Peygamber Efendimiz'in itikafa çekilmesi gibi, bu dönemler rûhu arındırır ve Allah'a yakınlaştırır. "İlim, kalbin nûrudur; amel, bedeninin kuvvetidir. İkisinin bir arada olduğu mümin hem dünyada hem de ahirette saadete erer."²

Sâlik, ilim öğrenerek gönül dünyasını aydınlatmalı, riyazetlerle kalbini

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 176-177.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 186.

arındırmalı ve günlük virdlerle gönül bahçesini sulayarak yolculuğunda ilerlemelidir. Bu yolda sabır ve sebat gösteren sâlik, Allah'ın izniyle kalbi mutmain hali alır ve nefsinin kötülüklerinden kurtularak, şeytanın vesveselerinden korunacaktır. Bu şekilde hayatını riyazetle dolduran sâlik, sürekli bir terakki içinde olacak ve Allah'a yakınlaşacaktır.

Saîd Havvâ, seyr ilallâh'ın basamaklarını ve bu basamakta sâlik için gerekli olan hallerini inceledikten sonra sâlik için gerekli rûh, kalp, nefis ve aklın anlamların ne nasıl anlaşılması gerektiğini de vurgu yapar. Saîd Havvâ, tasavvufun bu ana meselelerinde kendi asrında gördükleri bazı yanlış anlamaları da gidermek için; tasavvufta rûh, kalp, akıl ve nefis konularını işler yine bunun yanında akait ilminin tahkik yönü ile Kitap ve sünnette tahkik ve ameli yönlerini de ele almaktadır bizde Saîd Havvâ'nın ve bazı sûfilerin bu konudaki görüşlerine değinerek Saîd Havvâ'nın bu konulardaki anlayışını ele alacağız.²

Saîd Havvâ, tasavvufun iki yönü olduğunu belirtir. Tamamlayıcı bir ilim ya da ameli bir tatbikat olduğuna dikkat çeker. Saîd Havvâ bütün ilimlerde olduğu gibi tasavvuf ilminde de bu meseleler üzerinde çok şeyler anlatılmasıyla farklı yan meseleler ortaya çıkmaktadır. Bu da o meselede geçen kelimenin luğavî anlamı, tasavvufta tecrübeli olan sûfilerin o meseleye yüklediği anlamlardan dolayı bunların hepsi ayıklama, tahkik ve müstakil olarak ele almayı gerektirir.³ Bundan dolayı bazı sûfilerin görüşleri ile Saîd Havvâ'nın çizdiği sınırlar içerisinde tasavvufun ana meseleleri olan rûh, kalp, akıl ve nefis ele alınmaktadır.

2.2.1.9. Saîd Havvâ'nın Rûh Anlayışı

Rûh, insanın özünü ve ilâhî gerçeklikle bağlantısını temsil eden çok önemli bir kavramdır. İnsanın hayatiyetini sağlayan, idrak edici ve bilici unsuru ifade eder. Arapçada: الروح er-rûh "gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak" anlamlarındaki revh kökünden gelen rûh kelimesi, terim olarak genellikle "canlılarda hayatı sağlayan unsur" şeklinde tanımlanır. Rûh, bir anlamda kendisinin bir parçası olan ve devamlılığını sağlayan "nefes" anlamına da gelir. Âlimlerin çoğunluğunun anlayışına göre rûh, "ana rahminde oluşumu sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 71.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 71-72.

çıkarılan idrak edici ve bilici hakikat" olarak tarif edilebilir.¹ Aynı zamanda cismani kalb olan atar damar aracılığıyla bedendeki diğer organlara ulaşarak hayat nûrlarını hissetme, görme, duyma ve koklama organlarına yayılmasıyla dolaşan kandil gibi olarak da tanımlanır.²

Rûh konusu İslâm'ın ilk dönemlerinden beri tartışma konusu olmuştur. Bazı sûfi kişiler rûh hakkında yanlış anlama gelen ifadeler kullanmışlardır. Bu yüzden muhakkik Sûfiler bu yanlış anlamaları ortadan kaldırmak için görüşlerini beyan etme yoluna gitmişlerdir. Bu muhakkik sûfilere biri olan Kuşeyrî (ö. 465/1072) rûh konusunda şu ifadeleri kullanır; rûh nefis gibi insan içine bırakılmış latif bir cisimdir aynı meleklerin ve şeytanların latif bir cisme sahip oldukları gibi. Daha sonra şöyle devam eder âlimler, rûh konusunda derinlemesine araştırmalar yapmış ve farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Bazıları rûhün hayatın kendisi olduğunu söylerken, bazıları da onların bu bedenlere yerleştirilmiş latif varlıklar olduğunu ifade etmiştir. Kuşeyrî aynı şekilde; Allah'ın rûhları bedenlerde tuttuğu sürece hayat yaratmayı adet edindiği ifade eder. Bu nedenle Kuşeyrî; insan, hayat sayesinde canlıdır, ancak rûh bedene yerleştirilmiştir der. Uyku sırasında yükselip bedenden ayrılabilir ve sonra tekrar dönebilirler. Gerçekten de insan hem rûhtan hem de bedenden oluştuğunu ifade eder çünkü yüce Allah bu mezcî birbirine tabi kılmıştır. Kuşeyrî'ye göre rûhlar yaratılmıştır ve onların ezeli olduğunu iddia eden kimseler büyük bir yanılğı içindedirler.³

Serrac ise rûhün iki çeşit olduğunu ifade eder; biri yaratılışın yaşadığı rûh, diğeri ise kalbin aydınlandığı rûhtur. Ve bu Allah'ın hakkında şöyle dediği rûhtur; "işte böylece sana emrimizden bir rûh vahyettik"⁴ ve bunun latif bir cisim olduğu içinde rûh olarak isimlendirdiğini de ifade etmektedir.⁵

Cürcânî (ö. 816/1413) ise rûhu üçe ayırır; rûh-i insanî, rûh-i hayvan ve rûh-i a'zam olarak. Rûh-i insani; İnsan rûhu, incelikli, bilgi sahibi ve hayvani rûhtan üstün bir varlıktır. İnsan tarafından idrak edilebilir olsada, aslı ve özü tam olarak anlaşılabilen, ilâhî bir emirle yaratılan bir rûhtur. Bu rûh bazen mucerret bir

¹ Yusuf Şevki Yavuz, "RÛH", TDV İslâm Ansiklopedisi (Erişim 16 Eylül 2024), 35,187.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 57.

³ el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 88.

⁴ Şûrâ Sûresi 42/52.

⁵ Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-Tûsî, el-Luma' fî Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2016), 293.

şekilde var olurken, bazen de bedenle mezc olarak bütünleşiktir. Rûh-i Hayvani; Latif bir cisimdir ki, kaynağı, kalbin içindeki oyuktur. Atar damarlar vasıtası ile bedenın diğer cüzlerine dağılır. Rûh-i A'zam: Bu, insani rûhun en yüce halidir ve ilâhî varlığın bir yansımasıdır. Kimse onun özünü tam olarak kavrayamaz ve ona ulaşamaz. Onun gerçek doğasını yalnızca Allah bilir. O, ilk yaratılan varlık, en büyük halife ve nûrani bir cevherdir. Varlığı, Zat'ın bir yansımasıdır ve nûraniyeti de O'nun ilminin bir yansımasıdır. Özünde Nefs-i Vahid, nûraniyetiyle de Akl-ı Evvel olarak adlandırılır.¹ Kısaca Cürcânî'nin rûh sınıflandırması, rûhun farklı boyutlarını ve potansiyelini anlamamıza yardımcı olur. Rûh-i hayvani, temel canlılığı sağlarken, rûh-i insani bilgi ve idrak yeteneğiyle insanı diğer varlıklardan ayırır. Rûh-i a'zam ise, ilâhî varlığın bir yansıması olarak en yüce mertebeyi temsil eder ve insanın ulaşabileceği en yüksek mânevî potansiyeli ifade eder. Bu sınıflandırma, rûhun çok katmanlı yapısını ve insanın içindeki ilâhî kıvılcımı vurgular.

Saîd Havvâ, rûhun mahiyeti, işlevleri ve terbiyesi gibi konulara geniş yer vermiştir. Saîd Havvâ'nın rûh hakkındaki görüşleri hem Kur'an ve Sünnet'e dayanmakta hem de tasavvuf ilmini derinliklerinden beslenmektedir.

Saîd Havvâ'ya göre rûh, insanın özünü oluşturan, maddi olmayan ve ilâhî bir kaynaktan gelen bir cevherdir. Rûh, bedenden ayrı bir varlığa sahiptir ve ölümle birlikte bedenden ayrılır. Saîd Havvâ, rûhun mahiyetini tam olarak kavramanın mümkün olmadığını, ancak Kur'an ve Sünnetteki ifadelerden hareketle bazı çıkarımlarda bulunabileceğimizi belirtir. Saîd Havvâ, rûhun insanın hayatındaki rolünü çok yönlü olarak ele alır. Rûha, bedenın yönetimi, duyuların algılanması, düşünme, hissetme ve irade gibi birçok işlev yükler. Ayrıca rûh, insanın terbiye gelişiminden de sorumludur. Saîd Havvâ'ya göre sûfinin asıl amacı, rûhun arınması ve kemale ermesidir. Saîd Havvâ, rûh terbiyesini tasavvufun temel hedeflerinden biri olarak görür. Rûhun terbiyesi, sâlikin Allah'a kurbietini, kötü huylardan arınmasını ve iyi ahlak sahibi olmasını sağlar. Saîd Havvâ, rûh terbiyesinde Kur'an ve Sünnet'e sıkı sıkıya bağlı kalmanın önemini vurgular. Zikir, tefekkür, ibadet, güzel ahlak ve ilim öğrenme gibi unsurlar, rûh terbiyesinin temel araçlarıdır. Saîd Havvâ, insanın fitrat üzere, yani Allah'a yönelik doğal bir eğilimle doğduğunu söyler. Ancak çevresel faktörler ve nefsin etkisiyle rûh bu saflığını kaybedebilir. Rûhun terbiyesi, kişinin fitratına geri dönmesini ve Allah'a olan yakınlığını yeniden kazanmasını sağlar. Saîd Havvâ, tasavvufu rûh terbiyesinin en etkili yollarından biri olarak görür.

¹ Şerif Cürcânî, Kitâbü't-ta'rifât, 112.

Tasavvufî eğitim, kişinin nefesine yönelmesini, nefisini terbiye etmesini ve Allah'a olan aşkını derinleştirmesini sağlar. Saîd Havvâ, tasavvufun İslâm'ın özünden kopuk olmadığını, aksine onun rûhi boyutunu derinleştiren bir yol olduğunu savunur.¹

Saîd Havvâ'nın rûh hakkındaki görüşleri, tasavvuf düşüncesinde rûhun önemini ve rûhi terbiyenin gerekliliğini vurgulaması açısından önemlidir. Saîd Havvâ, rûh terbiyesini sadece bireysel bir çaba olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşümün temeli olarak görür. Ona göre, rûhu tezkiye edilmiş sâlikler, adil ve huzurlu bir toplumun inşasında kilit rol oynarlar.² Rûh, Sûfiler tarafından uzun süredir tartışılan ve farklı yorumlara tabi tutulan karmaşık bir kavramdır. Bu konuda, rûh hakkındaki farklı bakış açıları ele alınmış ve özellikle Saîd Havvâ'nın rûh terbiyesine yaptığı vurgu ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, rûh, insanın özünü ve ilâhî gerçeklikle bağlantısını temsil eden, hayatın ve idrakin kaynağı olan önemli bir kavramdır. Bazı sûfiler rûhun mahiyeti ve işlevleri hakkında çeşitli görüşler öne sürsede, ortak nokta rûhun sâlikin gelişimdeki merkezi rolüdür. Özellikle Saîd Havvâ'nın rûh terbiyesine yaptığı vurgu, insanın fitratına dönerek Allah'a kurbiyet çabasının önemini göstermektedir. Tasavvuf, bu süreçte önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Rûhun terbiyesi, bireysel ve toplumsal dönüşümün temeli olarak kabul edilmekte ve adil ve huzurlu bir toplumun inşasında kilit rol oynamaktadır.

2.2.1.10. Saîd Havvâ'nın Nefs Anlayışı

Nefis, Nefs kökünden türetilmiş, çoğulu nüfûs ile enfâs şeklinde kullanılmaktadır. Ruh, can, hayat, öz varlık, kan, beden anlamlarında kullanılmıştır.³ Dil bilimciler şöyle demiştir: Her insanın iki nefsi vardır: Biri akıl nefsi ki onunla ayırt etme gerçekleşir, diğeri ise hayat nefsi ki onunla hayat devam eder. Başka bir görüşe göre ise ruh, hayatın devam ettiği şeydir; nefis ise aklın olduğu şeydir. Böylece uyuyan kimse uyuduğunda Allah onun nefsinin alır ama ruhunu almaz. Ruh ancak ölüm anında alınır. Nefse "nefs" denmesinin sebebi, nefsin ondan doğması ve ona bağlı olmasıdır. Ruha "ruh" denmesinin sebebi ise onunla hayatın

¹ Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye (Kahire: Darusselam, 1999), 42-43.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 44.

³ Süleyman Uludağ, "Nefs", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/526.

var olmasıdır.¹

Her insanın iki nefsi vardır: Biri ayırt etme nefsi ki insan uyuduğunda bu nefis ondan ayrılır ve akıl yürütemez hale gelir. Allah Teâlâ'nın da buyurduğu gibi Allah bu nefsi alır. Diğerisi ise hayat nefsi ki bu nefis gidince onunla birlikte ayırt etme nefsi de gider. Uyuyan kişi nefes alıp vermeye devam eder. İşte uyuyan kimsenin nefsinin alınması ile ölünün nefsinin alınması arasındaki fark budur. Hayat nefsi, ruhtur. İnsanın hareketi ve büyümesi onunla gerçekleşir demişler.²

Tasavvufta nefis konusuna baktığımızda birçok Sûfî farklı görüşler ortaya koymuştur. Örneğin Kâşânî (ö. 638/1240) şöyle der: İnsan, varoluşunun derinliklerinde saklı bir cevher taşır: Nefs, bu cevher, bazen karanlık dehlizlerde kaybolur, bazen de ilâhi ışığa doğru yükselir. Kâşânî, nefsi, bu inişli çıkışlı yolculuğun merkezine yerleştirir ve sâlikin tekamülünü nefsin arınma süreciyle özdeşleştirir. Kâşânî'ye göre nefis, sadece biyolojik bir varoluş değil, aynı zamanda ruhun taşıyıcısı ve ilâhi aşka açılan kapıdır. Ancak bu kapı, çoğu zaman dünyevi tutkuların ve nefsanî arzuların pasıyla örtülüdür. Bu nedenle nefis, terbiye edilmesi ve arındırılması gereken bir güçtür.

Kâşânî, nefsin bu arınma sürecini üç temel mertebeye açıklar. Emir Veren Nefs (Nefs-i Emmâre): Bu, nefsin en alt mertebesidir. Bedensel hazlara ve dünyevi zevklere bağımlıdır. İnsanı günaha ve kötülüğe sürükler. Bu mertebede olan nefis, sürekli olarak tatminsizlik ve huzursuzluk içindedir. Kınayan Nefs (Nefs-i Levvâme): Bu mertebede nefis, işlediği hataların farkına varır ve vicdan azabı çeker. Tövbe ve istiğfar ile ilâhi affa sığınır. Bu, nefsin uyanışının ve arınma yolculuğunun başladığı bir aşamadır. Tatmin Olmuş Nefs (Nefs-i Mutmainne): Bu, nefsin en yüce mertebesidir. İlahi aşkla dolup taşan nefis, tüm dünyevi bağlardan arınmış ve Hakk'a teslim olmuştur. Bu mertebede nefis, gerçek huzur ve mutluluğa ulaşır.³ Kâşânî'ye göre insanın nihai hedefi, nefsin terbiye ederek tatmin olmuş nefis mertebesine ulaşmaktır. Bu yolculuk, sabır, çile ve sürekli bir iç mücadele gerektirir. Ancak bu zorlu yolculuğun sonunda, insan ilâhi aşka kavuşur ve gerçek özgürlüğünü elde eder.

¹ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, Lisânü'l-'Arab (Beyrut: Darû's-Sader, 1993), 5/233.

² İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 5/234.

³ Abdürrezzâk el-Kâşânî, Istılâhâtü's-sûfîyye (Kâhîre: Darül Menar, 1992), 114-116.

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 350/961) nefis hakkında metaforik bir yaklaşım sunar: Nefis, özünde, iki zıt güç arasında çekişmektedir: cehaletten doğan gaflet ve dünyevi arzuların kaynaklanan doyumsuz özlem. Pürüzsüz bir yüzeydeki bir top gibi en ufak bir dokunuşla kolayca savrulan nefis, kontrol edilmediğinde, dürtüsel doğasının yönlendirmesiyle amaçsızca dolaşmaya eğilimlidir. Benzer şekilde, bir alev tarafından çekilen bir güveye benzer, geçici zevklerin peşinde koşarken, getirdiği nihai yıkımın farkında değildir. İşte bu özlem ve hırs, Hz. Âdem'i ilâhi mekândan düşüşe götüren şeydi. Yasak meyveye duyduğu arzu, sonsuz yaşam yanılmasıyla, nefsin doyumsuz arzularına boyun eğmenin tehlikelerinin çarpıcı bir hatırlatıcısı olarak ortaya çıkar. İlahi huzura giden yol ise nefsin itaat ve uzletle terbiye edilmesinden geçer. "Dünya sevgisi her günahın başıdır" sözündeki derin hakikatler üzerine vurgu yapar. Nefsin tezkiye edilmesi yolunda zahmetli bir yolculuğa çıkan sâlik, dünyevi bağılıklardan kopuş olan zühd vasıtasıyla bu yola koyulur. İblisin fısıltılarını yansıtan, mutlak güç, kibir ve övgü yanılmasıyla özlem duyarak, ilâhi özelliklerin aldatıcı cazibesıyla boğuşur. Şeytani olanın kurnaz tuzaklarına yakalanır, hile, kıskançlık ve zan gibi günahlara boyun eğerek hâk yolundan daha da uzaklaşır. Hayvansı doğanın temel içgüdüleriyle yüklenir, yiyecek, içecek ve bedensel zevkler için doyumsuz arzular tarafından yönlendirilir, hakkın hakikatlerine yükselişini engeller. Yine de bu çalkantılı mücadelenin ortasında, nefis, kulluğun erdemlerini somutlaştırmaya çağrılır: Takvaya, Hakk'ın önünde tevazu ve O'nun iradesine tam teslimiyete.¹

Kuşeyrî ise nefsin en büyük yanılması, kendisinde iyi bir şey olduğunu veya kaderden bir hakkı olduğunu sanmasıdır. Bu, gizli şirk olarak kabul edilir. Nefsi terbiye etmek, açlık, susuzluk, uykusuzluk gibi bedensel zorluklardan daha önemlidir. Çünkü nefsin terbiyesi, gayretin artmasına yol açar. Nefis, bedene yerleşmiş latif bir varlıktır. Kötü sıfatların atfedildiği yerdir, tıpkı ruhun iyi sıfatların atfedildiği yer olması gibi. Ruh ve nefis, birbiriyle sürekli mücadele halinde olsalarda, tek bir insanın parçalarıdır. Meleklerin ve şeytanların latif varlıklar olması gibi, ruh ve nefis de latif cehverlerdir. Göz görme, kulak işitme, burun koklama ve ağız tatma yeri olduğu gibi, gören, işiten, koklayan ve tadan da insanın bütünüdür. Övgüye değer sıfatların yeri kalp ve ruhtur, kötü sıfatların yeri ise nefstir. Nefis ve kalp, insanın bütünüdür. Hüküm ve isim, bütüne atıfta bulunur.²

¹ Mukammed b. Ali b. Atiyye Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu'l-Kulûb fî Mu'âmeleti'l-mahbûb ve Vasfi Tarîki'l-mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-ilmîyye, 2009), 1/248-249.

² el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 87.

Kısaca Kuşeyri'ye göre nefis, insanın kötü sıfatlarının ve davranışlarının kaynağıdır. Nefis terbiyesi, terakki için şarttır ve bu, açlık, susuzluk gibi bedensel zorluklardan daha önemlidir. Nefis, bedene yerleşmiş ince bir varlık olarak düşünülebilir ve ruhla sürekli mücadele halindedir. Ancak her ikisi de insanın bütününe parçalarıdır.

Tasavvufta nefis (benlik) kavramı derin bir öneme sahiptir. Saîd Havvâ, Kur'an ayetlerine, Hz. Peygamber'in sünnetine ve önde gelen sûfi âlimlerin görüşlerine dayanarak nefis üzerine incelikli bir sûfi perspektifi sunmaktadır. Onun bakış açısı, nefsin yolculuktaki merkezi rolünün altını çizerek hem yozlaşma hem de tezkiye potansiyelini vurgular.

Saîd Havvâ nefsi, bedenle iç içe geçmiş ruh olarak tanımlar. Bu birlik, dünyevi varoluşu mümkün kılarken, aynı zamanda ruhu bedenine arzularına ve zaafına maruz bırakır. Kontrolsüz bedensel isteklerin nefsi yoldan çıkarabileceği, doyumsuz arzuların sürekli bir döngüsünü besleyebileceği konusunda uyarır. Şeytan'ın Adem'i ayartmak için kullandığı da işte bu dizginlenmemiş nefstir, bu da onun aldanmaya ve nefsi hastalığa karşı duyarlılığını vurgular.¹

Bu doğal zayıflığa karşı koymak için Saîd Havvâ, nefse karşı mücadeleyi (mücadeleyi) savunur. Peygamber'in "Mücahid, Allah rızası için kendi nefsiyle mücadele edendir" sözünden alıntı yaparak, bu iç mücadeleyi seyr u sülûkta ilerlemenin temel taşı olarak konumlandırır. Bu mücadele, nefsin itaatsizliği, aşırı düşkünlük ve dünyevî bağıllık dürtülerine direnmeyi kapsar. Saîd Havvâ, "arınmış nefis"ten "kötülüğü emreden nefse" kadar nefsin çeşitli hallerini göstermek için Kur'an ayetlerinden yararlanır. Nihai hedefin, Allah'ta hoşnutluk ve kabul bulan "mutmain olan nefis" haline ulaşmak olduğunu öne sürer. Buna ulaşmak, nefsin güçlü ve zayıf yönlerini bilmenin yanı sıra arınma yolunu anlamayı gerektirir.²

Saîd Havvâ, halkın İslami ilimlerde nefsin arınmasının ihmal edilmesinden yakınır ve bu alana sûfi benzersiz katkısının altını çizer. Nefsi anlamanın ve onu arındırmanın Peygamberlerin misyonunun temel amaçlarından biri olduğunu vurgular. Sûfi ve selefi gelenekleri arasında köprü kuran İbnü'l Kayyim (ö. 751/1350) gibi şahsiyetler üzerindeki derin etkilerini kabul ederek, bu önemli

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 49.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 50.

yönünü koruma ve ayrıntılandırma konusunda sūfi alimlere itibar eder.¹

Saîd Havvâ'nın nefse ilişkin perspektifi, öze dönüş vurgusu yapar. Ona göre nefis, sadece üstesinden gelinmesi gereken bir engel değil, aynı zamanda nefsi arındırmanın başlangıç noktasının olduğu yerdir. Sâlik, onun temel eğilimlerine karşı bilinçli bir mücadeleye girerek nefsini tezkiye eder, gerçek bir hoşnutluk ve Hakk'a kurbiyet durumuna doğru ilerler.

Görüşlerine yer verilen sūfiler nefsin, sâlikin yolculuğundaki merkezi rolünü kabul eder. Hepsi nefsin terbiye edilmesi ve arındırılması gerektiği konusunda hemfikirdir. Ancak, nefsin doğası ve arınma süreci hakkındaki görüşleri farklılık gösterir. Kâşânî, nefsin arınmasını aşamalı bir süreç olarak görürken, el-Mekkî nefsi metaforik bir şekilde ele alır ve dünyevi arzuların uzaklaşmanın önemini vurgular. Kuşeyri, nefsin yanılığını ve terbiye edilmesinin önemini vurgularken, Saîd Havvâ nefsin hem olumlu hem de olumsuz potansiyelini ve tezkiye yoluyla arınma gerekliliğini vurgular.

Saîd Havvâ nefsin, sâlikin yolculuğunun merkezinde değerlendirir. Nefis, insanı hem ulvi makama hem de onu süfli makama çekebilecek bir potansiyele sahiptir. Bu nedenle, nefsin terbiye edilmesi ve arındırılması, seyr u sulûkta ilerleme için hayati önem taşır. Bu süreç, nefsiyle mücadele, sürekli bir çaba ve Allah'a yönelmeyi gerektirir. Nihai hedef, Allah'ta Allah'ın rızasına kavuşan "mutmain olan nefis" haline ulaşmaktır. Bu, sâlikin gerçek potansiyelini gerçekleştirmesini ve Hakk'a vasıl olmasını sağlar.

Sâlikin nefsindeki hastalıkların birçoğunun kökeni düşünce ve duygularımızdadır. Düşünce hatalarımızı bilgi ve tefekkür ile tedavi edebiliriz. Ancak nefsin tedavisi ancak mücadele ile mümkündür. Bu da "mücâhede" konusuna değinmeyi gerektirir. Mücadele, esasında doğru bilgi ve sürekli zikirden doğması gereken doğrudan bir sonuçtur. Daha önce Allah'a seyr ilâllahın iki temel direğinin bilgi ve zikir olduğunu söylenmişti. Doğru bilgi, kaçınılmaz olarak nefisle mücadeleye yol açmalıdır ve bu mücadelede sâlike yardımcı olacak en büyük destek zikirdir. Eğer bilgiden mücadele doğmuyorsa, o bilgi gerçek bilgi değildir. Nefsinden hoşnutluk olan yerde ilim olmaz, gerçek ilim olan yerde ise nefsinden memnuniyetsizlik ve dolayısıyla mücadele vardır. Mücâhede, Allah'a giden yolun

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 51.

iki direği olan zikir ve ilimden doğan ilk meyvedir ve bu mücâhede olmadan Allah'a kâmil bir yolculuk yapılamaz.¹

2.2.1.11. Mücâhede ve Rükünleri

Mücâhede "ذَهَدٌ" ve "مُجَاهِدٌ" kökünden türemiştir sözlükte: Enerji, güç, çaba anlamına gelir. "ذَهَدٌ" aynı zamanda bir insanın hastalık veya zor bir durumdan dolayı yaşadığı zorluktur. Cehd: Aşırılık, abartı ve eylem anlamına da gelir. Mücâhede .kullanmaktır kadar sonuna gücünü savaşırken düşmanla ise "مُجَاهَدَةٌ"² Düşmanla savaşmak, Allah yolunda mücâhede yani cihad etmektir. Ayette şöyle geçer: "Yoksa siz, Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"³ der.⁴

Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren kullanılan bir terim olan "cihad" ile "mücâhede" aynı anlamı ifade eder. Cihadın üç türü vardır ve bu sınıflandırmayı ilk yapan sûfilerden biri Hâtim el-Esam'dır (ö. 237/851): Şeytanla cihad: İnsanın direncini kırana kadar şeytanla mücadele etmesidir. Nefsle cihad: İbadetleri Allah'ın emrettiği şekilde yerine getirinceye kadar nefisle mücadele etmesidir.⁵

Kuşeyri ise mücâhedeği şöyle açıklar: Mücâhede, nefsin alışkanlıklarını terk etmesi ve isteklerine karşı koymasıdır. Nefs, insanı sürekli rahatına ve zevklerine çeker, mücâhede ise bu isteklere karşı koyarak nefsi terbiye etmeyi amaçlar. Nefs, iki sebeple hayırdan alıkoyar: Şehvetlere düşkünlük ve ibadetlerden kaçınma. Bu nedenle nefis terbiye edilirken hem isteklerine gem vurulmalı hem de ibadetlere yönlendirilmelidir. Gerçek mücâhede, kişinin Allah'a olan sevgisiyle ve O'nun rızasını kazanma arzusuyla olur. Kişi, Allah'ı sevdiği ve O'nun rızasını istediği için nefisine karşı koyar ve ibadetlerini yerine getirir. Kuşeyri'nin mücâhede anlayışı, kişinin nefisini terbiye ederek Allah'a kurbiiyeti ve seyri sulukta yükselmesini hedeflemektedir.⁶ Serrâc'a göre ise bazı sûfiler, mücâhedeği sadece zâhirî ibadetler ve riyazetlerle sınırlandırarakla hataya düşmüşlerdir. Onlar, nefis terbiyesinin özünü ve derinliğini kavrayamamış, bu yolda samimiyet ve istikrar gösterememişlerdir.

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 118.

² Şerif Cürçani, Kitâbü't-Ta'rifât, 89.

³ Âl-i İmran Sûresi 3/142.

⁴ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-Işfehânî, el-Mufredât fi Ğaribi'l-Kur'ân, thk.

Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî (Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 208.

⁵ es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 95.

⁶ el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 99.

Serrâc (ö. 378/988), gerçek mücâhedenin, nefsin arzu ve isteklerine karşı sürekli bir mücadele halinde olmayı gerektirdiğini vurgular. Bu mücadele, sadece belirli zamanlarda yapılan ibadetler ve riyazetlerle sınırlı kalmamalı, hayatın her anını kapsamalıdır. Ona göre, mücâhede yolunda ilerleyen sâlik, Allah'ın rızasını kazanmak için gösterdiği çabaların karşılığını hemen görmek istememelidir. Sabır ve sebat göstermeli, nefsin aldatmacalarına kanmamalıdır. Çünkü gerçek mücâhede, uzun soluklu ve zorlu bir yolculuktur. Serrâc, mücâhede yolunda samimiyetin önemini de vurgular. Sadece gösteriş için yapılan ibadetler ve riyazetlerin bir anlamı yoktur. Gerçek mücâhede, kalbin Allah'a yönelmesi ve O'nun rızasını kazanmak için yapılan samimi çabalardan oluşur. Kısacası, Serrâc'a göre mücâhede, nefsin kötü isteklerine karşı verilen sürekli bir mücadeledir. Bu mücadele, sabır, sebat ve samimiyet gerektirir. Sadece zâhirî ibadetler ve riyazetlerle yetinilmemeli, hayatın her anı Allah'a yönelerek geçirilmelidir.¹ Dâvûd-i Kayserî ise kısaca mücâhede, sâlikin nefsin bedensel güçlüklerle terbiye etmesi ve onun bütün isteklerine karşı koymak olarak görmüştür.²

Saîd Havvâ, mücâhede konusunu cihat ayetine atıfta bulunarak açıklık getirmeye çalışır: "Allah yolunda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza ileticeğiz."³ Bu ayette Allah'ın rızasına ve cennetine ulaştıran yolların hidâyetinin mücâhedenin bir sonucu olduğunu ortaya koyuyor. Mücadele insanın kazancı, hidâyet ise Allah'ın insana bir lütfudur. Hem mücadele hem de hidâyet, ancak Allah'ın yardımı ve lütfuyla tamamlanır. Bu nedenle Rabbimiz bize namazımızda "Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz"⁴ demeyi öğretir. O, mücâhede, kalbin Allah'a ve rızasına hidâyet edilmesinin aracı ve hidâyet takvanın öncüsü olarak görür. Bu görüşünü şu ayet ile temellendirir: "Hidâyete erenlere hidâyetini artırmış ve onlara takvalarını vermiştir." Dolayısıyla sıralama Ona göre şu şekildedir: Mücâhede hidâyete, hidâyet takvaya götürür ve tüm bunlar ancak Allah'ın yardımı, lütfu ve ihsanıyla gerçekleşir. Buradan seyr ilâllahın başlangıç noktasının mücâhede olduğunu vurgu yaparak Hz. Peygamber'in mücahit hakkında sözlerine yer verir: "Mücahit, nefsiyle Allah yolunda cihad edendir."⁵ Bu nefsiyle mücadele eden kişi mücahittir, çünkü Allah yolunda savaşmak da dahil olmak üzere cihat

¹ et-Tûsî, el-Luma' fi Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî, 525.

² Dâvûd-İ Kayserî, Tasavvuf İlmine Giriş Dâvûd El-Kayserî, çev. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes Yayınları, 2013), 35.

³ Ankebût Sûresi 29/69.

⁴ Fâtiha Sûresi 1/5.

⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, Sünenüt-Tirmizî, ed. Ahmet Şakir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el- Halebi, 1975), Fedailü'l-Cihad, 2.

yoluna hidâyet, mücadele olmadan olmaz. Dolayısıyla nefisle savaşın kendisi bile hidâyetten sonra, hidâyete de mücâhededen sonra kabul edilebilir.¹

Sâid Havvâ, hidâyete yollarını takip etmenin, takvayı elde etmenin ve Allah'ın yardımına mazhar olmanın yolu, bu yollarda yürüyenlerin ayak izlerini takip etmekten geçtiğini vurgular. Ona göre bu, ancak Kur'an ve Sünneti anlayan ve uygulayan salih bir müşide uymakla mümkündür. Müşide uymanın geçerliliğini şu ayetle değerlendirir: "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e itaat edin ve sizden olan emir sahiplerine itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Resul'e götürün -eğer Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız-. Bu, daha hayırlı ve sonuç bakımından daha güzeldir."² Ona göre bu ayette geçen "emir sahiplerinden kasıt, Hakk'ın hükümlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetine yetkin olan müşitlerdir. Ona göre yetkin bir müşit şu vasfa sahip olması gerekiyor: Kur'an ve Sünnet'i anlayan ve uygulayan kâmil kişidir.³

Sâid Havvâ'ya göre mücâhede, sadece belirli bir zaman diliminde yapılan bir eylem değildir. Aksine, insan hayatının her anında devam eden bir süreçtir. İnsan, nefisini sürekli olarak kontrol altında tutmalı ve Allah'ın rızasına uygun davranmaya çalışmalıdır. Bu süreçte karşılaştığı zorluklar, aslında onun için birer imtihandır ve bu imtahanları başarıyla atlatarak Allah'a kurbiyyet elde edebilir. Ona göre mücâhede, aynı zamanda insanın kendi nefsinde verdiği bir mücadeledir. İnsan, kötü düşüncelerden ve davranışlardan uzak durmalı, kalbini Allah'a yöneltmeli ve O'nun muhabbetini kazanmaya çalışmalıdır. Bu, ancak nasuh bir tövbe ve sürekli bir mücadele ile mümkündür.⁴

Sâid Havvâ'ya göre mücâhede, sadece kalple ve dille yapılan bir ibadet olmadığını vurgulayarak aynı zamanda hâl yani fiil ile desteklenmelidir. Sâlikin, Allah'ın dileklerini yerine getirirken ve yasaklarından kaçınırken gösterdiği çaba da mücâhedenin bir parçasıdır. Bu, nefsin isteklerine karşı koymayı ve zorluklara göğüs germeyi gerektirir. Ancak mücâhede eden sâlik, Allah'ın yardımına güvenerek bu zorlukların üstesinden gelebilir.⁵

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 119.

² Nisâ Sûresi 4/59.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 120.

⁴ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 121.

⁵ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 122.

Saîd Havvâ mücâhedenin, aynı zamanda sâlikin çevresiyle olan ilişkilerinde de kendini gösterir. Sâlik, diğer insanlara karşı adil ve merhametli davranmalı, onların haklarına riayet etmeli ve onlara iyilik yapmaya çalışmalıdır. Bu, toplumda barış ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunur ve sâlikin Allah'a kurbiyyetini sağlar. Aynı şekilde mücâhede, sâlikin hayatının her alanında kendini gösteren bir süreçtir. Bu süreçte sâlik, sürekli olarak kendini geliştirmeye ve Allah'a daha da yaklaşılmaya çalışır. Bu, ancak samimi bir niyet ve sürekli bir çabayla mümkündür. Mücâhede eden sâlik, Allah'ın rızasını kazanmak için elinden gelenin en iyisini yapmaya çalışır ve sonunda O'nun muhabbetine ve rahmetine nail olur.¹

Saîd Havvâ, mücâhedenin iki yerde uygulanması gerektiğine vurgu yapar: Zamanın ve mekânın mücâhedesini: Zamanın mücâhedesini, sâlikin vaktini Allah'ın rızasına uygun şekilde kullanması anlamına gelir. Bu, farz ibadetleri zamanında yerine getirmeyi, zamanını faydalı işlerle değerlendirmeyi ve zamanı israf etmekten kaçınmayı içerir. Mekânın mücâhedesini ise, sâlikin bulunduğu ortamı Allah'ın rızasına uygun hale getirmesi anlamına gelir. Bu, haram ve günahlardan uzak durmayı, ibadet etmek için uygun ortamlar oluşturmayı ve çevresindeki insanları da Allah'a kulluğa teşvik etmeyi içerir. Zamanın ve mekânın mücâhedesini, insanın hayatının her anında Allah'ı hatırlamasını ve O'nun rızasını gözetmesini sağlar. Bu da sâlikin kalbinin tezkiye edilmesine ve Allah'a kurbiyyetine vesile olur. Sonuç olarak, mücâhede, sâlikin Allah'a vuslat yolunda attığı en önemli adımdır. Bu yolda sabırla ve azimle ilerleyenler sâlik, Allah'ın yardımına mazhar olacak ve sonunda O'nun rızasını kazanacağını ortaya koyar.²

Sûfilerin mücâhede anlayışlarını Saîd Havvâ'nın perspektifinden değerlendirildiğinde, bazı önemli noktalarda benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Hâtim el-Esam, Kuşeyrî, Serrâc ve Dâvûd-i Kayserî gibi sûfiler,³ mücâhedenin özünde nefsin terbiye edilmesi ve kötü eğilimlerine karşı koyulması gerektiği konusunda hemfikirdirler. Saîd Havvâ da bu görüşü benimsemekte ve mücâhede, insanın nefsinin Allah'ın rızasına uygun hale getirme yolculuğu olarak görmektedir.⁴

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 123.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 124.

³ et-Tûsî, el-Luma' fi Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî, 525; es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 95; el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 99; Dâvûd-İ Kayserî, Tasavvuf İlmine Giriş Dâvûd el-Kayserî, 35.

⁴ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 125.

Sûfiler, nefis terbiyesinde ibadetlerin ve riyazetlerin önemini vurgulamışlardır. Saîd Havvâ da bu noktada onlarla aynı görüşü paylaşır ve mücâhedenin, farz ibadetleri yerine getirmeyi, zamanı verimli kullanmayı ve günahlardan uzak durmayı gerektirdiğini belirtir.¹ Serrâc'ın vurguladığı gibi, mücâhede yolunda samimiyet ve sebat göstermek esastır. Saîd Havvâ da bu hususa dikkat çeker ve mücâhedenin, hayat boyu süren bir mücadele olduğunu, bu süreçte zorluklara göğüs germek ve Allah'ın yardımına güvenmek gerektiğini ifade eder.²

Saîd Havvâ, aynı şekilde mücâhede için hidayet ve takvaya ulaşmanın bir aracı olarak görür. Ona göre, mücâhede eden kişi Allah'ın hidayetine mazhar olur ve bu hidayet onu takvaya götürür. Diğer sûfiler ise mücâhede için daha çok nefis terbiyesi ve Allah'a kurbîyyet bağlamında ele almışlardır. Saîd Havvâ, mücâhede yolunda mürşidin önemine vurgu yapar ve Kur'an ve Sünnet'i anlayan bir mürşide uymanın gerekliliğini savunur. Saîd Havvâ, mücâhede kavramını zaman ve mekân boyutlarıyla ele alarak, insanın hayatının her anında ve her yerde Allah'ın rızasını gözetmesi gerektiğini belirtir. Diğer sûfiler ise mücâhede için daha çok bireysel bir mücadele olarak ele almışlardır.³

Klasik tasavvuf anlayışını temel alarak daha geniş bir perspektif sunan Saîd Havvâ, mücâhede için insanın hem iç dünyasında hem de dış dünyayla olan ilişkilerinde sürekli olarak devam eden çok yönlü bir mücadele olarak ele alır. Bu mücadele, nefsin terbiye edilmesi, Allah'ın rızasının kazanılması ve insanın kemâle ermesi için gereklidir.⁴ Saîd Havvâ'nın yaklaşımı, mücâhede kavramına yeni boyutlar kazandırarak onu modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yorumlar.

Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışında, mücâhede sadece bireysel bir çaba olmanın ötesine geçer ve toplumsal bir sorumluluk boyutunu da içerir. İnsanın çevresiyle olan ilişkilerinde adil ve merhametli davranması, onların haklarına riayet etmesi ve iyilik yapmaya çalışması da mücâhedenin bir parçasıdır. Bu yönüyle Saîd Havvâ'nın mücâhede anlayışı, tasavvufun bireysel ve toplumsal hayatı bir bütün olarak ele alan yaklaşımına uygun düşmektedir.⁵

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 121-122.

² et-Tûsî, el-Luma' fi Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî, 525.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 120-125; et-Tûsî, el-Luma' fi Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî, 525; es-Sülemî, Tefsîrû's-Sülemî, 95.

⁴ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 120-125.

⁵ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 121-125.

Sonuç olarak, Saîd Havvâ'nın mücâhede anlayışı, klasik tasavvuf anlayışını zenginleştirerek onu günümüz insanının ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde yorumlayan önemli bir katkıdır. Hakikatte mücâhede, nefsin esaretinden kurtulup Hakk'a vuslat yolunda atılan her adımdır. Bu yolda sâlik, şeytanın vesveselerine karşı koyar, nefsinin arzularını dizginler ve Hakk'ın rızasına uygun bir hayat sürmeye gayret eder. Saîd Havvâ'nın da buyurduğu gibi, mücâhede sadece nefisle mücadele etmekle sınırlı kalmayıp, zamanın ve mekânın da mücâhedesini gerektirir.¹ Sâlik, her anını Hakk'ı zikrederek geçirmeli, bulunduğu her mekânı ibadetgâh edinmelidir. Bu yolda ilerleyen sâlik, Hakk'ın hidayetine mazhar olur, takvaya ulaşır ve sonunda Hakk'ın cemâline kavuşur.

Saîd Havvâ, mücâhede konusun önemine değindikten sonra sâlikin seyrüsulûk yolunda Hakkâ vasıl olmanın dört rûknün olduğunu ortaya koyar. Bunlar; uzlet, sükût, seher ve cû' dur. Bu dört rûknün, sâlik seyr ilâllahta, kendisine rehber edinecektir.

2.2.1.12. Uzlet

Uzlet sözlükte: insanlar arasına karışmaktan ve toplumdan uzaklaşmak anlamına geliyor.² Tasavvufta ise uzlet: Sâlikin insanlardan ve dünyevî işlerinden uzaklaşarak Hakka yönelmek, ona ibadet etmesidir.³ İlk sûfilerden olan Abdullah el-Harrâz'a (ö. 310/922) göre gerçek uzlet, sadece fiziksel olarak dünyadan uzaklaşmakla değil, aynı zamanda zihnî ve rûhî olarak da dünya ile bağları koparmakla mümkündür. Yani insan, bedenlen toplumdan uzaklaşsa bile düşünceleri ve kalbi hala dünyevi istek ve kaygılarla meşgulse gerçek anlamda uzlete ulaşmış sayılmaz.⁴

Kuşeyri Risalesi'nde "uzlet"i, yalnızca zâhirî bir uzaklaşma olmayıp, hakikatte kalbin Hakk'a yönelmesi olarak tasvir eder. Yani sâlik, "halvet der encümen" makamında olduğu gibi, halk içinde Hak ile beraber olur, nefsânî arzulardan ve

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 124.

² Râğıb el-İşfehânî, el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Ķur'ân, 64.

³ Râğıb el-İşfehânî, el-Mufredât fî Ğarîbi'l-Ķur'ân, 526.

⁴ Mustafa Bilgin, "Abullah el-Harrâz", TDV İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 42/105-106.

mâsivâ meşgalelerden uzaklaşarak kalbini Hakk'a bağlar. Kuşeyri uzletin gayesini, Hakk'a vuslat, rızasına ermek ve kemâle ulaşmak olduğunu ifade eder. Uzletin şekli ve keyfiyeti ise, sâlikin durumuna göre değişebilir. Kimisi için halvet, kimisi içinse halk içinde Hak ile olmak daha faydalı olabileceğini ve esas olan, kalbin Hakk'a bağlılığı ve huzurudur. Kuşeyri, uzlette sâlikin başkalarına karşı şefkat ve merhametini kaybetmemesini, nefsinin üstün görmemesini ve affedici olmasını tavsiye eder.¹

Kelâbâzî (ö. 380/990) ise et- Ta'rruf eserinde uzleti tecrîd ve tefrîd olarak ikiye ayırıyor. Tecrîd, sâlikin Allah'a yönelmek için dünya malına ve şöhretine önem vermemesi, bunlardan uzaklaşmasıdır. Yani sâlik, dış görünüşüyle dünyevi zevklerden, iç dünyasıyla da bunların yerine ikame edilebilecek tatminlerden uzak durur. Dünya nimetlerinden hiçbir şey almaz ve karşılığında ne dünyada ne de ahirette bir şey beklemez. Bunu sadece Allah'ın rızasını yerine getirmek için yapar, başka bir amaç gütmmez. Sâlik aynı zamanda makam ve hallerine de bağlanmaz, onlara takılıp kalmaz. Tefrid ise, sâlikin Allah'a yönelirken her türlü şüpheden, vesveseden ve benlikten sıyrılmasıdır. Bu, kişinin fiillerinde sadece Allah'ı görmesi, nefsinin, başkalarını veya herhangi bir karşılığı düşünmemesidir. Tefrîd aynı zamanda hâl ve makamlardan da sıyrılmayı, sadece Allah'ı görmeyi ve O'nun dışında hiçbir şeye bağlanmamayı ifade eder. Kısacası, tecrîd sâlikin zâhirî ve batını olarak dünyadan uzaklaşması, tefrîd ise mâsivâdan başka her şeyden uzaklaşıp sadece O'na yönelmesidir.²

Saîd Havvâ, uzletin önemi ve gerekliliği üzerinde durur, kalbin dünyevi istekler, gaflet ve hatalarla kirlendiğinden bahseder. Bu kirlilik, insanın Hakk'ı tam anlamıyla idrak etmesini engeller. Uzlet ise bu engelleri aşmak ve Allah'a yaklaşmak için bir yöntem olarak sunuluyor. Seyr u sülûk yolunda uzletin önemini ve gerekliliğini vurgulayarak, kalbin tezkiye ve Allah'a yönelmesi için bu yolu tavsiye ediyor.³

Saîd Havvâ, tasavvufta önemli bir yere sahip olan "uzlet" konusunu ele alırken, İbn Atâullah el-İskenderî'nin uzlet anlayışına benzer bir anlayış ortaya koymaktadır. Buda Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışını anlatırken İbn Atâullah'ın

¹ el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 101-104.

² Ebû Bekr Muhammed b. İshâk Kelâbâzî, et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2011), 81-82.

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 253.

çizgisinde olduğunu gösteriyor. Saîd Havvâ, Hikem-i Atâiyye'de "Sakin varlığını gösteriş toprağına ekme; çünkü ekilen ve sonra da toprağına gömülmeyen tohumun meyvesi olmaz."¹ Bu sözü temel alarak uzletin önemini vurguluyor. Tıpkı tohumun meyve verebilmesi için toprağına gömülmesi gerektiğı gibi, sâlikinde rûhi olarak olgunlaşabilmesi için dünyevi isteklerden uzaklaşmayı belirtiyor.

Saîd Havvâ, İbn Atâullah'ın "Nasıl olur da Allah'ı, her şeyden önce var olan ve her şeyin varlığı kendisine bağılı iken hiçbir şeyin perdeleyemeyeceğı Zat olarak tasavvur edemezsin?"² şeklindeki ifadesine yer veriyor. Bu ifadeyle, insanın özünde Allah'ı bilme ve O'na yönelme potansiyeli varken, mâsivâ meşgalelerin ve nefsin isteklerinin bu potansiyeli perdelediğıne dikkat çekerek ve buradan hareketle insanın Allah'ı hakkıyla tanınması ve O'na yönelmesi için "halvet" ve "uzlet" in önemini vurguluyor. Halvet, kalbin mâsivâ düşüncelerden arındırılması, uzlet ise sâlikin halk içinde Hak ile beraber olmak olarak değerlendiriyor. Saîd Havvâ, bu iki kavramı birbirini tamamlayan unsurlar olarak ele alıyor ve sâlikin gelişiminde önemli bir rol oynadıklarını belirtiyor.³

Saîd Havvâ, uzletin önemini vurgulamak için İbn Atâullah'ın "Kalbin faydasına hiçbir şey, onun düşünce meydanına girdiğı uzlet gibi faydalı olmaz"⁴ sözünü alıntılararak konuyu derinleştiriyor. Saîd Havvâ, bu sözle birlikte uzletin, fiziksel bir uzaklaşma olmadığını, sadece zihnin mâsivâdan arındırılarak Hakk'a yönelme ve tefekkür etme hali olduğunu ifade ediyor. Yani uzlet, kişinin iç dünyasına çekilerek nefsini ve Allah'ı daha iyi tanınması için bir fırsat sunuyor.⁵ Ayrıca Saîd Havvâ, sâliklerin seyr u sülûk yolculuklarında uzletin olmazsa olmaz bir aşama olduğu vurguluyor. "Varlığını gösteriş toprağına ekme" sözüne atıfta bulunarak, gösteriş ve dünyevî arzuların sülûk gelişimi engellediğıne dikkat çekiyor. Uzlet ise sâlikin bu engellerden kurtulup Hakk'a yönelmesini sağlayan bir metod olarak sunuluyor.⁶

Saîd Havvâ, uzleti 'düşünce meydanı' olarak nitelendiriyor. Bu ifade, uzletin pasif bir eylem olmadığını, tam tersine aktif bir düşünme, tefekkür ve ilâhî benlik

¹ Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/18.

² Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/25.

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 251.

⁴ Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/21.

⁵ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 252.

⁶ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 252.

inşa süreci olduğunu gösteriyor. Saîd Havvâ, aynı zamanda kalbte bir yolculuk olduğuna vurgu yapıyor.¹ Saîd Havvâ, uzletin aşamalarından da bahsediyor. İlk aşama, kişinin nefsini terbiye etmesi ve kötü alışkanlıklardan arınmasıdır. İkinci aşamada ise kişi, Allah'a yönelerek O'nunla unsiyet ve kurbiyyet kurma gayreti içerisinde. Bu süreçte zikir, tefekkür ve dua gibi ibadetler önemli bir rol oynar. Ayrıca Saîd Havvâ, uzletin herkes için uygun olmadığını, ancak seyrüsülûk yolunda ilerlemek isteyenlerin bu yolu deneyimlemesi gerektiğini de belirtiyor. Uzlet, sâlike kendi benliğine dönerek kendini ve Allah'ı daha iyi tanıması için bir fırsat sunar.²

Saîd Havvâ, uzletin sosyal ilişkilerle olan bağına da ele alıyor ve İbn Atâullah'ın "İnsanlarla olan münasebetlerini kesmek, Hakk'a vuslatın yoludur."³ sözünden yola çıkarak, uzletin sosyal ilişkilerden tamamen kopmayı gerektirmediğini, asıl amacın Allah ile olan ilişkiye odaklanmak olduğunu vurguluyor. Yani, uzlet insanlardan kaçmak değil, onlarla olan ilişkilerde dengeyi sağlamak ve Allah'ı her şeyin önünde tutmaktır. Bu denge, kişinin hem sosyal sorumluluklarını yerine getirmesine hem de rûhî eğitimine zaman ayırmasına olanak tanır.⁴

Saîd Havvâ ayrıca, "gönül uzleti" kavramına da değiniyor. Bu kavram, fiziksel olarak insanlardan uzaklaşmadan da kalbin dünyevi meşgalelerden arındırılabilceğini ifade eder. Yani sâlik, toplum içinde yaşarken bile kalbini Hakk'a yönelterek yani halk için de Hakk ile olmak olduğunu ifade ediyor. Diğer önemli bir husus ise, Saîd Havvâ'nın uzleti "vuslat" yani Allah'a ulaşma yolu olarak göstermesidir. Bu, uzletin amacının sadece dünyadan uzaklaşmak olmadığını, asıl hedefin Allah'a yakınlaşmak olduğunu gösteriyor.⁵

Saîd Havvâ, uzletin kalbe etkisini ve bu süreçte yaşanan kalbî dönüşümü de ele alıyor. İbn Atâullah'ın "Kalp, Allah ile baş başa kaldığı zaman huzur bulur" sözünden yola çıkarak, uzletin kalbi mâsivâdan arındırarak Allah'a yönelttiğini ve bu sayede kalbin huzur ve sükûnet bulduğunu ifade ediyor. Uzlet, sâlikin benliğinde yaptığı bir yolculuktur ve bu yolculukta kalp, nefsin isteklerinden ve mâsivâdan arındırarak özüne döner. Bu süreçte sâlik, kendini ve Allah'ı daha iyi tanır, benlik

¹ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 253.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 254.

³ Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/45.

⁴ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 254.

⁵ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 255.

olarak güçlenir ve huzura kavuşur.¹

Saîd Havvâ, uzletin farklı şekillerde uygulanabileceğine de değiniyor ve "kalp uzleti" kavramını öne çıkarıyor. Fiziksel olarak insanlardan uzaklaşmadan da kalbin dünyevî meşgalelerden arındırılabilceğini ve Allah'a yöneltililebileceğini vurguluyor. Saîd Havvâ, kalp uzletinin nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda da ipuçları veriyor. Buna göre, sâlik dünya işleriyle meşgul olurken bile kalbini Allah'a yöneltmeye çalışmalı, O'nu zikretmeli ve O'ndan başka hiçbir şeyi kalbine yer vermemeye gayret etmelidir. Bu sayede sâlik, fiziksel olarak toplum içinde olsa bile kalben Allah'a yakın olabilir ve uzletin faydalarını görebilir.²

Saîd Havvâ, uzletin sadece bir kaçış yolu olmadığını, aksine sâlikin kendini ve Rabbini daha iyi tanınması için bir fırsat olduğunu vurguluyor. Uzlet, sâlikin nefesine dönerek hayatını sorgulaması, hatalarını fark etmesi ve kendini düzeltmesi için bir imkân sunar. Bu süreçte sâlik, nefsinin istekleriyle yüzleşir, zayıflıklarını görür ve rûhî olarak güçlenmek için çaba gösterir. Saîd Havvâ ayrıca, uzletin kişinin Allah'a olan bağlılığını artırdığını ve O'na daha samimi bir şekilde yönelmesini sağladığını belirtiyor. Uzlette sâlik, dünyevi meşgalelerden uzaklaşarak kalbini tamamen Allah'a verir ve O'nunla olan uns ve kurbiyyet bağını güçlendirir. Bu sayede sâlik, Allah'ın sevgisini ve rahmetini daha derin bir şekilde hisseder ve rûhen tatmin olur.³

Saîd Havvâ'nın uzlet konusunda dikkat çektiği diğeri bir nokta ise, "nefs muhasebesi" ve "rûhî gelişim" olarak nitelendirmesidir. Bu ifade, uzletin pasif bir kaçış olmadığını, aksine aktif bir çalışma ve gelişim süreci olduğunu gösteriyor. Saîd Havvâ, uzletin sâlikin Allah'ı daha iyi anlaması ve tanınması için bir fırsat sunduğunu vurguluyor. İbn Atâullah'in "Allah'ı ancak O'ndan başkasını terk ederek bilebilirsin." sözünden yola çıkarak, uzlette sâlikin mâsivâ meşgalelerden uzaklaşarak zihnini ve kalbini Allah'a yönelttiğini ve bu sayede O'nu daha derinlemesine tanıma fırsatı bulduğunu ifade ediyor. Saîd Havvâ, bu süreçte sâlikin Allah'ın sıfatlarını, isimlerini ve ayetlerini daha iyi anladığını, O'nun kudretini, rahmetini ve hikmetini daha derin bir şekilde kavradığını belirtiyor. Bu sayede Allah'a olan imanı ve sevgisi artar, O'na olan bağlılığı güçlenir.⁴

¹ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 256.

² Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 257-258.

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 259.

⁴ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 260-263.

Ayrıca Saîd Havvâ, uzletin sâlikin Allah'ın yarattığı evrene ve kendisine daha farklı bir gözle bakmasını sağladığını da ifade ediyor. Uzlette sâlik, dünyanın geçici ve fani olduğunu, asıl hedefin Allah'a vuslat olduğunu daha iyi anlar. Bu sayede, mâsivâyâ olan bağlılığını azaltır ve Allah için çalışmaya yönelir. Saîd Havvâ, uzletin sâlikin Allah'a olan sevgisini artırdığı ve O'na daha yakın hissetmesini sağladığı üzerinde duruyor. İbn Atâullah "Seven, sevdiğinden başkasıyla olmaz." sözünden yola çıkarak, uzlette sâlikin mâsivâ sevgilerden uzaklaşarak kalbini tamamen Allah'a yönelttiğini ve bu sayede O'na olan muhabbetini derinleştirdiğini ifade ediyor. Saîd Havvâ, bu süreçte sâlikin Allah'ın muhabbetini kalbinde hissettiğini, O'nunla bir yakınlık kurduğunu ve O'nunla birlikte olduğunu hissettiğini belirtiyor. Bu sayede sâlik, benlik huzuruna kavuşur, mutluluğu ve huzuru Allah'ta bulur. Mâsivâ istekler ve kaygılar önemini yitirir, yerini Allah'a olan muhabbet ve özlem alır. Ayrıca Saîd Havvâ, uzletin kişinin Allah'a olan güvenini ve teslimiyetini artırdığını da ifade ediyor. Uzlette sâlik, Allah'ın her şeyi kontrol ettiğini, kendisi için en doğru olanı bildiğini ve her zaman yanında olduğunu daha iyi anlar. Bu sayede sâlik, Allah'a olan güveni artar, geleceğe dair kaygıları azalır ve huzurlu bir yaşam sürer.¹

Saîd Havvâ, uzletin sâlikin iradesini güçlendirdiğini ve kötü alışkanlıklardan kurtulmasına yardımcı olduğunu anlatıyor. İbn Atâullah'ın "nefsini terbiye etmeyen kişi, Rabbini bilemez." sözünden hareketle, uzlette kişinin nefsinin istekleriyle mücadele ettiğini ve bu sayede iradesinin güçlendiğini ifade ediyor. Aynı şekilde uzlet, kişiye nefsinin kontrol etme, sabırlı olma ve dürtülerine karşı koyma becerisi kazandırır. Bu süreçte sâlik, kötü alışkanlıklarından vazgeçme, zararlı davranışlardan kaçınma ve ahlakî olarak gelişme imkânı bulur. Nefsinin terbiye eden sâlik hem dünya hayatında hem de ahirette mutlu olur.²

Saîd Havvâ ayrıca, uzletin sâlikin şükür duygusunu geliştirdiğini ve Allah'ın nimetlerinin farkına varmasını sağladığını belirtiyor. Uzlette sâlik, mâsivâ meşgalelerden uzaklaşarak Allah'ın kendisine verdiği nimetleri daha iyi takdir eder ve O'na karşı şükran duygusunu derinleştirir. Uzlet, sâlikin Allah'a güvenmeyi, O'na dayanmayı ve her işte O'ndan yardım dilemeyi öğretir. Bu süreçte sâlik, imtihanlar karşısında endişelenmek yerine Allah'a tevekkül eder ve O'ndan hayırlısını bekler. Bu sayede sâlik hem psikolojik olarak rahatlar hem de rûhî olarak güçlenir. Saîd Havvâ ayrıca, uzletin sâlikin dua etme alışkanlığını geliştirdiğini ve Allah'a olan

¹ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 264-268.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 269.

yakarışlarını artırdığını da belirtiyor. Uzlette sâlik, mâsivânın dışındaki meşgalelerden uzaklaşarak daha fazla zamanını dua etmeye ve Allah'la iletişim kurmaya ayırır. Bu sayede sâlik hem isteklerini Allah'a iletme fırsatı bulur hem de O'ndan yardım ve destek ister.¹

Burada uzlet konusu genel olarak sûfilerin bakış açılarından hareketle ele alınmıştır. Abdullah el-Harrâz, Kuşeyri ve Kelâbâzî gibi erken dönem sûfileri, uzleti genel olarak sâlikin hayatında insanlardan bir tecrîd olmadığını bununla beraber benlik olarak mâsivâdan bir kopuş olarak tanımlıyorlar. Onlara göre gerçek uzlet, Allah'a tam bir adanmışlık ve hiçbir karşılık beklemeden ibadet etmeyi gerektiriyor.²

Saîd Havvâ uzleti, İbn Atâullah el-İskenderi'nin Hikem-i Atâiyye adlı eserinden yola çıkarak yorumluyor. Saîd Havvâ'ya göre uzlet, kalbin dünyevî isteklerden, gaflet ve hatalardan arındırılması için gerekli bir yöntemdir. O da tıpkı diğer sûfiler gibi uzletin fiziksel bir uzaklaşma olmadığını, rûhi bir eğitim süreci olduğunu vurguluyor. Saîd Havvâ'nın uzlet konusundaki görüşlerini İbn Atâullah'ın eserlerine dayandırması, onun tasavvuf anlayışının bu önemli sûfi şahsiyetin çizgisinde olduğunu gösteriyor. Saîd Havvâ, uzleti "düşünce meydanı" olarak nitelendirerek, bu sürecin pasif bir eylem olmadığını, aksine aktif bir düşünme, tefekkür etme süreci olduğunu vurguluyor. Saîd Havvâ, özellikle "kalp uzleti" kavramına dikkat çekiyor. Bu, modern hayatın koşuşturmacası içinde fiziksel olarak uzlete çekilmenin zor olduğu günümüz insanı için önemli bir alternatif sunuyor. Kalp uzleti sayesinde kişi, toplum içinde yaşarken bile kalbini dünyevi meşgalelerden arındırarak Allah'a yöneltebilir. Saîd Havvâ, uzleti aşamalı bir süreç olarak ele alıyor ve nefis terbiyesi, Allah'a yönelme ve seyr u sülûk eğitiminde derinleşme gibi aşamalardan bahsediyor. Saîd Havvâ, uzletin sosyal ilişkilerden tamamen kopmayı gerektirmediğini, asıl amacın Allah ile olan ilişkiye odaklanmak olduğunu belirtiyor.³

Kısaca Saîd Havvâ, klasik sûfi düşünürlerin uzlet anlayışını modern insanın ihtiyaçlarına uyarlayarak yorumluyor. Özellikle "kalp uzleti" vurgusu, günümüz ûfîlerin yoğun ve karmaşık hayatlarında ve seyr u sülûk eğitiminde derinleşme arayışlarına cevap verebilecek bir bakış açısı sunuyor. Saîd Havvâ'nın uzleti aşamalı

¹ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 270-274.

² Bilgin, "Abdullah el-Harrâz", 42/105-106; el-Kuşeyrî, er-Risâletü'l-kuşeyriye, 101-104; Kelâbâzî, et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf, 81-82.

³ Havvâ, Müzekkirât fi menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 250-274.

bir süreç ve "düşünce meydanı" olarak ele alması, bu kavramı daha anlaşılır ve uygulanabilir kılıyor.

2.2.1.13. Saîd Havvâ'ya Göre Keşf

Keşf (كشف) kelimesi, Arapçada "örtüyü kaldırmak, açığa çıkarmak" anlamına gelir. Yani, bir şeyin keşfi, onu örten ve kaplayan şeyin kaldırılmasıyla gerçekleşir. Başka bir deyişle, gizli olan bir şey ortaya çıkarılmasıdır.¹ Tasavvufta keşf, "gizli olanı bilmek, gaybı görmek, hakikatleri anlamak" anlamına gelir. Bu, Allah'ın varlığını, birliğini, esmâ-i hüsnâyı ve sıfatlarını yani bütün ilimlerini doğrudan tecrübî bir idrak ile gerçekleştirmek olarak ifade eder. Keşf, akıl ve duyu organlarının ötesinde bir bilgi edinme halidir.² Kâşânî keşfi, "Hakk'ın tecellîlerini, isim ve sıfatlarının zuhur ve tecellîlerini temaşa etmek" olarak tanımlamıştır. Yani tasavvufta keşf, Allah'ın varlığını, isimlerini ve sıfatlarını evrende ve nefsimizde derinlemesine gözlemleyerek, düşünerek ve hissederek O'nu daha iyi tanıma ve anlama yolculuğudur. Bu yolculukta sûfî, duyu ve akıl ötesi bir deneyim yaşar ve Hakk'a yakınlaşır.³ Kısaca tasavvufta keşf, Allah'ı daha yakından tanımak ve anlamak için yapılan bir yolculuktur. Bu yolculukta sûfî, Allah'ın tecellîlerini temaşa ederek O'na yakınlaşır.⁴

Herevî ise "keşf" ile "müşahede" kavramlarını beraber inceliyor. Keşf, Allah'ın varlığını ve hakikatlerini perdenin ardında hissetme etme ve idrak etme, müşahede ise bu perdenin kalkması ve hakikatleri doğrudan tecrübe etme olarak tanımlıyor. Ona göre keşf, müşahedeye giden yolun başlangıcıdır. Keşf aşamasında, Allah'ı tam olarak kavrayamasa da O'nun varlığını hisseder ve O'na yaklaşmaya çalışır. Müşahede ise keşfin ilerisinde bir makamdır ve sûfînin Allah'ı doğrudan yaşamayı ifade eder. O keşfin üç halin olduğunu ifade eder: Doğru ve kesin bilgiye delalet eden keşf: Bu hal, sûfînin Allah'ın varlığına dair kesin bir bilgiye ulaşmasıdır. Bu bilgi sürekli ve kalıcı olmaz. Süreklilik kazanan keşf: Birinci halin süreklilik kazanmasıdır. Sûfî, Allah'ı sürekli olarak hisseder ve O'ndan ayrılmaz. Göz ile keşf: Bu, ilim, hal veya zevke dayanmayan, doğrudan bir idrak biçimidir. Sûfî, Allah'ı herhangi bir aracı olmadan, sadece "göz" ile görür gibi idrak eder. Buda

¹ İbrâhim Mustafa, el-Mu'cemü'l-vasît,(Kahire: Darud- Dave, 1960), 2/788.

² Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, Kitâbu't-Ta'rifât, thk. Heyet (Beyrut: y.y. 1403), 80.

³ el-Kâşânî, Istilâhâtü's-süfiyye,346.

⁴ el-Kâşânî, Istilâhâtü's-süfiyye,246.

müşahedenin ilk basamağıdır. Herevî müşahedenin de üç halin olduğunu ifade ediyor: İlim sınırlarının ötesine geçen bilgi müşahedesi: Sûfi, ilimle elde edilemeyecek bilgilere ulaşır ve benliğini yok ederek Allah'a yaklaşır. Şahitlerin bağlarını koparan müşahede: Sûfi, mâsivâ bağlarından koparak Allah'ın sıfatlarıyla bütünleşir. Cem'in gözüne çeken müşahede ise sûfi, varoluş denizine dalarak Allah ile tam bir birlik haline ulaşır. Kısaca Herevî keşfi müşahedenin ilk basamağı olarak görür. Keşf, kişinin Allah'a yaklaşması ve O'nu aramasıdır. Müşahede ise Allah'ı bulması ve O'nunla bir olmasıdır.¹

Saîd Havvâ, keşf ve ilhâm konusuna girmeden önce, bu kavramların doğru bir şekilde anlaşılması için gerekli olan temel prensipleri hatırlatıyor. Ona göre, keşf ve ilhâm gibi şeyler rûhî haldir, ancak Hakk'a samimi bir şekilde yönelen, Allah'ın iradesine uyan ve terbiyeye bağlı kalan sâlik tarafından doğru bir şekilde yaşanabilir ve yorumlanabilir. Saîd Havvâ, keşf ve ilhâm gibi hallerin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması konusunda önemli bir uyarıda bulunuyor. Bu haller, sâliki Hakk'a yaklaştıran birer araç olabilirken, aynı zamanda sâliki asıl hedeften uzaklaştıran birer tuzak da olabilir. Bu nedenle, sâlikin bu tür deneyimleri yaşarken tevazu sahibi olması, kendini kibre kapılmaması ve asıl amacın Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu unutmaması gerekiyor.²

Saîd Havvâ, keşf ve ilhâmı, Hakk'ın muradından bağımsız olarak ele almadığını, aksine aynı hakikatlerle ortaya koyuyor. Seyr u sülûk yolunda olan sûfinin temel hedefi, Allah'a tam bir kulluk bilinciyle yaşamaktır. Bu, sadece ibadetlerle sınırlı kalmayıp sâlikin tüm hayatını Allah'ın rızasına uygun şekilde düzenlemesini, nefsin terbiye etmesini ve kalbini tezkiye etmesini içerir. Bu yolda ilerleyen sûfi, imanı, takvayı, ihsanı ve şükrü elde etmeye çalışır ve davranışlarını bu erdemlerle uyumlu hale getirir. Allah yolunda samimiyetle ilerleyen sâlik, rüyalarında salih kimseler görebilir, kalbi keşfler yaşayabilir, ilahi ilhâmlar hissedebilir veya keramet sahibi olabilir. Ancak bu gibi haller, yolun kendisi değil, yolcunun Hakk'ın rızasına yaklaştığının birer işareti ve müjdesidir. Asıl amaç, bu tür olağanüstü hallere ulaşmak değil, Hakk'a kurbıyettir.³

Saîd Havvâ'nın keşf, ilhâm, rüya ve keramet gibi konuların tasavvuf tarihinde

¹ 'Abdullâh b. Muhammed b. Alî el-Enşârî Ebû İsmail el-Herevî, Menâzilu's-Sâirîn (Beyrut: y.y. ts.), 113-116.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, (Kahire: Darusselam, 999), 162.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 163.

her zaman önemli bir yer tuttuğunu ve bu konuların doğru bir şekilde anlaşılması için naslardan ve sahabe hayatının dikkatlice incelenmesi gerektiğini belirtiyor.¹

Saîd Havvâ, keşf konusunu açıklarken Hz. Meryem'in yaşadığı olağanüstü hadiseyi örnek veriyor. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Meryem için "sıddıka" yani "çok doğru, sadık" ifadesi kullanılır. "Hani melekler şöyle demişti: 'Ey Meryem! Allah seni seçti. Seni tertemiz yaptı ve seni dünya kadınlarına üstün kıldı.'² "(Melekler) 'Ey Meryem! Allah sana kendinden bir kelimeyi müjdeliyor. Onun adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir...' (Meryem dedi ki:) 'Benim nasıl çocuğum olur? Bana hiçbir erkek dokunmadı, ben iffetsiz de değilim.' (Melek) Dedi ki: 'İşte böyle, Rabbin dedi ki: O benim için kolaydır...'"³ O halde hakikat açısından Yüce Allah'ın, peygamberler ve elçiler dışında kimselere de melekleri gösterebilmesi, onların bir meleği duyması veya görmesi mümkündür. İşte bu durum, "keşf" olarak adlandırılan bir halin varlığına işaret eder. Keşf, Allah'ın dilediğine peygamberlik veya elçilik gibi özel makamlar vermeden de melekleri göstermesi, onlarla iletişim kurdurmasıdır. Hz. Meryem'in meleklerle olan iletişimi, keşfin en güzel örneklerinden biridir. Bu hadise, Allah'ın dilediği kullarına olağanüstü lütüflar bahşedebileceğini göstermektedir. Kısaca, keşf, tasavvuf yolunda ilerleyen sâliklerin ulaşabileceği yüksek makamlardan biridir. Ancak bu hale ulaşmak için samimi bir iman, sıkı bir ibadet ve ahlakî bir hayat gereklidir.⁴

Saîd Havvâ göre tasavvuf ehli, keşfi şöyle tarif eder: Kalp gözü açılan, perdeleri aralanan sâlik, Allah'ın izniyle gayb âlemine dair bazı gerçekleri görür, duyar veya hisseder. Bu, bir çeşit uyanıştır. Keşf halinde olan sâlik, âlemlerin yaratıcısı olan Allah'ın kudret ve azametini daha derin bir şekilde idrak eder.⁵

Saîd Havvâ, keşf konusunu ele alırken sadece Kur'an ayetlerinden değil, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinden de deliller sunmaktadır. Bu hadisler, keşfin nasıl mümkün olduğunu ve bu keşf makamına ulaşmak için neler gerektiğini anlamamıza yardımcı olur. Sahih-i Müslim'de geçen bir hadiste, Hz. Peygamber (sav), kabir ziyaretinde bulunur ve kabirde yatan kişilerin günahları sebebiyle azap çektiğini

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 163.

² Âl-i İmran Suresi 3/42

³ Âl-i İmrân Suresi 3/45-47.

⁴ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 164-165.

⁵ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 164.

bildirir. Daha sonra sahabilere dönerek şöyle buyurur: "Kalpleriniz kararmadan ve size daha fazla söze dalmanız endişesi olmasaydı, mutlaka siz de benim işittiklerimi işitirdiniz"¹ Bu hadis-i şerif, keşfe engel olan şeylerin başında kalbin katılaşması ve çok konuşmak geldiğini göstermektedir. Kalbin arınması, keşf alemine açılan kapının anahtarıdır. Zikir, tefekkür ve salih amellerle kalbi temizleyen sâlik, keşf gibi yüksek hallere ulaşabilir. Az konuşmak ise, dilin gafletten kurtulmasına ve kalbin huzur bulmasına yardımcı olur.²

Saîd Havvâ, keşf konusunun doğru anlaşılması gerektiğini vurgularken bazı sûfilerin bu konuda kendince düştüğü hatalara da dikkat çekiyor. Kendisine göre bu hatalar, keşfin mahiyetinin yanlış anlaşılmasından ve aşırıya kaçılmasından kaynaklanmaktadır. Bazı sûfiler, keşfi sanki Kur'an ve Sünnet'e ek bir bilgi kaynağı gibi görerek hata yapmaktadırlar. Oysa keşf, asla nasların yerine geçemez veya onlara aykırı bilgiler sunamaz. Keşf yoluyla elde edilen bilgiler, daima Kur'an ve Sünnet ışığında değerlendirilmelidir. Aksi takdirde kişi, sapkın düşüncelere ve bid'atlere kapılabilir. Bazı kimselerde, bir sûfinin keşf yoluyla elde ettiği bilgileri kabul etmekle, o sûfiye her konuda teslim olmak arasında ayırım yapamazlar. Oysa bir sûfiyi tasdik etmek, onun yaşadığı hâllere saygı duymak ve dini bilgilerine değer vermek anlamına gelir. Ancak bu, o sûfinin her sözünü ve emrini sorgulamadan kabul etmek anlamına gelmez. Hz. Peygamber (sav) dışında hiç kimse hatadan ve yanılığdan masum değildir.³

Ona göre bazı sûfilerde, keşf ile hakikatin hükümleri arasında çelişki olduğunu düşünerek hataya düşerler. Keşf yoluyla elde ettikleri bilgilerin, hakikatin hükümlerinden üstün olduğuna inanırlar. Bu da son derece yanlış bir anlayıştır. Keşf, hakkın hakikatlerine aykırı olamaz. Eğer bir çelişki varsa ya keşf yanlış anlaşılmıştır ya da şeytani bir vesvese söz konusudur. Hakikat, Allah'ın insanlar için koyduğu kurallar ve hükümler yani hadlerin bütünüdür. Keşf, hakikatlerin tamamlayıcısı olabilir, ancak ona aykırı olamaz. Hakikat, herkes için bağlayıcıdır ve herkesin uyması gereken kuralları içerir. Keşf ise sadece belirli kişilere verilir ve kişisel bir haldir. Keşf ile hakikat arasında bir çelişki olduğunda, her zaman hakikatler esas alınmalıdır. Çünkü hakikat, Allah'ın vahyi ile sabittir ve değişmez. Keşf ise kişisel bir haldir, hata veya yanılığa açık olabilir. Saîd Havvâ, keşf konusunda dikkat

¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, el-Câmi'u's-sahîh, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Tahâret (Kâhire: Matbaâtü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.), 111.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 165.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 166.

edilmesi gereken bir diğer hususun da Allah'a yönelme ve güzel ahlak olduğunu belirtiyor. Kul, Allah'a yöneldiğinde kalbinde Allah'tan başka hiçbir şey olmamalıdır. Keşf sahibi, keşfiyle başkası hakkında hakikat açısından bir delil elde edemez. Hatta kendisi hakkında bile olsa keşfi şüphelidir. Çünkü bunun Allah tarafından bir fitne olmasından korkulur.¹

Keşf, Allah'ın lütfuyla bazı kullarına nasip ettiği bir hâldir. Ancak keşf, nasların yerine geçemez veya onlara aykırı hükümler koyamaz. Keşf ile yeni bir inanç oluşturulamaz, naslara bir şey eklenemez ve ümmet, keşf sahiplerini tasdik etmekle yükümlü tutulamaz. Çünkü keşf sahiplerinin kalpleri, gayb konusunda masum değildir; vehim ve hayal ihtimali her zaman vardır. Ayrıca keşf, bir imtihan da olabilir ve keşf sahibi bu imtihanda başarısız olabilir. Unutulmamalıdır ki, Allah'a yönelen sâlikin asıl amacı keşf veya başka haller değil, ahiret ve Allah'ın rızasıdır. Saîd Havvâ'ya göre keşf, mümkün bir hâldir ve Allah'a yönelen sâlikin karşılaşabileceği şeylerdendir. Ancak keşf, asla hakikatin yerine geçemez ve ibadetlerin terkini gerektirmez. Sûfinin asıl hedefi, Allah'ın rızasını kazanmak ve ahireti kazanmaktır. Keşf ise, bu yolda bir lütuf ve imtihan olarak değerlendirilmelidir. Hulasa, keşf konusu tasavvufta önemli bir yere sahiptir. Ancak keşfin doğru anlaşılması ve hakikatlerle çelişkiye düşmemesi gerekir. Keşf, sûfinin Allah'a daha yakın olmasına ve hayatını zenginleştirmesine yardımcı olabilir. Ancak keşf, asla hakikatlerin yerine geçemez ve hakkın hükümlerine aykırı olamaz.²

Saîd Havvâ'nın keşf konusundaki görüşlerini, Kâşânî ve Herevî'nin perspektifleriyle karşılaştırarak değerlendirildiğinde şu tespit ve çıkarımlarda bulunulabilir. Hem Kâşânî hem de Herevî, keşfi "örtünün kalkması", "gizli olanın açığa çıkması" şeklinde tanımlar. Saîd Havvâ da bu tanımlara katılıyor ve keşfi "kalp gözünün açılması" ile ifade ediyor. Üç sûfi de keşfin, Allah'ın varlığını, sıfatlarını ve hakikatlerini daha derinlemesine idrak etmeyi sağlayan bir hal olduğunu vurguluyor. Herevî, keşfi müşahedeye giden yolun başlangıcı olarak görürken, Saîd Havvâ keşfe giden farklı yollar olduğunu belirtiyor. Ona göre samimiyet, ibadet, zikir, Kur'an tilaveti ve Hz. Peygamber (sav)'in sünnetine uymak keşfe giden yollar arasında yer almaktadır. Bu nedenle keşf halinde olan kişilerin tevazu sahibi olmaları ve daima Kur'an ve Sünnet'e bağlı kalmaları gerektiğini vurguluyor.³

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 166-168.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 168.

³ Ebû İsmail el-Herevî, Menâzilu's-Sâirîn, 246; el-Kâşânî, Istilâhâtu's-sûfiyye, 113-116; Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 162-167.

Neticede Saîd Havvâ, bazı mutasavvıfların görüşlerinden faydalanarak keşf konusuna kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Keşfin mahiyetini ve önemini kabul etmekle birlikte, sınırlarını ve tehlikelerini de açıkça ortaya koymaktadır. Saîd Havvâ'nın bu dengeli yaklaşımı, keşf konusunun daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Özellikle günümüzde bazı tasavvuf çevrelerinde keşf ve ilhâma aşırı önem verildiği ve hatta bu hallerin İslâm'ın temel kaynaklarının önüne geçirildiği görülmektedir. Saîd Havvâ'nın keşf konusundaki uyarıları, bu tür aşırılıklara karşı önemli birer hatırlatma niteliği taşımaktadır. Unutulmamalıdır ki, keşf gibi haller, Allah'ın lütfuyla bazı kullarına nasip ettiği hallerdir. Ancak asıl olan, samimi bir imanla Allah'a yönelmek, ibadetleri yerine getirmek ve güzel ahlak sahibi olmaktır. Keşf gibi haller, bu yolda ilerleyen sûfilere bir destek ve motivasyon sağlayabilir, ancak asla amaç haline getirilmemelidir.

2.2.1.14. İlham

İlham kelimesinin Arapça'daki sözlük anlamı "yutma, yiyip bitirme" ve "içe doğma, insan rûhunu ele geçiren ilahi güç, esin" anlamlarına geliyor. Bu anlamlar Arapça "lahama" (لاهما) kökünden türetilmiş. "Lahama" fiili "yuttu, tüketti, (yangın) yakıp bitirdi" gibi anlamlara sahip. "İlham" kelimesi de bu kökten "if'âl" vezninde türemiş ve 4. masdar olarak kullanılıyor.¹

Tasavvufta ise kalbe gelen bilgilerdir. Aynı zamanda hevâtır ile hevâcis anlamlarında da kullanılmıştır. Herevî, "ilhâm" konusunu ele alıyor ve onu, Allah'ın kullarına bilgi ve yönlendirme sağladığı özel bir iletişim biçimi olarak tanımlıyor. Ona göre ilhâm, "muhaddisin makamı" olarak geçiyor; yani Allah'ın dostlarına, seçkin kullarına bahşettiği bir lütuf olarak sunuluyor. İlhamı "feraset"ten üstün tutuyor. Feraset, geleceği görme veya olayları önceden sezme yeteneği olarak bilinirken, ilhâm daha derin ve güvenilir bir bilgi kaynağı olarak tasvir ediliyor. Feraset bazen yanıltıcı olabilir veya belirli zamanlarda zorlaşabilirken, ilhâm her zaman doğru ve güvenilirdir, çünkü kaynağı doğrudan Allah'tır. Herevî ilhâmın üç halinden bahseder: Kesin ve açık bir bilgi veren ilhâm: Bu, vahiy gibi kesin ve doğrudan bir bilgi akışıdır. Kişiye ya bir ses aracılığıyla ya da doğrudan kalbine ilka edilir. Göz ile görür gibi olan ilhâm: Bu derece, kişinin hakikatleri gözleriyle görmüş gibi net ve açık bir şekilde idrak etmesini sağlar. Bu ilhâmın doğruluğunun işareti, hiçbir sınırı aşmaması, gizli olanı açığa vurmaması ve asla hata yapmamasıdır.

¹ Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât (Dimaşk, Beyrut: Darul-Kâlem, 1991), 748.

Hakikatin özünü gösteren ilhâm: Bu, en yüksek ilhâm derecesidir ve kişiyi hakikatin ta kendisine ulaştırır. Bu ilhâm, ezeli ve ebedi bir kaynaktan gelir ve kişiye mutlak gerçeği gösterir. Son olarak Herevî ilhâmın "işaret edilmesi imkânsız bir alan" olduğunu vurguluyor. Bu, ilhâmın kelimelerle tam olarak ifade edilemeyecek kadar derin ve gizemli bir hal olduğunu gösteriyor. İlham, ancak yaşayanın bilebileceği, anlatılamayan bir hakikattir.¹

Kâşânî, ilhâmı "hatır" anlamında ele alarak farklı kaynaklardan gelen düşünceleri sınıflandırıyor. Kâşânî'ye göre "hatır", kalbe gelen bir çeşit hitap veya çağrıdır. Bu hitap farklı kaynaklardan gelebilir:

Rabbânî ilhamlar yani doğrudan Allah'tan gelen ilhâm. Bu, doğru düşünce ve hidayet kaynağıdır. Melek kaynaklı: "İlham" olarak adlandırılır ve genellikle iyiye ve güzele yönlendirir.

Nefs kaynaklı olanlar, "Hacis" olarak adlandırılır ve kişiyi mâsivâ arzulara, bencilce davranışlara sürükleyebilir.

Şeytan kaynaklı olanlar, "Vesvese" olarak adlandırılır ve kişiyi kötülüğe, günaha ve sapkınlığa yönlendirir. Kâşânî, bu farklı "hatır" türlerinin hakikatin ölçülerini kullanılarak ayırt edilebileceğini belirtiyor. Hakikate uygun olan, yani sûfiyi Allah'a yaklaştıran düşünce ve davranışlar, şeytan veya nefis kaynaklı olamaz. Bu nedenle, "hakikat ilminin doğruluğuna tanıklık etmediği her düşünce geçersizdir." Kâşânî'nin buradaki temel vurgusu, sûfinin nefis dünyasına gelen düşünceleri dikkatle değerlendirmesi ve hakikatin ışığında ayırt etmesidir. Doğru kaynaktan gelen ilhâm, insanı Allah'a yaklaştırdırken, nefis ve şeytan kaynaklı düşünceler ise kişiyi doğru yoldan saptırabilir.²

Kelâbâzi'nin "et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf" adlı eserinde, keşf konusunu ilhâm anlamındaki "hatır"ı kullanarak, kalbe gelen düşüncelerin kaynağını ve mahiyetini şeklinde tanımlıyor. Buna göre hatırlar dört kaynaktan gelir:

Allah'tan gelen hatır: Bu, bir uyarı niteliğindedir ve kişiyi doğru yola yönlendirir.

¹ Hâce Abdullah el-Ensârî, Menâzilü's-sâirîn, 72.

² el-Kâşânî, Istilâhâtü's-sûfiyye, 298.

Meleklerden gelen hatır: Bu, kişiyi itaate teşvik eder ve iyi işler yapmaya yöneltir.

Nefisten gelen hatır: Bu, kişinin nefsanî istek ve arzularını tatmin etmeye yöneliktir.

Şeytandan gelen hatır: Bu, kişiyi günaha ve kötülüğe teşvik eder.

Kelâbâzî, bu hatırları ayırt etmenin yollarını da şöyle açıklıyor: Tevhîd nûru ile Allah'tan gelen hatır kabul edilir. Yani Allah'ın birliği ve teklîği bilinciyle hareket edildiğinde, O'ndan gelen keşfler daha iyi anlaşılır. Marifet nûru ile meleklerden gelen hatır kabul edilir. Allah'ı ve onun sıfatlarını tanıma yoluyla elde edilen bilgi, meleklerden gelen ilhâmları ayırt etmeyi sağlar. İman nûru ile nefisten gelen hatır engellenir. Güçlü bir iman, nefsin isteklerine karşı koymayı ve doğru yolda kalmayı sağlar. İslâm nûru ile şeytandan gelen hatır reddedilir. Hakikat öğretileri doğrultusunda yaşamak, şeytanın vesveselerine karşı dirençli olmayı sağlar. Kısacası Kelâbâzî, kalbe gelen düşüncelerin farklı kaynaklardan gelebileceğini ve bunları doğru bir şekilde değerlendirmenin önemini vurguluyor. Tevhîd, marifet, iman ve hakikat gibi değerler, bu değerlendirmeyi yaparken sûfiye yol gösterici nûr olarak sunuluyor.¹

Saîd Havvâ, tarih boyunca ilhâm alan sûfilerin örneği, ilhâmın tasavvufta sürekliliğini ve farklı dönemlerde sûfilere yol gösterdiğini vurgular. Bu, ilhâmın sadece belirli bir zaman dilimine ait bir kavram olmadığını, her dönemde sûfilerin hayatında yer edinebileceğini gösterir. Saîd Havvâ, ilhâmın sadece peygamberlere özgü bir durum olmadığını, Allah'ın dilediği kullarına ilhâm verebileceğini göstermesi açısından önemlidir. Bu, sıradan bir sûfi için de ilhâm kapısının açık olduğunu gösterir. Hz. Ömer'in, vahiy inmeden bazı konularda sanki vahiy gelmiş gibi konuşması ve Peygamber Efendimiz'in de bunu onaylaması, ilhâmın gücünü ve etkisini gösterir. Saîd Havvâ sûfinin kalbini, ilhâm da dahil olmak üzere farklı türden duyguları algılayabilen bir cihaza benzetir. Bu cihaz, Rabbani ilhâmların yanı sıra şeytani ve nefsanî duyguları da algılayabilir. Saîd Havvâ afîrler de nefis alemi, şuur, bilinçaltı gibi kavramlardan bahsederler; ancak bunları tam olarak anlayamaz ve açıklayamazlar. Sûfiler ise bu konularda daha derin bir anlayışa sahiptir ve ilhâmı, Allah'ın lütfu olarak kabul ederler. Sûfilerin ilhâm konusundaki anlayışı,

¹ Kelâbâzî, et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf, 207.

kafirlerinkinden farklıdır. Sûfiler, ilhâmı Hakk'tan gelen bir bilgi ve yönlendirme olarak görürken, kâfirler bunu sadece bir tahmin veya zan olarak değerlendirirler. Sûfiler, kafirlerin erişemeyeceği rûhî ve kalbî ufuklara sahiptir. İlham da bu ufuklardan biridir ve sûfi kalbin Allah ile irtibat kurmasını sağlar.¹

Saîd Havvâ, ilhâm konusunu detaylı bir şekilde ele alarak, özellikle sûfilerin ilhâmı nasıl anlayabilecekleri ve değerlendirebilecekleri üzerinde duruyor. Saîd Havvâ, ilhâmı dört ana kategoriye ayırarak, her birinin kaynağını ve etkisini açıklıyor:

Melekî Hatırlatmalar: Melekler aracılığıyla gelen, sâliki hayra, iyiye ve doğruya yönlendiren ilhâmlardır. Bu ilhâmlar, sâlikin vicdanını uyandırır, Allah'ı hatırlatır ve doğru yolda kalmasına yardımcı olur.

Nefsî Fısıltılar: Sâlikin kendi nefsinden kaynaklanan, egoist, bencil ve mâsivâ arzulara dayalı fısıltılardır. Bu tür fısıltılar, sâliki Allah'tan uzaklaştırır, günaha ve hataya sürükleyebilir.

Şeytani fısıltılar: Şeytan tarafından gelen, sâliki kötülüğe, günaha ve sapkınlığa yönlendiren vesveselerdir. Bu tür vesveseler, sâliknin imanını zayıflatır, Allah'a isyan etmesine ve doğru yoldan sapmasına neden olabilir.

Rabbanî İlham: Allah'tan doğrudan gelen, sâlike yol gösteren, bilgi ve anlayış veren ilhâmdır. Bu tür ilhâm, sâlikin Allah'a yakınlaşmasını ve rûhi olarak gelişmesini sağlar. Ayetlerde de görüldüğü gibi Allah, samimiyetle kendisine yönelen ve çaba gösteren kullarına hidayet ve takva vererek² onları destekler.

Saîd Havvâ, bu ilhâmları algılayabilmenin ve ayırt edebilmenin kalbi uyanık olanlar için mümkün olduğunu belirtiyor. Kalbi uyanık olmak, ilim ve zevkin bir araya gelmesi, Allah'a yakın ve nefsinde duyarlı olması anlamına gelir. Bu sâlikler, kalplerine gelen farklı ilhâmları tanıyabilir, değerlendirebilir ve doğru olana yönelebilirler. Yine ona göre, kalbi olan yani kalbi diri olan kimse, ilhâmı daha iyi algılayabilir ve farklı ilhâm türlerini birbirinden ayırt edebilir. Kalbi gaflette olanlar ise ilhâmı doğru bir şekilde değerlendiremez ve şeytani veya nefsanî fısıltılara

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 168.

² Ankebût Sûresi 29/69, Muhammed Sûresi 47/17.

kapılabilirler. Saîd Havvâ, Şeyh Ahmet ez-Zerrûk'un "Kavâ'idü't-taşavvuf" adlı kitabına atıfta bulunarak, farklı ilhâm türlerinin bazı işaretlerini belirtiyor. Örneğin, şeytani vesveseler genellikle acelecilik ve kalpte daralma hissiyle gelirken, meleğin hatırlatmaları kalpte huzur ve hoşnutluk yaratır. Rabbani ilhâm ise genellikle tevhîd konusunda gelir ve sâlike derin bir mânevî anlayış kazandırır.¹

Saîd Havvâ'ya göre, sûfiler ilhâmı değerlendirirken Kur'an ve Sünnet mihenginde değerlendirmelidir. İlâhî naslar, sâlike akıl, kalp ve nefis alemini anlamaları ve bu alanlarda meydana gelebilecek durumları değerlendirmeleri için bir çerçeve sunar. Sâlik, kalbinde hissettiği bir ilhâmın Kur'an ve Sünnet'te bir karşılığını bulursa, bu ilhâmın doğruluğuna dair bir güvence elde eder. Saîd Havvâ, sâlikin "sürekli faaliyette bulunan bir alma aracı" olduğunu ve bu aracın canlılık ve özelliklere sahip olduğunu belirtiyor. Bu, sâlikin nefsinin aktif ve dinamik olduğunu, sürekli olarak farklı kaynaklardan gelen etkileri algıladığını gösteriyor. Bu etkiler arasında ilhâm ve melekî hatırlatmalar gibi gayb aleminden gelenler de bulunuyor. Ona göre sâlik hem ilhâm yoluyla hem de vahiy, Kitap ve Sünnet aracılığıyla Allah'tan gelen bilgilerle yönlendirilirler. Kitap ve Sünnet, sûfi için temel ölçütleri oluşturur ve ilhâmın değerlendirilmesinde de önemli bir rol oynar. Bu kaynaklar, sûfiyi aşırılıklardan ve sapmalardan korur.²

Saîd Havvâ, her kalbin günah işlemekten korunmadığını ve her zaman doğru ve yanlış telkinleri ayırt edemeyebileceğini vurguluyor. Bu nedenle, sûfilere kalplerine gelen ilhâmları Kur'an ve Sünnet'in ölçülerine vurmaları ve dikkatli bir şekilde değerlendirmeleri gerektiğini belirtiyor. Ebû Süleyman ed-Darânî'nin sözleri, bu konuda önemli bir uyarı niteliği taşıyor: "Halkın sözleriyle kalbimde meydana gelen şeyleri ancak Kur'an ve Sünnet'in şahitliğiyle kabul edebilirim." Saîd Havvâ, kalbin de tıpkı beden gibi imtihana tabi tutulabileceğini de belirtiyor. Kur'an'da ve hadislerde kalbin imtihanından bahsedilmesi, bu konunun önemini gösteriyor. sûfilerin, kalplerine gelen her ilhâma hemen inanmamaları, bunları dikkatlice değerlendirmeleri ve Allah'a sığınmaları gerektiği vurgulanıyor.

Saîd Havvâ, bazı mutasavvıfların ilhâm konusunda düştükleri hatalara dikkat çekiyor. Bu hatalar arasında Kur'an ve Sünnet'i ihmal etmek, bazı kalpleri masum ve günahsız kabul etmek, ölçüsüz konuşmak ve başkalarını sapıklığa sürüklemek yer

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 169.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 169-170.

alıyor. Saîd Havvâ, bu tür yanlışların tehlikelerine karşı uyarıyor ve sûfileri Hakk'a bağlı kalmaya çağırıyor.¹

Saîd Havvâ, ilhâmı doğru bir şekilde anlamak ve değerlendirmek için helal lokma ve verâ sahibi olmanın önemini de vurguluyor. "Karnına gideni bilen, nefsinde meydana gelen telkini de tanır" sözü, bu konuda önemli bir prensibi ifade ediyor. Helal lokma ve verâ, sâlikin nefsinin tezkiye ve ilhâmı daha iyi algılamasını sağlar.²

Saîd Havvâ'nın ilhâm konusundaki görüşlerini Herevî, Kâşânî ve Kelabâzî gibi önemli sûfî isimlerle karşılaştırıldığında şunlar söylenebilir. Herevî ilhâmı sadece Allah'tan gelen bir bilgi akışı olarak tanımlarken, Kâşânî ve Kelabâzî ilhâmın farklı kaynaklardan gelebileceğini belirtiyor. Saîd Havvâ da bu görüşü benimsiyor ve ilhâmı meleki, nefsi, şeytani ve Rabbani olmak üzere dört kategoriye ayırıyor. Bu kategorileri detaylı bir şekilde açıklaması, ilhâm konusundaki anlayışımızı derinleştiriyor. Kâşânî ve Kelabâzî, ilhâmı ayırt etmenin yollarını "hakikat ilmi", "tevhid", "marifet", "iman" ve "İslâm" gibi kavramlarla ilişkilendiriyor. Saîd Havvâ ise ilhâmı ayırt etmede "kalbi uyanıklık" ve "ilim-zevk dengesi" vurgusu yapıyor. Ayrıca Şeyh Ahmet ez-Zerrûk'un işaretlerine de yer vererek pratik bir rehber sunuyor. Saîd Havvâ, diğer sûfîlerden farklı olarak ilhâmın değerlendirilmesinde Kur'an ve Sünnet'in önemine daha fazla vurgu yapıyor. İlhamın naslarla uyumlu olması gerektiğini ve her ilhâmın sorgulanması gerektiğini belirtiyor. Bu yaklaşımıyla, ilhâm konusunda daha dengeli ve ihtiyatlı bir yol izliyor. Saîd Havvâ, ilhâmın bazı tehlikelerine de dikkat çekiyor. İlhamı körü körüne bağlanmanın, nasları ihmal etmeye ve hatta sapkınlığa yol açabileceğini belirtiyor. Bu noktada sûfileri uyararak ve doğru ilhâmı bulmak için çaba göstermelerini gerektiğini vurguluyor.³

Saîd Havvâ, ilhâm konusuna kapsamlı bir yaklaşım sunarak hem ilhâmın farklı kaynaklarını hem de değerlendirilme ölçütlerini detaylı bir şekilde ele alıyor. Özellikle ilhâmın naslarla uyumlu olması gerektiği ve her ilhâmın sorgulanması gerektiği konusundaki vurgusu, bazı tasavvuf anlayışlarına önemli bir eleştiri getiriyor. Saîd Havvâ'nın ilhâm konusundaki görüşleri, sûfîlerin ilhâmı daha sağlıklı

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 171.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 172.

³ Ebû İsmail el-Herevî, Menâzilu's-Sâirîn, 72; el-Kâşânî, Istılâhâtu's-sûfiyye, 298; Kelabâzî, et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf, 207; Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 167-172.

bir şekilde anlamalarına ve değerlendirmelerine yardımcı olacak önemli bir rehber niteliği taşıyor. Bu rehber, sûfilere ilhâmın potansiyel tehlikelerine karşı uyarırken, aynı zamanda doğru ilhâmı bulmak için gerekli olan çabayı da gösteriyor. Saîd Havvâ'nın ilhâm konusundaki yaklaşımı, denge, ihtiyat ve naslara bağlılık ilkeleri üzerine kurulu. Bu yaklaşım hem geleneksel tasavvuf anlayışını koruyor hem de günümüz tasavvuf anlayışındaki sorunlara çözüm sunuyor.

2.2.1.15. Şeyh

Şeyh kelimesi, Arapça kökenli olup lügat anlamı "yaşlı kimse" demektir. Kişi yaşlanınca tecrübe kazanması ve bilgi sahibi olması hasebiyle "bilge, tecrübeli, önder" gibi anlamındadır. Dolayısıyla "şeyh" kelimesi, sadece yaşlılığı ifade etmekle kalmayıp aynı zamanda kişinin sahip olduğu bilgi, tecrübe ve toplumsal konumunu da vurgulamaktadır. Bu bağlamda, "şeyh" kelimesi, "lider", "üstat", "rehber" gibi kavramlarla da ilişkilendirilmektedir.¹

Tarikatlarda şeyh, insan-ı kâmil olmalı, ilahi vasıfları temsil etmeli ve Hz. Peygamber'in varisi olarak müridlerini Hakk'a yönlendirmelidir.² Başka bir deyişle şeyh, sâliki Hakk'a ulaştıran yol gösteren bir rehberdir. Tıpkı okulda hocanın akıl ile ilgilenmesi gibi, şeyh de kalp ve rûh ile ilgilenir. Bedenin hastalıkları için doktora ihtiyaç duyulması gibi, rûhî hastalıkların tedavisi için de bir mürşide ihtiyaç vardır. Ancak mürşidin, ilahi hidayete sadece bir vesile olduğu unutulmamalı ve ona vesilelikten fazla bir makam vermemelidir.³

Saîd Havvâ'ya göre şeyh, tarikat yolunda, müridleri irşad eden, onlara rehberlik yapan, yol gösteren kimsedir. Saîd Havvâ, ayet ve hadislerden yola çıkarak şeyhin önemini vurguluyor ve bir şeyhte bulunması gereken vasıfları belirtiyor.⁴ Ona göre şeyh, Allah'ın hidayetine vesile olan, peygamberlerin varisi konumunda olan kimsedir. Ancak şeyhin de bir insan olduğunu ve Allah'ın iradesi dışında bir güce sahip olmadığını belirtiyor. Saîd Havvâ, şeyhin "sadık" vasfına sahip olması gerektiğini ve Kur'an'da belirtilen sadıkların vasıflarını taşıması gerektiğini ifade ediyor. Bu vasıflar arasında; iman, yakîn, cihâd, namaz, zekât, takva, sabır, sözünde

¹ el-İsfahânî, el-Müfredât, 469.

² Ali Tenik, Zerrûk el-Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri (Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 96-97.

³ Abdulvahap Yıldız, Meybudî ve Keşfu'l-Esrâr Adlı Tefsirinde Tasavvufî Kültür, (Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 220.

⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kehf Suresi 18/17, Tevbe Suresi 9/113.

durmak, şehâdet vardır. Saîd Havvâ'ya göre, bir şeyh ancak bu vasıfları taşıdığı takdirde irşâd makamına layık olabilir ve müridleri doğru şekilde yönlendirebilir. Aksi takdirde, o kişiye şeyh denilemez ve onunla birlikte olmak doğru olmaz. Saîd Havvâ'ya göre şeyh, "iman" ve "takva" sahibi olan kimsedir. Bu iki temel üzerine kurulu olmayan bir şeylik düşünülemez. Dolayısıyla şeyh de bu vasıflara sahip olmalıdır.¹

Saîd Havvâ'ya göre şeyh, ilim sahibi olmalı, şeyh, sahip olduğu bilgiyi uygun bir şekilde kullanmalı, doğru sözleri seçmeli ve doğru davranışlarda bulunmalıdır. Şeyhin "güzel öğüt"le" nasihat etmesi ve "en güzel şekilde mücadele etmesi" gerektiği vurgulanıyor. Bu, şeyhin insanlarla iletişimde sabırlı, anlayışlı ve etkili bir yol izlemesi gerektiğini gösteriyor. Saîd Havvâ, tüm bu vasıfların "ilim, terbiye, mücadele ve devamlı zikirle" elde edilebileceğini belirtiyor. Yani, bir şeyhin sürekli olarak kendini geliştirmesi, terbiye etmesi, nefesine karşı mücadele etmesi ve Allah'ı zikretmesi gerekmektedir. Saîd Havvâ, şeyh; Resulullah'ın (s.a.v.) varisi olması gerektiği noktasını da vurguluyor. Peygamberin varisi olmak, onun ahlakını, yaşayışını ve tebliğ metodunu örnek almak anlamına gelir.²

Saîd Havvâ'ya göre, şeyhin;

Allah'ın ayetlerini insanlara hatırlatması: Kâinattaki ve tarihteki ilahi işaretleri göstererek insanları Allah'a yöneltmesi gerekmektedir.

Nefs terbiyesi: İnsanların nefislerini terbiye etmelerine yardımcı olmalı, onları kötü ahlaktan ve günahlardan arındırmalıdır.

Kitap ve sünneti öğretmesi: Allah'ın kitabını ve Peygamberimizin sünnetini insanlara öğretmeli, onların bu konularda bilgi sahibi olmalarını sağlamalıdır.

Dini ilimleri öğretmesi: İslâm dini ile ilgili gerekli bilgileri insanlara aktarmalıdır.

Saîd Havvâ, bu görevleri yerine getirebilmek için şeyhin marifet sahibi

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu, 182.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 183.

olması gerektiğini belirtiyor. Kitap, sünnet, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerde eksikliği olan bir kimsenin, insanları doğru şekilde irşad etmesi mümkün değildir. Saîd Havvâ, şeyhin hallerinde de Resulullah'ı (s.a.v.) örnek alması gerektiğini vurguluyor. Hanzala ile ilgili hadisi örnek vererek, Resulullah'ın sohbetinin tesiri olduğunu ve sahabelerin bu sohbetlerde hal olarak yükseldiklerini belirtiyor.¹ Dolayısıyla, şeyhin de müridlerine tesir edebilmesi, onların kalplerini Allah'a yöneltebilmesi ve onlara haller yaşatabilmesi gerekmektedir. Kısaca Saîd Havvâ'ya göre kâmil bir mürşit; veli, mürşid, hâkim, davetçi öğretici, tezkiye edici, müridlerine haller yaşatabilen, onların kalplerini Allah'a bağlayabilen kimse olmalıdır. Bu vasıflar, şeyhin hem ilim sahibi olmasını hem de makam olarak yüksek bir seviyede olmasını gerektirmektedir.²

Saîd Havvâ, "şeyh" ve "şeyhlik" kavramlarını şeyhte bulunması gereken vasıfları, bazı mutasavvıfların sözlerinden ve şarihlerin açıklamalarından faydalanarak detaylandırıyor. Öncelikle şeyhin ilim sahibi olması gerektiği vurgulanıyor. "İlme razı olmamak ayıptır" sözüyle, şeyhin sürekli olarak ilim öğrenmeye ve kendini geliştirmeye devam etmesi gerektiği ifade ediliyor. Şeyhin bilmesi gereken ilimler arasında: Varlık ve yokluk bilgisi, fıkıh bilgisi, mantık bilgisi, fıkıh usulü bilgisi, arap dili bilgisi, kur'an ve sünnet bilgisi, akâid bilgisi, tasavvuf bilgisi, tasavvuf terimleri bilgisi, Allah'ın sıfatları bilgisi, varlık mertebeleri bilgisi, nefis, akıl ve rûh bilgisi, kalbin bilgisi, nasih ve mensuh bilgisi. Saîd Havvâ, tüm bu ilimlerde derinleşmeyen bir kişinin şeyhlik makamına layık olamayacağını belirtiyor. Ona göre, "kâmil irşad makamı" için bu ilimlerin hepsinde uzmanlaşmak gerekmektedir.³

Daha sonra Saîd Havvâ, şeyhin müridlerini tasavvuf yolunda ilerletmekle ilgili görevlerine değiniyor. Şeyhin, müridlerini yolculuklarında doğru bir şekilde yönlendirebilmesi için, bu yolu daha önce kendisinin de geçmiş olması gerektiğini ifade ediyor. Şeyh, bu yolculukta karşılaşılan zorlukları, halleri ve makamları bizzat tecrübe etmiş olmalıdır ki, müridlerine doğru rehberlik edebilsin. Ayrıca, şeyhin müridlerine hal olarak örnek olması gerektiği de vurgulanıyor. "Yolun çukur ve tümseklerinden geçmiş olması" ifadesiyle, şeyhin hayatında zorluklarla karşılaşmış, nefesine karşı mücadele etmiş ve rûhî olarak olgunlaşmış olması gerektiği anlatılıyor. Daha sonra, şeyhin müridlerine karşı alçakgönüllü olması, onların farklı seviyelerde

¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, Sünen-i Tirmizî, ed. Ahmet Şakir (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975), Kiyamet, 59.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 184-185.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 186.

olduğunu anlayışla karşılaması ve her birine uygun bir şekilde yaklaşması gerektiği belirtiliyor. Şeyhin "yağmur bulutu ve rüzgâr gibi yükselmesi" gerektiği ifadesi, onun rûhî olarak sürekli yükselişte olması, bilgi ve irfanının her geçen gün artması gerektiğini vurguluyor. Aynı zamanda, şeyhin "her vadi ve yüksek yerlerden geçmesi" gerektiği belirtiliyor. Bu, onun hayatında hem zorluklarla hem de kolaylıklarla karşılaşması, farklı haller yaşaması ve bu tecrübelerden ders çıkarması anlamına geliyor.¹

Şeyh, müridlerini "korkulan şeylerden" uzaklaştırıp "emin olunan şeylere" yönlendirmelidir. Korkulan şeyler arasında kibir, gurur, dünya sevgisi gibi mânevî tehlikeler yer alırken, emin olunan şeyler ise Allah'ın rızasını kazanmaya yönelik ibadetler, güzel ahlak ve salih kişilerle arkadaşlıktır. Şeyhin, "nehir ve kaynakları tanınması" gerektiği ifadesi, onun hem zâhirî ilimlerde (şeriat) hem de bâtinî ilimlerde (fitrat) derinleşmesi gerektiğini gösteriyor. Şeriat, İslâm'ın dış görünüşü, fitrat ise insanın kalp dünyası ve yaratılışıdır. Şeyh, bu iki kaynaktan da beslenmeli ve müridlerini bunlara göre eğitmelidir.²

"Su olan yerlerde konaklamalıdır" ifadesi, şeyhin makamları bilmesi ve müridlerini bu makamlarda "konaklamaları" için yönlendirmesi gerektiğini anlatıyor. Bu makamlar, yakîn (kesin inanç), vera (haramdan sakınma), zühd (dünyaya karşı ilgisizlik), korku, ümit, tevekkül (Allah'a güvenme), sabır, rıza, teslim olma, murâkabe (nefsini gözleme) ve tezkiye (nefsi arındırma) gibi makamlardır. Şeyhin bu makamlara "suyundan içmiş olması", yani bu halleri bizzat yaşamış ve tecrübe etmiş olması gerekir. Ancak bu şekilde müridlerine doğru rehberlik edebilir. Son olarak, şeyh tüm bu vasıflara sahip olduğunda ve görevlerini layıkıyla yerine getirdiğinde, "kafilenin büyüğü" olarak kabul edilir ve sâlikî Allah'a yöneltme yetkisine sahip olur.³

Saîd Havvâ, şeyhin müridlerine rehberlik yapabilmesi için gerekli olan vasıfları farklı bir boyuta taşıyarak, şeyhin müridlerin kalplerini anlayabilme ve onları hastalıklardan arındırabilme yeteneğine odaklanıyor. Şeyhin, müridlerinin yolculuklarını kalpleriyle gerçekleştirdiklerini vurguluyor ve bu yolculuğun dört merhaleden oluştuğunu belirtiyor:

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 187.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 188.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 189.

Tövbe ve uyanış: Günah ve gafletten tövbe ederek yakaza haline geçmek

Dünyadan hırsından zühd ve âhireti isteme: Dünya hırsından vazgeçerek ahirete yönelmek

Kalbi arındırma: Kalpteki kötü huyları terk edip yerlerine iyi huylar yerleştirmek

Allah'ı müşahade etme: Kâinatı gözlemleyerek Allah'ı daha iyi anlamak ve O'nu "görürcesine" ibadet etmek

Saîd Havvâ, şeyhin bu yolculukta bir "tabip" gibi olduğunu belirtiyor. Tıpkı bir doktorun hastaları iyileştirdiği gibi, şeyh de müridlerinin "hastalıklarını" tedavi eder. Bu nedenle, şeyhin müridlerinin kalplerini iyi tanması gerekir. "Zayıf ve semiz kalbi bilmesi" ifadesiyle, şeyhin müridlerinin mânevî durumlarını, ilim, amel, hal ve yakîn bakımından değerlendirmesi gerektiği anlatılıyor. "Katı ve yumuşak kalbi idrak etmesi" ise, şeyhin müridlerinin kalplerinin ne kadar katı veya yumuşak olduğunu anlaması gerektiğini ifade ediyor. Ayrıca, şeyhin "göz hastalıkları mütehasısı" olması gerektiği de belirtiliyor. Burada "göz", "basiret gözü" anlamında kullanılıyor. Şeyh, müridlerinin görüşlerini geliştirmelerine ve "kalp gözüyle" gerçekleri görebilmelerine yardımcı olmalıdır. Şeyhin, müridlerinin kalplerini "basit ve mürekkep" olarak ayırt edebilmesi gerektiği de belirtiliyor. "Basit kalp", doğal halini koruyan kalp iken, "mürekkep kalp" ise çeşitli etkilerle kirlenmiş ve karışmış kalptir. Şeyh, bu iki kalp türünü tanıyabilmeli ve her birine uygun şekilde yaklaşabilmelidir.¹

Saîd Havvâ, şeyhlik makamını açıklarken şeyhin müridlerine nasıl rehberlik etmesi gerektiği ve müridlerin de şeyhlerini nasıl seçmeleri gerektiği konusunda önemli hususları ortaya koyarken İbn Ata'nın hikmetli sözlerinden hareketle düşüncelerini temellendiriyor. Şu sözler, şeyh-mürîd ilişkisinin özünü vurguluyor:

"Hali ile seni kalkındırmayan, terakkiye sevk etmeyen ve sözü ile Allah'a götürmeyen kimse ile arkadaşlık etme. Aksi halde kötü bir insan olursun."²

Bu ifade, müridlerin sülûkte ilerlemelerine yardımcı olmayan, onları Allah'a

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 189-190.

² Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/57.

yaklaştırmayan şeyhlerden uzak durmaları gerektiğini açıkça ortaya koyuyor. Saîd Havvâ, müridlerin kendilerinden daha "kötü" hâlde olanlarla arkadaşlık etmelerinin bir imtihan olduğunu belirtiyor. Burada "kötü" hâl, hal olarak geride olmak, nefesine yenik düşmek ve Allah'tan uzaklaşmak anlamında kullanılıyor. Şu sözler ise, müridlerin şeyh seçiminde nelere dikkat etmesi gerektiği konusunda önemli bir kılavuz niteliğindedir:

"Nefsinden hoşnut olmayan bir cahille arkadaşlık yapman, nefsinden razı olan bir âlim ile arkadaşlık yapmandan senin için daha hayırlıdır."²

Bu ifade, müridlerin şeyhlerinde "nefs terbiyesi" aramaları gerektiğini vurguluyor. İlim sahibi olsa bile nefesine yenik düşen bir şeyh, müridlerine faydalı olamaz. Aksine, ilim az olsa bile nefesine karşı mücadele eden ve rûhî olarak ilerleme çabasında olan bir şeyh, müridlerine daha faydalı olur. Saîd Havvâ, bazı şeyhlerin her soruya cevap verme, her gördüğünü söyleme ve her bildiğini anlatma eğiliminde olduğunu belirtiyor ve bunun "cehalet" işareti olduğunu söylüyor. Gerçek hikmet sahipleri, sözlerini özenle seçer ve ancak gerektiğinde konuşurlar. Şu sözler ise, şeyhin sözlerinin derinliğe sahip olması gerektiğini vurguluyor.

Ona göre, şeyhin sözleri kalbinden gelen bir nûrla aydınlatılmalıdır. Bu nûr, şeyhin samimiyetinden, Allah'a olan yakınlığından ve kemâlatından kaynaklanır. Saîd Havvâ, bazı şeyhlerin "makam" konusunda fazla konuştuğunu ve bunun "karışık bir durum" yarattığını belirtiyor. Gerçek makam sahipleri, makamlarını gizler ve gösteriştten kaçınırlar.³

Kısaca Saîd Havvâ'ya göre şeyh, tasavvuf yolunda müridlerine rehberlik eden ve onları Allah'a yaklaştıran bir liderdir. Şeyhin, bu görevi layıkıyla yerine getirebilmesi için ilim, ahlak ve tecrübe sahibi olması gerekir. Saîd Havvâ, şeyhin müridlerini doğru şekilde yönlendirebilmesi için onların kalplerini anlayabilmesi, mânevî durumlarını değerlendirebilmesi ve her birine uygun bir şekilde yaklaşabilmesi gerektiğini vurgular. Ayrıca şeyhin, müridlerine sadece bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda hal olarak da örnek olması gerektiğini belirtir. Saîd Havvâ'ya göre ideal şeyh; bilgili, ahlaklı, tecrübeli ve müridlerine yol gösterebilen, onları Allah'a yaklaştıran kimsedir.

² Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/47.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 191.

2.2.1.15.1. Biat

Biat, Arapça "bey" kökünden gelir ve temelde "satmak, satın almak" anlamını taşır. Siyasi bir terim olarak kullanıldığında ise, bir liderin yönetimini kabul etmek, ona bağlılık sözü vermek anlamına gelir. Araplar'da alışverişlerde el sıkışma geleneği, biat törenine de yansımıştır. Halk, el sıkışarak yönetim hakkını lidere devrederken, lider de adaletli bir yönetimle buna karşılık vermeyi taahhüt eder. Dolayısıyla biat, bir nevi karşılıklı anlaşma niteliği taşır.

Tarikatta biat, mürid adayının şeyhe ve onun tâlimatlarına mutlak bir teslimiyetle bağlanma sözüdür. Bu kutsal yolculuğa adım atan sâlik, şeyhinin mânevî rehberliğine gönülden teslim olur ve onun irşadına tâbi olmayı kabul eder. Biat, müridin kalbinin şeyhinin kalbiyle, şeyhinin kalbinin de silsile yoluyla Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) kalbiyle irtibatını simgeler. Bu anlaşma, "mübâyaa", "ahz-ı tarîk", "ahid", "intisap", "intimâ", "telkîn-i zikr", "inâbe", "el almak" ve "ikrar vermek" gibi çeşitli isimlerle de anılır. Kur'an ve Sünnet'te de biatın önemine vurgu yapılmış, Hz. Peygamber'in (s.a.v) çeşitli vesilelerle sahabeden biat alması, tasavvuftaki biat uygulamasına temel teşkil etmiştir.

Saîd Havvâ, biat konusuna farklı bir perspektiften yaklaşarak, günümüzdeki uygulamalarını eleştirel bir gözle değerlendirmiştir. Ona göre, Resulullah (s.a.v.) dönemindeki biat, İslâm'a giriş ve bazı dini vecibeleri yerine getirme gibi çeşitli alanları kapsarken, zamanla sadece siyasi liderlere bağlılık anlamında daralmıştır. Saîd Havvâ, beşinci hicri asırdan itibaren ortaya çıkan ve yaygınlaşan şeyhlere biat etme uygulamasının, siyasi biatten farklı olduğunu ve çoğu zaman bireyleri iki farklı biat arasında bıraktığını belirtir. Ona göre, bu durum İslâm devletinin zayıflaması ve dini hükümlerin uygulanmasında yaşanan aksaklıklarla paralellik göstermektedir. İnsanların hilafet meselesini ve İslâm hükümlerini yeniden tesis etme sorumluluğunu unutmaması, siyasi biat anlayışının ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Saîd Havvâ, bazı mutasavvıfların şeyhe biati siyasi biatle karıştırdığını ve bu nedenle siyasi liderlere karşı sorumluluklarını ihmal ettiklerini ifade eder. Saîd Havvâ, fakihlerin bu konudaki görüşlerine de yer vererek, tasavvufi biatin bağlayıcı olmadığını savunur. Ona göre, bu tür bir biat, belirli bir amel veya şahsa bağlılık sözü vermektense öteye geçmez ve gerektiğinde bozulabilir. Ancak, meşru bir tarikat ve liderlik vasıflarına sahip bir şeyhin varlığı halinde, biat etmek gerekli ve önemlidir.¹

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye,199.

Saîd Havvâ'nın biat konusundaki görüşleri, geleneksel tasavvuf anlayışından farklılaşsa da konuyu derinlemesine analiz etmesi ve eleştirel bir bakış açısı sunması bakımından değerlidir. Özellikle günümüzde siyasi ve dini otoriteye biat kavramının sorgulandığı bir dönemde, Saîd Havvâ'nın düşünceleri, müridlerin kendi konumlarını ve sorumluluklarını daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Saîd Havvâ, günümüzdeki İslâmî çalışmaların ve tarikatların durumunu da değerlendirerek, biat konusundaki görüşlerine de yer veriyor. Ona göre, günümüzde İslâm için çalışanlar farklı kategorilere ayrılıyor: İslâm cemaati olmaya ehil olmayanlar, ehil olmaya çalışanlar ve cemaat şartlarını taşıyanlar. Her bir durumun kendine özgü hükümleri ve bağlayıcılık dereceleri vardır. Saîd Havvâ, şeyhlerin müridlerden aldığı biati "takva için verilen biat" olarak nitelendirir ve bu tür bir biatin, siyasi bir yönü olmadığı ve İslâm cemaatine bağlılığa engel olmadığı sürece sakınca taşımadığını belirtir. Ona göre asıl bağlayıcı olan biat, İslâm cemaatine ve imamına yapılan biattir. Ancak bu biati yapmadan önce, cemaatin ve şeyhin gerekli şartları taşıdığından emin olmak gerekir. Şayet biat ettikten sonra durum beklenildiği gibi çıkmazsa, kişi biatinden vazgeçebilir ve yemin keffareti gerekiyorsa yerine getirir.¹

Saîd Havvâ ayrıca, bazı ameller için yapılan biatlerin de meşru olduğunu ve bu durumda bağlılığın, o ameli yerine getirmekle sınırlı olduğunu ifade eder. Ameli yerine getiremeyen kişi, amelden vazgeçer ve gerekirse keffaret öder. Saîd Havvâ, genel olarak müridleri nezir, yemin, ahit ve biat konularında dikkatli olmaya çağırır. Ancak gerçek bir İslâm cemaati oluştuğunda ve imamı da liderlik vasıflarına sahip olduğunda, İslâmî hareketin yönetimi için biat almanın gerekliliğini savunur. Saîd Havvâ, hilafet tarihinde yaşanan olumsuzluklar ve İslâm ümmetinin erken dönemde bozulmaya başlaması nedeniyle bazı sûfilerin ümitsizliğe kapıldığını da gözlemlemiştir. Ayrıca, dünyadaki güç dengeleri karşısında sahil esaslara dayalı bir hareketin mümkün olabileceğine inanmayanlar olduğunu da belirtir. Bu kişilerin her asırda İslâm'ı hâkim kılmakla mükellef olduğunu ve geçmişin hatalarından sorumlu olmadıklarını hatırlatır.

Saîd Havvâ, yaşanan bozuklukların ders alınması gereken tecrübeler olduğunu ve doğru yolda yüründüğü takdirde Müslümanların bugünkü durumunu değiştirmenin zor olmadığını ifade eder. Allah'ın vaadine güvenerek ve sahil bir başlangıç noktasıyla yola çıkmanın önemini vurgular ve her dönemde İslâm ümmeti içinde yenileme hareketinin gerekliliğini ve bunun dünya ve ahirette sayısız faydalar

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 200.

sağlayacağını belirtir. Saîd Havvâ'nın biat konusundaki detaylı analizi ve farklı bakış açısı, müridlerin, şeyhlerin ve cemaatlerin bu önemli konuyu daha iyi anlamalarına ve uygulamalarını gözden geçirmelerine yardımcı olabilir.¹

Neticede Saîd Havvâ'nın biat konusunda düşünceleri esas alındığında şu çıkarım ve tespitlerde bulunabilir. Biat kavramı, sözlük anlamıyla bir anlaşma ve bağlılık ifadesi olsa da tarihsel ve toplumsal bağlamda farklı anlamlar kazanmıştır. Siyasi liderlere yapılan biat, yönetilenlerin yönetene verdiği bir itaat sözü iken, tasavvufta biat, müridin şeyhe karşı mânevî bir teslimiyetini ifade eder. Saîd Havvâ, biat konusuna eleştirel bir yaklaşım getirerek, özellikle tasavvuftaki biat uygulamasının zamanla asli anlamından uzaklaştığını ve bazı sorunlara yol açtığını savunmaktadır. Ona göre, siyasi biat ile tasavvufi biat birbirine karıştırılmamalı ve müridler, şeyhlere olan bağlılıklarının siyasi liderlere karşı sorumluluklarını gölgelemesine izin vermemelidir. Saîd Havvâ'nın görüşleri, geleneksel tasavvuf anlayışını sorgulayan ve günümüzdeki biat uygulamalarını değerlendiren önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Özellikle İslâm toplumlarında siyasi ve dini otoriteye biat kavramının sorgulandığı bir dönemde, Saîd Havvâ'nın düşünceleri, müridlerin, şeyhlerin ve cemaatlerin kendi konularını ve sorumluluklarını daha iyi anlamalarına yardımcı olabilir. Biat tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanmış ve uygulanmıştır. Saîd Havvâ'nın biat konusundaki eleştirel yaklaşımı, geleneksel tasavvuf anlayışından farklı olarak ele alır ve günümüzdeki uygulamaların gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Biat, her şeyden önce bilinçli bir tercih ve sorumluluk anlayışı içinde yapılmalıdır. Müridler, müşidlerine olan bağlılıklarının, siyasi ve toplumsal sorumluluklarını ihmal etmelerine neden olmamasına dikkat etmelidirler. Bu tespitler ışığında, biat konusunun daha derinlemesine incelenmesi ve farklı bakış açılarının dikkate alınması, sağlıklı bir ahlakî ve toplumsal yapı oluşturulması açısından önem taşımaktadır.

2.2.1.16. Müşidin Karşılaştığı Bazı Problemler ve Çözüm Önerileri

Saîd Havvâ, şeyhlik konusundaki açıklamalarının ardından, kendi dönemindeki şeyhlik müessesesinin karşı karşıya olduğu sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik sorular sorarak ve bu soruları cevaplandırarak konuyu daha da derinleştiriyor. Saîd Havvâ, Müslümanlarının yaşadığı sorunlar ve şeyhlerin bu sorunlar karşısındaki rolü üzerine odaklanarak şu soruları gündeme getiriyor:

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 201.

Müridlerin rûhi ve ilmi terbiyesinde şeyhin rolü nedir? Özellikle dinden dönme ve küfrün yaygın olduğu günümüzde şeyhler, müridlerini nasıl eğitmeli ve onlara nasıl rehberlik etmelidir?

Müslümanların devletsiz olduğu bir dönemde şeyhlerin görevi nedir? Siyasi bir otoritenin olmadığı bir ortamda şeyhler, Müslümanların birlik ve beraberliğini nasıl sağlayabilir?

Müslümanların tek bir saf, tek bir güç ve tek bir cemaat olmaları için şeyhler nasıl bir rol oynamalıdır? Şeyhler, Müslümanlar arasında nasıl bir bağ kurabilir ve onları nasıl bir araya getirebilir?

Bu sorulara cevap olarak Saîd Havvâ, "hasta ümmetin sıhhate kavuşması" için üç temel hususa dikkat çekiyor:

İltizam: İslam'a tam teslimiyet ve bağlılık

Hasais: İslam ümmetinin karakteristik özellikleri ve değerleri

Kültür: İslami bilgi ve bilinç

Saîd Havvâ'ya göre, her dönemde "sıhhate giden yol", İslam ümmetine örnek olacak "müceddid" ve "kâmil varisler" sayesinde açılır. Saîd Havvâ, müceddid ve kâmil varislerin "kâmil" kişiyi yetiştirmek için çalışmalarını gerektiğini belirtiyor. Bu kapsamda, "şeyh" veya "kâmil varis" yerine "naib" kelimesini de kullanıyor ve bu kişilerin ümmetin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde eğitilmiş olmaları gerektiğini vurguluyor.¹

Günümüzde Sûfînin yetişmesi için üç "daireye" ihtiyaç olduğunu belirtiyor:

İlim: İslami bilgi ve bilinç

Ahlak: İslam'ın temel ahlaki değerleri

İslam Cemaatine Bağlılık: Müslümanların birlik ve beraberliği

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 193.

Saîd Havvâ'ya göre, bu üç daireden birinin veya daha fazlasının eksik olması, Sûfînin rûhî olarak zayıflamasına ve çeşitli sorunlar yaşamasına neden oluyor. Saîd Havvâ, bazı şeyhlerin müridlerini yetiştirmeye çalışırken fıkıh, akaid ve İslami kültür gibi önemli konuları ihmal ettiklerini belirtiyor. Ayrıca, bazı şeyhlerin İslam cemaatinin önemini kavrayamadıklarını ve müridlerini bu konuda eğitmediklerini de söylüyor. Saîd Havvâ, şeyhlerin bu eksiklikleri gidermeleri ve müridlerini hem ilmi hem de rûhî olarak yetiştirmeleri gerektiğini vurguluyor. Her şeyhin farklı kabiliyetlere sahip olduğunu kabul etmekle birlikte, tüm şeyhlerin belirli bir "asgari sınırı" aşmaları gerektiğini de belirtiyor. Son olarak, Saîd Havvâ "icazet" sisteminin önemine değinerek, bu sistemin günümüzde de uygulanması gerektiğini savunuyor. Saîd Havvâ, icazet sisteminin hem ilim hem de terbiye açısından önemli olduğunu ve bu sistemin uygulanmasıyla şeyhlik makamının daha güçleneceğini düşünüyor. Saîd Havvâ'nın bu sorular ve cevaplar eşliğinde yaptığı değerlendirmeler, şeyhlik müessesesinin günümüzdeki durumunu anlamak ve geleceğe yönelik çözümler üretmek açısından önemli ipuçları sunuyor.¹

Saîd Havvâ, şeyhlik konusundaki sorunlara devam ederek, müridlerin şeyhlere karşı nasıl bir tavır takınmaları gerektiği ve şeyhlik müessesesinin faydaları üzerine önemli açıklamalarda bulunuyor. Saîd Havvâ, müridleri sıradan yani belirtilen vasıflara sahip olamayan bir şeyhe "kayıtsız şartsız bağlanmaktan" sakındırıyor ve şu iki önemli noktayı vurguluyor:

Mutlak bağlılık, Müslüman cemaate ve onun liderlerine olmalıdır. Şeyhler, Müslüman cemaatin bir parçası olmalı ve cemaatin liderlerine itaat etmelidir.

Mürid hayırlı olanı nerede bulursa almalı ve her bilgiyi ilmin ışığında değerlendirmelidir. Müridler, şeyhlerinin sözlerini sorgulamalı ve doğru bilgiye ulaşmak için çaba göstermelidir.

Saîd Havvâ, İmam Suyuti'nin şu sözünü aktararak kâmil mürşidin olmadığı dönemlerde müridlerin tek bir şeyhe bağlı kalmaması gerektiğini belirtiyor:

"İnsanlar bir şeyhe bağlılık sözü veriyor, sonra bir başkasına bağlılık sözü veriyor. Bu iki sözden hangisi kendini bağımlı kılacaktır? Hayır ne bu ne de öteki sözü bağımlı kalmaz. Bu bağlanmaların hiçbir aslı yoktur."

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 194-195.

Saîd Havvâ'ya göre, müridlerin asıl bağlılığı müslüman cemaate ve onun liderlerine olmalıdır. Kâmil bir mürşidin olmadığı durumlarda, ilim öğrenmenin ve Peygamberimize (s.a.v.) salat ve selam getirmenin yeterli olduğunu belirtiyor. Çünkü Allah, Peygamberimize salat ve selam getirene kendisinin de salat ve selam getireceğini vaat etmiştir.¹ Saîd Havvâ, kâmil bir mürşit ve İslam cemaati dışında başka kişilere veya gruplara mutlak bağlılık göstermenin "iki büyük hata" olduğunu vurguluyor. Müslümanların "kör taassuptan" vazgeçmeleri ve İslam cemaatine bağlı kalmaları gerektiğini ifade ediyor.²

Saîd Havvâ, "Şeyhi olmayanın şeyhi şeytandır" sözünü değerlendirerek, bu sözün sadece "kendi kendine şer'i ilimleri öğrenmeye gücü yetmeyen cahil bir insan" için geçerli olduğunu belirtiyor. İlim sahibi olan ve ehliinden ilim alan kişiler için bu sözün doğru olmadığını söylüyor. "Mutasavvıf bir şeyhin yoluna girmeden Allah'a ulaşmanın mümkün olmadığı" iddiasının da yanlış olduğunu belirterek, mârifetullah kapısının herkese açık olduğunu vurguluyor.³

Saîd Havvâ, şeyhlik müessesesinin faydalarını şu şekilde sıralıyor:

Şeyh, müridin yolculuğunu kısaltır. Ona doğru yolu gösterir ve hatalardan korur.

Şeyh, müridin rûhî olarak gelişmesine yardımcı olur. Ona ilim öğretir, ahlakını güzelleştirir ve nefsinin terbiye etmesini sağlar.

Şeyh, müride örnek olur. Mürid, şeyhinin ahlakını, davranışlarını ve hallerini örnek alarak kendini geliştirir.

Şeyh, müridi gurur, kibir ve bencillik gibi kötü huylardan korur. Ona tevazu, saygı ve fedakârlık gibi erdemleri öğretir.

Şeyh, müridin yolculuğunda karşılaşılabileceği zorlukları aşmasına yardımcı olur. Ona destek olur, motive eder ve doğru yolda ilerlemesini sağlar.

Şeyh, müridin dünya ve ahiret saadetine kavuşmasına vesile olur. Ona

¹ Ahzâb Suresi 33/43.

² Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 195-196.

³ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 196.

Allah'a yaklaşmayı ve O'nun rızasını kazanmayı öğretir.

Şeyhin etrafında toplanmak, ilim ve zikir meclislerine katılmak ve mânevî bir ortamda bulunmak, müridlere birçok fayda sağlar.

Saîd Havvâ, şeyhlik müessesesinin önemini ve faydalarını anlatırken, müridlerin de şeyhlerini seçerken dikkatli olmaları ve onlara körü körüne bağlanmamaları gerektiğini vurguluyor. Ona göre, şeyhler Müslüman cemaatin bir parçası olmalı ve müridlerini de cemaate bağlılığa teşvik etmelidir.¹

Kısaca Saîd Havvâ, şeyhlik müessesesinin günümüzdeki sorunlarına ve çözüm önerilerine odaklanarak önemli tespitlerde bulunuyor. Ona göre günümüzde şeyhlerin en önemli görevleri, müridlerini dinden dönme ve küfür gibi tehlikelere karşı korumak, devletsiz bir ortamda Müslümanların birlik ve beraberliğini sağlamak ve onları tek bir safta birleştirmektir. Saîd Havvâ, bu sorunların üstesinden gelmek için İslam'a tam teslimiyet, İslam ümmetinin karakteristik özelliklerine sahip çıkma ve İslami bilgi ve bilincin yaygınlaştırılmasının önemini vurguluyor. Günümüzde "kâmil mürid" yetiştirmek için şeyhlerin ilim, ahlak ve İslam cemaatine bağlılık dairelerini tamamlamaları gerektiğini belirtiyor. Ayrıca, şeyhlerin müridlerini yetiştirirken fıkıh, akaid ve İslami kültür gibi temel konuları ihmal etmemeleri ve İslam cemaatinin önemini vurgulamaları gerektiğini ifade ediyor. Saîd Havvâ, müridlerin de şeyhlere karşı dengeli bir tavır takınmaları gerektiğini, kâmil mürşidin olmadığı dönemlerde körü körüne bağlanmaktan kaçınarak her bilgiyi ilmin ışığında değerlendirmeleri gerektiğini söylüyor. Ona göre asıl bağlılık Müslüman cemaate ve onun liderlerine olmalıdır. Sonuç olarak Saîd Havvâ, şeyhlik müessesesinin önemini ve faydalarını kabul etmekle birlikte, bu müessesenin günümüzdeki sorunlarının farkında olduğunu ve bu sorunların üstesinden gelmek için hem şeyhlere hem de müridlere önemli görevler düştüğünü belirtiyor.

2.2.1.17. Mürşidin Bazı Âdâpları

Seyr u sülûk yolunda, müridin terbiyesinde mürşidin rolü ve sorumluluğu büyüktür. Şeyh, müridin kalbine ulaşmak, yeteneklerini ortaya çıkarmak ve engelleri aşmasına yardımcı olmak için büyük bir özen ve dikkat göstermelidir. Saîd Havvâ'da, Sûfilerin adapları konusunda önemli noktalara değinerek, şeyhlerin ve

¹ Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 197-199.

mürebberlerin müridlere yaklaşımında nelere dikkat etmeleri gerektiğini vurgular.

Saîd Havvâ'ya göre, müridlerin kalplerine ulaşmanın yolu, öncelikle iyilik, yakınlık ve yumuşaklıktan geçer. Mürşid, müridlerine karşı sert ve mesafeli bir tavır takınmak yerine, onları anlayışla karşılamalı, onlara sevgi ve şefkatle yaklaşmalıdır. Aksi takdirde, müridler şeyhlerinden uzaklaşabilir ve terbiyelerinde aksaklıklar yaşanabilir. Saîd Havvâ, bu konuda Cüneyd-i Bağdâdî ve Gazâlî gibi büyük âlimlerin görüşlerine de yer vererek, konunun önemini vurgular. Cüneyd-i Bağdâdî, müridlere ilimle değil, hilm yaklaşılması gerektiğini söylerken, İmam Gazâlî de sülûkunu tamamlayan sûfînin, yeni başlayan müride en yumuşak davranan kişi olduğunu ifade eder. Saîd Havvâ, şeyhlerin, müridleri hayırda ilerletmenin önemini vurguluyor. Ona göre, şeyhler, mürebberler ve davetçiler, müridlerini benlik olarak sürekli terakkî içinde olmalıdırlar. Çünkü en küçük bir adım bile, müridi Allah'a yaklaştırır ve daha yüksek makamlara ulaşmasına vesile olabilir. Saîd Havvâ, bu düşüncesini "Şüphesiz Allah, kendisine bir karış yaklaşına, bir kulaç yaklaşır"² hadisiyle destekleyerek, müridleri hayra yönlendirmenin, onları Allah'ın kapısına doğru götürmek anlamına geldiğini ifade eder. Bu nedenle, terbiye ve davet işleriyle uğraşanların, müridleri daha iyiye ve güzele yönlendirmek için sürekli gayret göstermeleri ve bu konuda hassas davranmaları gerekir.³

Saîd Havvâ, şeyhlerin adabları arasında "her konuşanı dikkatlice dinlemek" ve "doğru söyleyeni, söylemeyenden ayırt etmek" gibi önemli hususlara da değinir. Bu noktada, Kur'an-ı Kerim'den ayetler örnek vererek, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) her konuşanı dinlediğini ve müminlere karşı nasıl bir tavır sergilediğini hatırlatır. Ayrıca, şeyhlerin müridlerine güçlerinin yetmeyeceği sorumluluklar yüklememeleri ve zorluklar karşısında kolay olanı tercih etmeleri gerektiğini de belirtir. Bu, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) sünnetiyle de örtüşen bir davranıştır.

Saîd Havvâ, şeyhlerin en temel görevlerinden birinin de "tezkiye" olduğunu vurgular. Tezkiye, kalbi kötü hallerden arındırıp iyi ve güzel hasletlerle süslemek anlamına gelir. Saîd Havvâ, tezkiye konusunda iki farklı yol olduğunu belirtir: Birincisi, kötü ahlakları teker teker terk edip iyi ahlaklarla süslenerek kemâle ulaşmak. İkincisi ise, tüm kötü ahlakların kökünü bir kerede kazıyıp, iyi ahlakların

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî Buhari, el-Camiü'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar min Umuri Rasulillah (s.a.v.) ve Sünenihi ve Eyyamihi, ed. Mustafa Dib Buğa (Beyrut: Daru ibn kesir, 1987), Bab-ı Tevhid, (No 50).

³ Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 213.

kaynağı olan temel bir düzeye ulaşmak. Her iki yol da müridin kemâle ermesine yardımcı olur.

Saîd Havvâ, Sûfilerin adapları konusundaki açıklamalarına devam ederek, şeyhin müridin rûhî gelişimindeki kritik rolünü derinleştiriyor. Şeyhin, müridi kötü vasıflardan tezkiye edip, onu ilahî sıfatlarla muttasıf kılarak gerçek kulluğa ulaştırması gerektiğini vurguluyor. Bu süreçte müridin samimiyeti ve teslimiyeti ise olmazsa olmaz bir şarttır. Saîd Havvâ, konuyu Makedonyalı İskender'in düğümlü ipi kılıcıyla çözmesi örneğiyle açıklıyor. Kâmil bir şeyh de tıpkı İskender gibi, müridinin düğümlerini çözerek onu özgürlüğe kavuşturmalıdır. Bu özgürlük, nefsin tüm eksikliklerden arınıp kemâle ermesiyle mümkündür.

Saîd Havvâ, nefsin en kötü sıfatının "kendini beğenme" ve "nefsinden razı olma" olduğunu belirterek, tüm kötülüklerin kaynağının bu olduğunu ifade eder. Bu tür kalp hastalıklardan arınmayan müridin, hakikatleri görmesi ve terakkî etmesi mümkün değildir. Aksine, haset, kin, düşmanlık gibi kötü ahlak hasletleri onda birikir ve onu Allah'tan uzaklaştırır. Saîd Havvâ, bu noktada "Yeryüzünde haksız yere büyüklenenleri âyetlerimden uzaklaştıracağım" ayetini hatırlatarak, müridin kendini beğenmişlikten arınmasının önemini vurgular. Şeyhin görevi, müridi bu tür engellerden kurtararak, ona Allah'a yönelmeyi ve O'nun rızasını kazanmayı öğretmektir.¹

Saîd Havvâ, müridin kemâle ulaşması için samimiyetin yanı sıra, ilim, şuur ve ameli bir arada bulundurması gerektiğini de belirtir. Allah'ı tanıma ve hakikat ilmine sahip olmak yeterli değildir; bu ilim, kalpte hissedilir bir hale gelmeli ve amele dönüşmelidir. Saîd Havvâ, ilim ile şuur arasında fark olduğunu ve mürebbilerin, müridleri Allah'ı bilmekten O'nu hissetmeye yönlendirmeleri gerektiğini ifade eder. "... ve bilin ki, Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer..." ayetiyle de bu düşüncesini destekler. Daha sonra Saîd Havvâ, Allah'ı "işitici, görücü ve güç yetirici" olarak tanımanın farz olduğunu, ancak bunun ötesinde, O'nun her an bizi görüp duyduğunu, kalbimizden geçenleri bildiğini ve tüm fiillerimizi yaratanın O olduğunu hissetmenin gerçek mârifetullah olduğunu vurgular.²

Saîd Havvâ'ya göre şeyhin öncelikli görevi, müridin kalbindeki hisleri uyandırmak ve onu sürekli daha yüksek hallere yönlendirmektir. Bu, ancak sahih bir

¹ Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 214.

² Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 214.

eğitim ve terbiye ile mümkündür. Müridin Allah'a itaati, O'nu tanıma seviyesiyle doğru orantılıdır. Tevekkülü, her şeyi Allah'ın yarattığı bilinciyle; ihlası ve samimiyeti, Allah'tan başka her şeyin fani olduğunu idrak etmesiyle; Allah'a karşı korkusu, O'nun azametini kavramasıyla; itaati ise, O'nun lütuf ve ihsanını hissetmesiyle artar. Şeyh, tüm bu basamaklarda müridine rehberlik etmeli ve onu yüceltmelidir.

Saîd Havvâ, terbiyenin ve nefsin tezkiye edilmesinin, düzenli bir çaba, sürekli müzakere ve şeyhte ilhama dayalı hikmet gerektirdiğini belirtir. Müridin yolculuğunda iniş çıkışlar yaşayabileceğini, şehvetlerin etkisiyle zorlanabileceğini ifade eder. Bu nedenle, sûfîlerin bir araya gelerek birbirlerinin hallerinden istifade etmeleri, kalplerini rabbani coşkuyla doldurmaları için toplu zikir ve sohbetlerin önemini vurgular. Saîd Havvâ, makamlarda ilerleme için belirli bir zikir veya yol olup olmadığı sorusuna da değinir. Resulullah (s.a.v.) ve sahabe döneminde herkes için belirli bir vird olmadığını, her tarikatın farklı virdler uygulamasına rağmen asıl önemli olanın şeyhin hikmetine ve müridin haline uygun zikri seçmek olduğunu belirtir. Her zikrin nefiste farklı etkileri olduğunu ve şeyhin bu etkileri bilerek müridlerine uygun olanı vermesi gerektiğini ifade eder.²

Saîd Havvâ, şeyhin görevlerinin sadece terbiye ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda müridi ümmetin bir parçası olarak yetiştirmek ve İslami hedefler doğrultusunda onu harekete geçirmek olduğunu da vurgular. Şeyh, bu yolda karşılaşılan zorluklara göğüs germeli ve müridine örnek olmalıdır. Son olarak Saîd Havvâ, şeyhin tüm bu görevleri yerine getirebilmesi için müridin de samimi ve edepli olması gerektiğini, şeyhin nasihatlerine açık olması ve ona hürmet göstermesi gerektiğini belirtir.³

Saîd Havvâ, şeyhin rolünü sadece rehberlikle sınırlamayıp, müridin ahlaki gelişimini, toplumsal sorumluluklarını ve İslami hedefler doğrultusunda harekete geçmesini de kapsayacak şekilde genişletiyor. Bu görüşlerine baktığımızda şu çıkarımlarda bulunabiliriz. 1- Şeyh: Müridin sadece ilmi gelişiminden değil, aynı zamanda ahlaki olgunlaşmasından, sosyal hayata katılımından ve İslami davaya hizmet etmesinden de sorumludur. 2-Mürüt: Pasif bir alıcı değil, kendi gelişiminde aktif rol oynayan, sorumluluk alan ve gayret gösteren bir taliptir. 3- Kemâle ulaşmak

² Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 215.

³ Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 216.

için ilim, şuur ve amel bir arada olmalıdır. Şeyh, müridin bu üç unsuru dengeli bir şekilde geliştirmesine yardımcı olmalıdır. 4- Tarikat bilinci: Toplu zikirler ve sohbetler, müridin gelişimine katkıda bulunur ve topluluk bilincini güçlendirir. 5-Şeyh: Müridin haline ve ihtiyacına göre zikir ve yöntem belirlemelidir. Herkese aynı reçete uygulamaz. 6- Hem şeyhin hem de müridin samimiyet, edep ve karşılıklı saygı çerçevesinde hareket etmesi esastır.¹

2.2.1.18. Hakka Vuslatta Mürîdin Bazı Âdâpları

Tasavvuf, İslam'ın özüne vakıf olmayı ve Allah'a yakınlaşmayı hedefleyen bir yol dur. Bu yolda ilerleyen sâlik, Hakk'a vuslat amacıyla nefsini terbiye eder, kalplerini arındırır ve rûhî olarak olgunlaşır. Bu süreçte, âdâb, yani manevi kurallar ve prensipler, büyük önem taşır. Zira âdâba uymak, sâliki doğru yolda tutar, sapmalardan korur ve terakkî etmesini sağlar.

Burada, İbn Ata'nın "Kalbin ölümü..." ile başlayan hikmetli sözü ve Saîd Havvâ'nın bu söze getirdiği şerh, Hakk'a vuslat yolcusunun âdâbı bağlamında incelenecektir. İbn Ata'nın hikmetli ifadeleri, Saîd Havvâ tarafından detaylı bir şekilde açıklanmakta ve sâlikin yolculuğunda dikkat etmesi gereken hususlar vurgulanmaktadır.

İbn Ata, "Kalbin ölümü, elinden kaçan fırsatlara karşı gam çekmemek ve işlediğin kusurlardan dolayı nedamet duymamaktır. Sakın işlediğin günahı, Hakk Teâlâ hakkındaki hüsn-ü zannından alıkoyacak kadar büyük görme. Zira Rabbini tanıyan ârif, O'nun engin keremi yanında işlediği günahı bir zerre gibi görür. Adalet tecelli ettiğinde hiçbir günah küçük değildir, fazl tecelli ettiğinde ise hiçbir günah büyük değildir. Ey yolcu! Kalbin için, şahitliğinin senden gizlendiği ve varlığını önemsemediğin amelden daha ümit verici bir amel yoktur. Hakk'a vuslat yolunda ihlas ile yürü, gösterişten uzak dur." sözleriyle, sâliki gaflet uykusundan uyandırır ve Hakk'a yürüyüşünde dikkat etmesi gereken temel hususları özetler.²

Saîd Havvâ, bu sözleri derinlemesine inceleyerek, vuslat yolcusunun âdâbını dört temel esasa dayandırır:

¹ Saîd Havvâ, Terbiyetünâ er-rûhiyye, 213-216.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn, 370.

1-İbn Ata, hikmetli sözlerinde, "Kalbin ölümü, elinden kaçan fırsatlara karşı gam çekmemek ve işlediğin kusurlardan dolayı nedamet duymamaktır."¹ diyerek, sâlik gâflet uykusundan uyandırır. Geçmişte işlenen günahlar ve yapılan hatalar, kalpte bir yük oluşturur ve sâlik Hakk'tan uzaklaştırır. Tövbe ise bu yükü hafifleten, kalbi arındıran ve sâlik Hakk'a yaklaştıran bir anahtardır. Said Havva, İbn Ata'nın bu sözlerini şerh ederken, tövbenin önemini ve gerekliliğini vurgular. Sâlik, geçmişte işlediği günahlar ve kaçırdığı fırsatlar için samimi bir şekilde tövbe etmeli, Hakk'ın rahmetine sığınmalıdır. Tövbe, sadece bir defaya mahsus bir amel değil, sürekli bir hal olmalıdır. Zira insan, nefsinin ve şeytanın vesveselerine maruz kalarak sürekli hata yapma potansiyeli taşır. Bu nedenle sâlik, her an tövbe halinde olmalı, Hakk'ın affediciliğine sığınmalıdır.²

Tövbe menziline dururken, şu hususları daima hatırd tutmalıyız:

- Samimiyet: Tövbe, samimi bir kalple yapılmalıdır. Gösterişten ve riya dan uzak olmalıdır. Sâlik, gerçekten pişmanlık duymalı ve bir daha günah işlememeye azmetmelidir.

- Israr: Tövbe, bir defaya mahsus bir amel değil, sürekli bir hal olmalıdır. Sâlik, hata yaptıkça tövbe etmeli, Hakk'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir.

- İstiğfar: Tövbe etmenin yanı sıra, sâlik sürekli istiğfar etmelidir. İstiğfar, Allah'tan af dilemek ve O'nun bağışlamasını talep etmektir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) gibi günahsız bir insan bile sürekli istiğfar halinde iken, bizim gibi hatalarla dolu olanların istiğfara ne kadar muhtaç olduğu aşikârdır.

Tövbe menziline bu inceliklere dikkat ederek yolumuza devam edersek, Hakk'a vuslat yolculuğumuzda daha sağlam adımlar atabiliriz. Unutmayalım ki, tövbe kapısı her zaman açıktır ve Hakk Teâlâ, tövbe edenleri sever ve onları affeder.³

2- Said Havva, İbn Ata'nın "Sakın işlediğin günahı, Hakk Teâlâ hakkındaki hüsn-ü zannından alıkoyacak kadar büyük görme." sözünü açıklar ve Allah'a güzel zan beslemenin önemini vurgular. Hakk'a vuslat yolunda ilerleyen sâlik, her zaman

¹ Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/61.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 371.

³ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 372.

Allah'a güzel zan beslemeli, O'nun rahmetinden ümidini kesmemeli ve O'nun engin keremine güvenmelidir. Allah'a güzel zan beslemek, sâlikin kalbine huzur ve güven verir. Sâlik, Allah'ın kendisini gördüğünü, dualarını işittiğini ve kendisine yardım edeceğini bilir. Bu bilinç, sâlikî güçlendirir ve manevî yolculuğunda ilerlemesini sağlar. Allah'a güzel zan beslemek, sâlikin günahlarından dolayı yeise kapılmasını da engeller. Sâlik, günah işlediğinde hemen tövbe eder ve Allah'ın affına sığınır. Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiğini bilir ve O'nun kendisini affedeceğine inanır. Bu inanç, sâlikî tövbeye ve iyi amellere yöneltir. Allah'a güzel zan beslemek, sâlikin ibadetlerini daha içtenlikle yapmasını sağlar. Sâlik, ibadetlerini Allah'ın rızasını kazanmak için yapar ve O'nun kendisini gördüğünü bilir. Bu bilinç, sâlikin ibadetlerine daha çok önem vermesini ve onları daha bir şevkle yerine getirmesini sağlar.¹

Allah'a güzel zan beslemek menziline şu hususlara dikkat edilmeli: Rahmetin enginliğine inanmak: Allah'ın rahmeti gazabını geçmiştir. O, affedicidir, merhametlidir. Sâlik, bu gerçeği daima hatırlamalı ve Allah'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir. Duaya devam etmek: Sâlik, her zaman Allah'a dua etmeli ve O'ndan yardım dilemelidir. Duada ısrarcı olmalı ve Allah'ın dualarını kabul edeceğine inanmalıdır. İbadetleri içtenlikle yapmak: Sâlik, ibadetlerini Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalı ve O'nun kendisini gördüğünü bilmelidir. İbadetlerini gösterişten ve riya dan uzak bir şekilde yerine getirmelidir. Allah'a güzel zan beslemek menziline bu inceliklere dikkat ederek yoluna devam ederse, Hakk'a vuslat yolculuğumuzda daha güçlü bir imanla ilerleyebilir. Unutulmamalıdır ki, Allah kulun zannı üzeredir. O halde her zaman Allah'a güzel zan beslenmeli ve O'nun rahmetinden ümidini kesmemeli.²

3- Said Havva, İbn Ata'nın "Adalet tecelli ettiğinde hiçbir günah küçük değildir, fazl tecelli ettiğinde ise hiçbir günah büyük değildir."³sözünü açıklayarak, sâlikin küçük büyük hiçbir günahı hafife almaması gerektiğini vurgular. Zira her günah, kalpte bir kara leke bırakır ve sâlikî Hakk'tan uzaklaştırır. Günahlar, sâlikin yolculuğunda dikenler gibidir. Küçük günahlar da tıpkı büyük günahlar gibi, sâlikin ayağına batar ve onu yaralar.⁴

¹ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 372.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 373.

³ Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 1/64.

⁴ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 374.

Küçük günahları önemsememek, büyük bir hatadır. Zira küçük günahlar, zamanla birikir ve büyük günahlara dönüşebilir. Küçük günahları önemsemeyen sâlik, zamanla günahlara karşı duyarsızlaşır ve Hak'tan uzaklaşır. Bu nedenle sâlik, küçük günahlardan da tövbe etmeli ve Hakk'ın affına sığınmalıdır. Bazı sâlikler, büyük günahlardan sakınırken küçük günahları önemsemezler. Bu da büyük bir hatadır. Zira küçük günahlar da tıpkı büyük günahlar gibi, sâlikin Hakk'a vuslat yolculuğunu engeller. Sâlik, her günahın Hakk'ın gazabına sebep olabileceğini bilmeli ve küçük büyük her günahdan sakınmalıdır.

Günahları önemsemek menziline şu hususlara dikkat etmeliyiz:

- Günahların zararlarını bilmek: Her günah, kalbe zulmet getirir ve sâliki Hakk'tan uzaklaştırır. Sâlik, bu gerçeği daima hatırlamalı ve günahlardan sakınmalıdır.

- Küçük günahları da önemsemek: Küçük günahlar, zamanla birikerek büyük günahlara dönüşebilir. Sâlik, küçük günahları da önemsemeli ve onlardan kaçınmalıdır.

- Günahlara karşı hassas olmak: Sâlik, günah işlediğinde hemen tövbe etmeli ve Hakk'ın affına sığınmalıdır. Günahlarından dolayı yeise kapılmamalı ve Hakk'ın rahmetinden ümidini kesmemelidir.

Günahları önemsemek menziline bu inceliklere dikkat ederek yolumuza devam edersek, Hakk'a vuslat yolculuğumuzda daha temkinli ve uyanık bir şekilde ilerleyebiliriz. Unutmayalım ki, şeytan sürekli bizleri günahlara sürüklemek için pusuda beklemektedir. Bu nedenle daima dikkatli olmalı ve günahlardan sakınmalıyız.¹

4- Said Havva, İbn Ata'nın "Ey yolcu! Kalbin için, şahitliğinin senden gizlendiği ve varlığını önemsemediğin amelden daha ümit verici bir amel yoktur. Hakk'a vuslat yolunda ihlas ile yürü, gösterişten uzak dur." sözlerini açıklayarak, sâlikin yaptığı amellere takılıp kalmaması, amellerini görmemesi ve onlarla övünmemesi gerektiğini vurgular. Amelini görmemek, sâlikin Hakk'a vuslat yolunda ilerlemesi için önemli bir adımdır.²

¹ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 375.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 376.

Amellere takılıp kalmak, sâlikin kalbine kibir ve gurur sokar. Sâlik, yaptığı amellerle övünmeye başlar ve kendini diğer insanlardan üstün görür. Bu durum, sâlikin manevi olarak gerilemesine ve Hak'tan uzaklaşmasına sebep olur. Bu nedenle sâlik, amellerini görmemeli ve onlarla övünmemelidir. Amelini görmemek, sâlikin amellerini ihlasla yapmasını sağlar. Sâlik, amellerini sadece Allah rızası için yapar ve hiçbir karşılık beklemez. Amelini görmeyen sâlik, amellerinin kabul edilip edilmeyeceğini düşünmez. O, sadece Hakk'ın rızasını kazanmak için çalışır. Amelini görmemek, sâlikin kalbine huzur ve sükûnet getirir. Sâlik, amellerinin kabul edilip edilmeyeceği endişesini taşımaz. O, Hakk'a teslim olmuştur ve O'nun takdirine razıdır. Amelini görmeyen sâlik, her zaman Hakk'ın rızasına uygun hareket etmeye çalışır.¹

Amele bakmadan amel etmek menziline şu hususlara dikkat etmeliyiz:

- İhlas: Sâlik, amellerini sadece Allah rızası için yapmalıdır. Gösteriştan ve riya dan uzak durmalıdır.
- Tevazu: Sâlik, yaptığı amellerle gururlanmamalı ve kendini başkalarından üstün görmemelidir. Daima tevazu sahibi olmalıdır.
- Teslimiyet: Sâlik, amellerinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda endişelenmemelidir. Hakk'a teslim olmalı ve O'nun takdirine razı olmalıdır.

Amele bakmadan amel etmek menziline bu inceliklere dikkat ederek yolculuğumuzu tamamlarsak, Hakk'a vuslat zirvesine ulaşabiliriz. Unutmayalım ki, Hakk Teâlâ, ihlaslı amelleri sever ve onları karşılıksız bırakmaz.²

Said Havva, İbn Ata'nın hikmetli sözlerini bu şekilde açıklayarak, Hakk'a vuslat yolcusunun âdâbını detaylı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu âdâba riayet eden sâlik, nefsinin tezkiye eder, kalbini tasfiye eder ve Hakk'a yaklaşır. Bu yolculukta tövbe, hüsnü zan, günahlardan sakınma ve ihlas gibi esaslar, sâlikin en değerli azığı olur. Yolcu, bu azıkla beslenerek, yolculuğunu tamamlar ve Hakk'a vuslat saadetine erir.

2.2.1.19. Nefsin Sıhhat ve Hastalık Basamakları

¹ Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 377.

² Havvâ, Müzekkirât fî menâzili's-şiddikîn ve'r-rabbâniyyîn, 377.

İnsan ilâhî fitrat üzere yani Allah'a yönelmeye meyilli ve saf bir tabiatla dünyaya gelir. Ancak zamanla çevresel etkiler, nefsânî arzular ve mâsivâî meşgaleler bu saf fitratı örter ve insanı kalbî hastalıklara sürükleyebilir. Tasavvuf, insanın bu hastalıklardan arınarak özüne dönmesini, kalbini tevhîd nûruyla aydınlatmasını ve Allah'a vuslatını hedefleyen bir yoldur. Bu yolda ilerleyen sûfî, nefsinin terbiye etmek, engelleri aşmak ve Hakk'a vuslat makamına ulaşmak için çaba gösterir. İşte bu yolculukta sûfinin karşılaştığı sıhhat ve hastalık halleri, tasavvufun önemli konularından birini teşkil eder. Saîd Havvâ, bu konuyu derinlemesine ele alır. Aynı zamanda sûfinin vuslat yolculuğunda karşılaşılabileceği zorluklara ve bunların üstesinden gelme yöntemlerine de değinir.

Saîd Havvâ, insanın fitrat üzere doğduğunu vurguluyor ve bunu desteklemek için şu hadise atıfta bulunuyor: "Her doğan ilâhî fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar."² Bu hadis, insanın özünde temiz ve Allah'a yönelmeye meyilli olarak doğduğunu ifade eder. Fitratın esas itibarıyla saf ilâhî yaratılış anlamına gelir. Doğumdan sonra çevresel faktörler, özellikle ebeveynlerin inanç ve davranışları, çocuğun dinî eğilimini şekillendirir. Saîd Havvâ'ya göre, fitrat halindeki insanın kalbi tevhîd nûruyla aydınlanır ve rûhu Allah'ı tanır. Ancak, çocuk çevreyle etkileşime girdikçe, özellikle de annesini emmeye başladığı andan itibaren, dış dünyanın etkisiyle gaflete düşmeye başlar. İlâhî ahlaktan uzaklaşma, âdetler ve beşerî inançlarla sapmalar bu dönemde başlar. Hakk'ın ilminin amacı, insanı bu gaflet halinden kurtarıp öz fitratına döndürmektir. Bu noktada Saîd Havvâ, şu ayeti zikreder: "Öyleyse sen hanif olarak yüzünü dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona çevir. Allah'ın yaratmasında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler."³ Bu ayet, insanın yaratılıştan gelen fitratının İslâm diniyle uyumlu olduğunu ve bu fitrata dönmenin önemini vurgular.⁴

Saîd Havvâ, fitrata dönüşün Allah'a yönelme, takva sahibi olma, namaz kılma ve şirketten uzaklaşma ile mümkün olduğunu belirtir. Bu unsurlar ne kadar eksiksiz yerine getirilirse, insan fitratına o kadar yakın olur. Ona göre namaz, kalbin huşû içinde Allah'a yönelmesini sağlayan ve diğer ibadetlerin temelini oluşturan önemli bir ibadettir. Saîd Havvâ, namazın hakkıyla kılınmasının fitratın korunmasında

² el-Câmi' u's-sahîh, Kader, 22,23,24,25; Buhari, el-Camiü'l-Müsnedü's-Sahih el-Muhtasar min Umuri Rasulillah (s.a.v.) ve Sünenihi ve Eyyamihi, Cenâiz, 80; Kader,3.

³ Rum Suresi 30/30.

⁴ Saîd Havvâ, Rûh Terbiyemiz, çev. Cengiz Yağcı (İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 1997), 159-161.

büyük rol oynadığını vurgular. Yine ona göre, kalbin tevhîd nûruyla aydınlanması, sâlikin tüm varlıkları Allah'ın yarattığını görmesini ve her türlü musibete sabır ve teslimiyetle yaklaşmasını sağlar. Tevhîd, aynı zamanda Allah'a tevekkülü, samimiyeti, huşûyu ve O'ndan korkmayı da beraberinde getirir. Halis tevhîd, Allah'ın marifetinden, yani O'nun sıfatlarını, isimlerini ve fiillerini bilmekten ve bunları şuurlu olarak anlamaktan doğar. Kalp bu şekilde nûrlandığında, insan bütün varlığıyla Allah'a yönelir ve şirkin her türlüşünden uzaklaşır. Böyle bir kalp ile kılınan namaz, Allah'a kulluğun en güzel ifadesi olur. Namazda Allah'a yönelen kalp, O'ndan korkmayı ve O'nun emirlerine uymayı da öğrenir. Bu da takva sahibi bir yaşam tarzını beraberinde getirir. Tevhitteki eksiklik, büyük veya küçük şirk olarak ortaya çıkar. Büyük şirk, fitrat nûrunu tamamen söndürürken, küçük şirk ise dünya sevgisi, makam hırsı gibi dünyevi isteklere yönelme şeklinde kendini gösterir. Sabırsızlık, şükürden gafil olmak, riya, kibir, gurur gibi kalbî hastalıklar da tevhîd nûrunun zayıflamasıyla ortaya çıkar. Saîd Havvâ, kişinin Allah'a gerçek bir kul olması durumunda bu hastalıklardan kurtulabileceğini vurgular.¹

Saîd Havvâ, kalbin hastalığının temelinde şirkin, sıhhatinin başlangıcında ise tevhîdin olduğunu belirtiyor. Bu noktada, şu ayeti örnek veriyor: "Ey iman edenler! Şüphesiz müşrikler ancak necistirler."² Saîd Havvâ bu ayeti, şirkin insanın kalbini kirleten bir pislik olduğunu vurgulamak için kullanıyor. Şirk, insanın tüm varlığını etkisi altına alarak onu Allah'tan uzaklaştırır ve kirlilik içinde bırakır. Tevhîd, kişinin yükselişinin ilk basamağıdır. Tevhîd, kişinin Hakk'a itaatini eksiksiz bir şekilde yerine getirmesidir.³ Şirk ise ister büyük ister küçük olsun, kalbî tahribatın başlangıcıdır. Saîd Havvâ'ya göre, kişi tevhitte uzaklaştıkça kibir, haset, öfke, cimrilik gibi pek çok kalbî hastalığa yakalanır ve bu hastalıklar kalpte yer ettiğinde tevhîd nûrunu engeller ve imanın kalbe yerleşmesini zorlaştırır. Bu noktada O, şu ayeti örnek olarak vererek konuyu detaylandırır: "Bedevîler, "İman ettik" dediler. De ki: "Siz iman etmediniz, fakat 'Müslüman olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedi..."⁴ Saîd Havvâ, bu ayette geçen "Henüz iman kalplerinize girmedi" ifadesini, bedevîlerin imanlarının henüz tam anlamıyla kalplerine yerleşmediğini, ancak İslâm'a girmekle imana doğru bir adım attıklarını göstermek için kullanıyor. Kalpteki hastalıklar, imanın kalbe tam anlamıyla yerleşmesini engelleyen

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 161.

² Tevbe Sûresi 9/28.

³ Ali Tenik, Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi (İstanbul: Borlu Ahmed Kuddusi Vakfı Yayınları, 2012), 317.

⁴ Hucurât Suresi 49/14.

faktörlerdir. Saîd Havvâ, İbnu Ata'nın şu sözlerini alıntılararak konuyu destekliyor:¹

"Aynasında kâinat suretlerinin matbu olduğu bir kalp nasıl parlayabilir?

Şehvetlerini içinde bulunduran kalp Allah'a nasıl göç edebilir?

Gafletinin bütün yönlerini temizlemeyen kalp

Allah'ın huzuruna girmeyi nasıl umabilir?

Günahlarından tevbe etmediği halde bir kalp,

Sırların inceliklerini anlamayı nasıl ümit edebilir?"²

İbnu Ata'nın bu sözleri, kalbin kirlere arındırılmasının ve Allah'a yönelmesinin önemini vurgular.

Saîd Havvâ, kalbin hastalıklardan kurtulmanın yolunun nefisle mücadele ve seyr illâllah olduğunu belirtiyor. Sâlik, nefsinin isteklerine karşı koymalı, günahlardan tevbe etmeli ve kalbini hastalıklardan arındırarak Allah'a vasıl olmalıdır. Saîd Havvâ, Kur'an'da ve hadislerde geçen istiâzeleri örnek göstererek rûhî hastalıklardan korunmanın önemini vurguluyor. Felak Suresi'nde geçen şu ayet buna bir örnektir: "De ki: Sabahın Rabbine sığınırım, yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöküp bastığı zaman gecenin şerrinden, düğümlere üfleyenlerin şerrinden ve hased ettiği zaman hased edenin şerrinden."³ Bu ayette, haset gibi kalbî hastalıkların insan üzerindeki olumsuz etkilerinden korunmak için Allah'a sığınmanın önemi vurgulanıyor. Yine Saîd Havvâ, Hz. Ebu Bekir'in Resulullah'tan (s.a.v.) sabah akşam okuması için dua istediği ve Resulullah'ın ona şu duayı öğrettiği hadisi de örnek veriyor: "De ki: Ey gökleri ve yeri yaratan, gizliyi ve açığı bilen, her şeyin Rabbi ve mâliki olan Allah! Senden başka ilah olmadığına şahadet ederim. Nefsimin şerrinden, şeytanın şerrinden ve şirkinden sana sığınırım."⁴ Bu hadis, insanın kendi nefsinin şerrinden Allah'a sığınmasının önemini gösteriyor.⁵

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 162-163.

² el-İskenderî - Mahir, Hikem-i Atâiyye Şerhi, 2/23.

³ Felâk Suresi 113/1-5.

⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, es-Sünen Ebû Dâvûd (Beyrut: Darül Kitabil Arabi, ts.), Edeb, 101.

⁵ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 164.

Saîd Havvâ, hastalıkların sadece kalbi etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda sâlikin davranışlarına da yansıdığını belirtiyor. Haset, kin, cimrilik gibi hastalıklar, insanı kötü davranışlara sürükleyebilir. Saîd Havvâ, seyr ilâllahta iki önemli unsurun altını çiziyor:

Hastalıkları Tanımak: Sufi, öncelikle nefsinin hangi hastalıklara müptela olduğunu bilmeli ve bu hastalıkları doğru bir şekilde teşhis edebilmelidir.

Mücadele Etmek: Hastalıkları tanıdıktan sonra, onlardan kurtulmak için aktif bir mücadeleye girişmelidir.

Bu mücadelede zikir, vird ve ameller önemli bir yer tutar. Ancak, özellikle kalp ve nefis ağır hastalıklara yakalanmışsa, bu yöntemler tek başına yeterli olmayabilir. Bu durumda, ilim ve mücahede devreye girer. Saîd Havvâ'ya göre, ilim, kalbî hastalıkların gerçek sebeplerini anlamamızı ve doğru tedavi yöntemlerini bulmamızı sağlar. Mücahede ise, nefsin isteklerine karşı koyma ve onu terbiye etme çabasıdır. Zikir, Allah ile var olmanın hakikati ve Hakk'a vuslatın¹ azığı ve olmazsa olmazıdır. Zikir, Allah'a yakınlaşmak için en etkili yollardan biridir. Zikir sâlikin Allah'a tam anlamıyla yöneldiği, O'nunla birlikte olduğunu hissettiği, O'ndan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığı ve mâsivânın dikkatini dağıtmasına izin vermediği bir bilinç halidir.² Düşünce ve eylemi birleştirerek insanı özüne döndüren zikir, her zaman ve her yerde yapılabilir. Tasavvuf, zikir ve tefekkür yoluyla ilahi bilgiye ulaşma ve insan ile Allah arasındaki perdeyi kaldırma arayışıdır.³ Ancak Saîd Havvâ, zikir tek başına yeterli değildir diyor. Saîd Havvâ, "İlimden mücahede doğmuyorsa bu sahih bir ilim değildir" diyerek ilim ve mücahedenin birbirini tamamlayan unsurlar olduğunu vurgular.⁴

Saîd Havvâ'ya göre kalbî hastalıkların teşhisi ve tedavisi, derin bir bilgi ve tecrübe gerektirir. Bu nedenle, çoğu sûfînin bu konuda basiretli ve doğru ferasete sahip bir mürşide ihtiyacı vardır. Ona göre, nefis temizliği ancak Allah'ın yardımıyla mümkün olduğunu vurgular ve Nûr Suresi'ndeki şu ayeti zikreder: "Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, içinizden hiçbiriniz asla temize çıkamazdı.

¹ Tenik, Göktaş, Allah'la Varolmanın Yolu Zikir, 27.

² Tenik, Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Anlayışı, 211.

³ Ali Tenik, Zerrûk el- Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Düşünceleri (Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 89.

⁴ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 166-167.

Fakat Allah dilediğini temizler. Allah işitendir, bilendir."¹ Allah'tan yardım dilemenin yanı sıra, rûhi temizliğe ulaşmak için sebeplere de sarılmamız gerekir. Saîd Havvâ, "Bizler, Allah'tan yardım istemekle beraber, temizlenmiş bir nefse ulaşmanın sebeplerine de sarılmakla mükellefiz." diyerek bu gerçeği vurgular.²

Saîd Havvâ, kalbin sıhhatinin başlangıç noktası tevhîd, hastalığının başlangıç noktası ise şirk olduğunu söyler. Kalp, tevhîd nûruyla aydınlandığında, insanın tüm davranışları ve amelleri de bu nûrdan nasibini alır. İslâm öncesi Arapların tevhîd sayesinde nasıl köklü bir değişime uğradıklarını ve büyük bir medeniyet kurduklarını örnek gösterir. Tevhîd, onların cehaletten kurtulup ilim ve irfan sahibi olmalarını, dağınık kabilelerden güçlü bir ümmet haline gelmelerini sağlamıştır. Saîd Havvâ, günümüz sûfilerin de tevhîdin özüne dönerek nefis/kalp ve sosyal alanda ilerleme kaydedebileceklerini vurgular. Tevhîd, Kur'an ve Sünnet ışığında yaşandığında, bireysel ve toplumsal dönüşümün anahtarı olur. Ona göre, kalpte tevhîd yerleştiğinde, tevekkül, ihlas, sabır, şükür, takva, namaz, zekât gibi pek çok güzel amel ve ahlak ortaya çıkar. Şirk ise, nefsin isteklerine boyun eğmeye, gaflete ve hastalıklara yol açar.³

Saîd Havvâ'nın sıhhat ve hastalıkların basamaklarına dair görüşleri üzerine değerlendirme yapıldığında şu sonuca varılabilir: Tasavvufta sûfinin yolculuğunu "sıhhat ve hastalık" metaforuyla ele alır. Ona göre insan, fitrat üzere, yani Allah'a yönelmeye meyilli ve saf bir tabiatla doğar. Ancak zamanla çevresel etkiler, nefsânî arzular ve dünyevi meşgaleler bu saf fitratı örter ve insanı mânevî, yani kalbî hastalıklara sürükleyebilir. Bu noktada tasavvuf, insanın bu hastalıklardan arınarak özüne dönmesini, kalbini tevhîd nûruyla aydınlatmasını ve Allah'a yakınlaşmasını hedefleyen bir yol olarak karşımıza çıkar. Sûfî, bu yolda nefsin terbiye etmek, engelleri aşmak ve Hakk'a vuslat makamına ulaşmak için çaba gösterir. Sufi'nin bu yolculukta karşılaştığı sıhhat ve hastalık halleri, onun gelişiminin bir göstergesidir.

Saîd Havvâ, benlik hastalıklarının temelinde şirkin ve nefsânî arzuların yattığını belirtir. Şirk, sadece Allah'a ortak koşmak anlamına gelmez; aynı zamanda dünyevi hırslara kapılmak, nefsânî arzulara esir olmak, kibir, haset, riya gibi mânevî zaafllara yenik düşmek de şirkin farklı tezahürleridir. Bu hastalıklardan kurtulmanın yolu ise

¹ Nûr Suresi 24/21.

² Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 167.

³ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 168-170.

tevhîd, ilim ve mücahededir. Tevhîd, insanın tüm varlığıyla Allah'a yönelmesi, O'nu birlemesi ve O'ndan başka hiçbir şeye tapmaması anlamına gelir. İlim, mânevî hastalıkların sebeplerini ve tedavi yöntemlerini anlamamızı sağlar. Mücadele ise, nefsin isteklerine karşı koyma, onu terbiye etme ve Allah'a yöneltme çabasıdır. Sonuç olarak Saîd Havvâ'nın bu konuda görüşleri, insanın yolculuğunda karşılaşılabileceği zorlukları ve bunların üstesinden gelme yöntemlerini kapsamlı bir şekilde ele alır. Bu görüşler, nefsin terbiyesi, kalp hastalıklarının tedavisi ve Allah'a kurbîyyet konusunda sûfilere yol gösterici niteliktedir. Saîd Havvâ, tevhîdin, ilmin ve mücahedenin önemini vurgulayarak, sufinin mânevî sıhhatine kavuşması ve Hakk'a vuslat makamına ulaşması için gerekli olan temel prensipleri ortaya koymaktadır. Sûfî, bu yolda karşılaştığı sıhhat ve hastalık hallerini gelişiminin bir parçası olarak görmeli, hastalıkları kendi zaaflarını fark etmesi ve Allah'a daha sıkı sarılması için birer fırsat olarak değerlendirmelidir. Bu şekilde, nefsin terbiye edebilir, kemâle erişebilir ve Hakk'a vuslatın kapılarını aralayabilir.¹

¹ Havvâ, Rûh Terbiyemiz, 159-170.

3. SONUÇLAR

Bu çalışmada, çağdaş İslâm düşüncesinin önde gelen isimlerinden Saîd Havvâ'nın düşünce dünyasında tasavvufun taşıdığı anlamı ve önemi derinlemesine ele almaya çalıştık. Onun zengin fikir hazinesini oluşturan tasavvuf hakkında yazdığı eserlerini dikkatlice inceleyerek, sanki bir hazine avcısı gibi satır aralarında gizli işaretleri aradık. Saîd Havvâ'nın kaleminden dökülen kelimeleri özenle tartarak, tasavvufa bakış açısını anlamaya ve yorumlamaya gayret ettik.

Gördük ki, Saîd Havvâ için tasavvuf, sadece kitaplarda yazılı bilgilerden ibaret soyut bir kavram değil, bilakis insanın özüne, fıtratına dönüş yolculuğudur. Bu yolculukta insan, nefsinin köleliğinden kurtulur, dünyanın geçici zevklerine olan bağlılığından sıyrılır, kalbini mâsivâdan arındırır ve tüm varlığıyla Hakk'a yönelir. Bu yolculuk, çölde susuz kalmış bir yolcunun suya kavuşma özlemi gibi, insanın yaratılışındaki Hakk'a vuslat özleminin bir tezahürüdür.

Saîd Havvâ, bu çetin fakat sonu vuslat olan yolculukta sâlik yalnız bırakmaz; ona ilim, amel ve zikir meşalelerini tutar. İlim, sâlikin Hakk'ı tanımasına, marifetullah'a ermesine, O'nun sıfatlarını ve esmasını öğrenmesine ve doğru yolu bulmasına vesile olur. Amel, öğrenilen ilmin hayata geçirilmesi, sâlikin davranışlarını Allah'ın rızasına uygun hale getirmesidir. Zikir ise, sâlikin kalbini Allah'a bağlar, onu gaflet uykusundan uyandırır ve Hakk'a yaklaştırır. Tıpkı bir âşık gibi, sâlik de zikirle sevgilisi olan Allah'ı anar, O'na yaklaşır ve O'nunla ünsiyet bulur. Zikir, sâlikin kalbindeki pasları siler ve onu Hakk'ın nûruyla dolduran bir ilaç gibidir.

Saîd Havvâ, seyr ilâllahın sadece seçilmiş bir zümreye ait bir yol olmadığını, her Müslümanın bu yola girme ve Hakk'a vuslat makamına ulaşma potansiyeline sahip olduğunu vurgular. Önemli olan, sâlikin samimi bir niyetle Hakk'a yönelmesi, nefsinin terbiye etmesi ve sâlih ameller işlemesidir. Bu yolda ilerleyen sâlik, tıpkı bir tohumun toprağın karanlığında yeşerip güneşe doğru yükselmesi gibi, Allah'ın lutfuyla mânevî ufuklarını genişletir, ilâhî hakikatlere vâkif olur ve Hakk'a yaklaşır. Her adımında Allah'ın varlığını ve birliğini daha derinden hisseder, O'nun rahmet ve merhametini daha yakından tanır.

Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışı, geleneksel tasavvuf öğretilerini modern dünyanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yorumlamasıyla dikkat çeker. O, tasavvufu sadece bireysel bir batın yolculuğu olarak değil, aynı zamanda toplumsal

bir dönüşümün temeli olarak görür. Ona göre, nefsini terbiye etmiş ve Hakk'a vuslat makamına ulaşmış sâlikler, âdeta toplumun mânevî mimarlarıdır. Adil ve huzurlu bir toplumun inşasında önemli rol oynarlar. Çünkü onlar, kalplerinde Allah sevgisini taşıyan, merhamet, şefkat ve adalet timsali kişilerdir. Topluma örnek olur, insanları iyiliğe ve doğruluğa yönlendirirler.

Saîd Havvâ'nın eserleri ve düşünceleri, tasavvuf yolunda ilerleyen ve Hakk'a yakınlaşmak isteyen sâlikler için bir kutup yıldızı, bir rehber niteliği taşımaktadır. Onun öğretileri, sâlikin bu yolda karşılaşılabileceği nefsin tuzakları, şeytanın vesveseleri, dünyanın aldatıcı cazibeleri gibi zorlukları aşmasına, rûhî olarak gelişmesine ve Hakk'a vuslat makamına ulaşmasına yardımcı olur. Onun eserleri, sâlikin elinden tutan bir dost, yolunu aydınlatan bir ışık gibidir.

Sonuç olarak, Saîd Havvâ'nın tasavvuf anlayışı, sâlikin Hakk'a vuslat yolculuğunda yol gösterici konumundadır. Onun ilim, amel vb. tasavvufî konu ve kavramlara getirdiği değerlendirmelerle sâlik için ferdî ve toplumsal dönüşümün anahtarını sunmaktadır. Bu çalışmamızda Saîd Havvâ'nın kendi tasavvuf anlayışı ışığında ele aldığı sûfî yaşayışın konuyla ilgilenenlerin farkındalığının artırılmasını ve Hakk'a giden yolda ilerleyenlere rehberlik etmesini temenni ediyorum.

KAYNAKLAR

- Atâullah - Mahir, Ahmed. *Hikem-i Atâiyye Şerhi*. çev. Tahir Galip Seratlı. İstanbul: Sufi Kitab Yayınları, 2022.
- Bilgin, Mustafa. “Abdullah el-Harrâz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 105-106. İstanbul: TDV Yayınları, 1988. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/abdullah-el-harraz>.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *El Camiü'l-Müsnedü's-Sahih El Muhtasar min Umuri Rasulillah (s.a.v.) ve Sünenihi ve Eyyamihi*. ed. Mustafa Dib Buğa. 6 Cilt. Beyrut: Daru ibn kesir, 3. Basım, 1987.
- Cebecioğlu, Prof. Dr. Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2004.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403.
- Dâvûd-İ Kayserî. *Tasavvuf İlmine Giriş Dâvûd El-Kayseri*. çev. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes Yayınları, 2013.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned İmam b. Hanbel*, ed. Şuayb Arnavut, Müessesetü'r-Risale, 2010.
- Ebû Dâvûd, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen Ebû Dâvûd*. 4 Cilt. Beyrut: Darül Kitabil Arabi, ts.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Mukammed b. Ali b. Atiyye. *Kûtu'l-Kulûb fî Mu'âmeleti'l-mahbûb ve Vasfî Tarîki'l-mürîd ilâ Makâmi't-Tevhîd*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2009.
- Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki. 5 Cilt. Kâhire: Matbaâtü İsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.
- el-Hamîd, Muhammed mahmud, *Min A'lami d-dâveti vel-Hâreketi l-İslâmîyeti l-Muâsireti*. Darul- Beşir, 2008.
- Feriduddin Attar. *Mantıku't-tayr*. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *İhya-u Ulum'id-dîn*. çev. Ali Arslan. 4 Cilt. İstanbul: Merve Yayınları, Tuğlar Matbaacılık ve Ciltleme., ts.
- Görgün, Hilal. “Saîd Havvâ”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 03 Nisan 2024. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/said-havva>.
- Havvâ, Saîd. *Müzekkirât fî menâzili's-şiddîkîn ve'r-rabbâniyyîn*. Beyrut; Amman, 1989.
- Havvâ, Saîd. *Rûh Terbiyemiz*. çev. Cengiz Yağcı. İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım, 1997.
- Havvâ, Saîd. *Rûh Terbiyemiz İslâm Tasavvufu*. çev. İbrahim Sarmış. Kayıhan

Yayınları, ts.

Havvâ, Saîd. *Terbiyetünâ er-rûhiyye*. Kahire: Darusselam, 6. Basım, 1999.

Hâce Abdullah el-Ensârî, Menâzilü's-sâirîn,. Beyrut: y.y., ts.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, ed. Sami Selame; Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Darû's-Sader, 3. Basım, 1993.

İbn Teymiyye, Ebü'l-'Abbâs Taqıyyüddîn Ahmed b. 'Abdilhalîm b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Harrânî. *Der'u Ta'ârûdi'l-'Akl ve'n-Naql*. thk. Muḥammed Reşâd Sâlim. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu'l-İmâm Muḥammed b Su'ûdi'l-İslâmîyye, 1411.

İmâm Rabbâni, Ahmed-i Fârûki Serhendi. *Mektûbât*. çev. Hüseyin Hilmi Işık. 2 Cilt. İstanbul: Hakikat Kitabevi, 19. Basım, 2014.

İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât*. Dımaşk; Beyrut: Darul-Kâlem, 1. Basım, 1991.

Kallek, Cengiz. "Biat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/120-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Kâşânî, Abdürrezzâk el-. *Istılâhâtu's-sûfiyye*. Kâhire: Darül Menar, 1. Basım, 1992.

Kelâbâzî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk. *et-Ta'arruf li Mezhebi Ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2011.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin. *Risale-i Kuşeyrî*. çev. Ali Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 2. Basım, 1980.

Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-. *er-Risâletü'l-kuşeyriye*. thk. Yusuf Ali Bidîvî. Dımaşk; Beyrut: Darul Hayr, 3. Basım, 1435.

Mustafa, İbrâhim. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. 4 Cilt. Kahire: Darud- Dave, 1960.

Râgıb el-İşfehânî, Ebü'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-. *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Şafvân 'Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru's-Şâmiyye, 1412.

Sülemî, Ebû Abdirrahmân Muhammed b. Hüseyin b. Mûsâ es-. *Tefsîrü's-Sülemî*. ed. Seyyid İmrân. II Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 1437.

Şerif Cürcanî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif CÜRCANI. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Mısır: Matbatül Hayriyye, 1. Basım, 1889.

Tûsî, Ebû Nasr Abdullah b. Ali es-Serrâc et-. *el-Luma' fi Târîhi't-tasavvufi'l-İslâmî*. Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, 2016.

Tenik, Ali. *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara Üniversitesi, 2007.

Tenik, Ali. *Sufi Kişilik ve Ahlak*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

- Tenik, Ali. *Zerrûk el- Fâsî'nin Hayatı, Eserleri ve Düşünceler*. Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.
- Tenik, Ali-Göktaş, Vahit, *Allah'la Varolmanın Yolu Zikir*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2015.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *Sünen-i Tirmizî*. ed. Ahmet Şakir. 5 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Babi el- Halebi, 2. Basım, 1975.
- Türer, Osman. “Biat (Tasavvuf)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/124-125. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus. *Tefsîrû't- Tüsterî*. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2002/1423 Basım, 2002.
- Uludağ, Süleyman. “Nefis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Rûh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 16 Eylül 2024. <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/rûh>
- Yıldız, Abdulvahap. *Meybudî ve Keşfu'l-Esrâr Adlı Tefsirinde Tasavvufî Kültür*. Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

İsim Soyisim : İBRAHİM HALİL ÇATAR
Doğum Tarihi : 0000-00-00
Doğum Yeri : ŞANLIURFA
Telefon : 0500 000 00 00
E-Posta : farabi_1990@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Okul	Bölüm	Baş. Yılı	Bit. Yılı
İstanbul Üniversitesi	İlahiyat Fakültesi	2010	2012
Anadolu Üniversitesi	Önlisans İlahiyat Fakültesi	2008	2010